

BESTEMMING BEREIKT

HERSTEL EN HERBESTEMMING
VAN VIJFTIG MONUMENTALE
GEBOUWEN IN GRONINGEN

INHOUDSOPGAVE

5

VOORWOORD

6/7

PLATTEGROND

8/9

ESSAY: HERBESTEMMING IS VAN ALLE TIJDEN

10 t/m 25

NUTSBEDRIJVEN

Watertoren Noord, 10 | Mediacentrale, 16 | Helperpark 300, 20 | Dubbele loods, 22 | Reguleatorshuis, 24

26/27

ESSAY: VAN OPSLAG TOT WONING, EEN TERUGBLIK OP HERBESTEMMING VAN PAKHUIZEN IN GRONINGEN

28 t/m 61

HANDEL, NIJVERHEID EN INDUSTRIE

Korenbeurs, 28 | Simplon, 30 | De Ommelanden, 32 | De Groninger silo, 34 | De Faun, 36 | Van Elmpthuis, 38 | Insulinde, 40
Magazijn Waterborg, 42 | De Vooruitgang, 44 | Pakhuis Lage der A 21, 46 | Engeland, 48 | Albion, 50 | Elevator Maatschappij, 52
De Nijverheid, 54 | Bezoekerscentrum De Buitenplaats, 56 | Overijssel en Friesland, 58

64/65

ESSAY: KANSEN EN BEDREIGINGEN VOOR BOUMA'S SCHOOLPALEIZEN

66 t/m 101

ONDERWIJSGEBOUWEN

Verloskunde Academie, 66 | Prinses Juliana school, 68 | Jan Evert Scholtenschool, 70 | Scheepstra- en Van Starckenborghschool, 72
Het Kasteel, 74 | Noorderpoortcollege, 78 | Wassenberghschool, 80 | Bewaarschool De Krekels, 82 | Nassauschool, 84 | Grafisch Museum, 86
Wiebengacomplex, 88 | Het Paleis, 92 | Rijks HBS, 98 | Zuiderbewaarschool, 100

102/103

ESSAY: HET GEMEENTELIJK KANJERPLAN VAN GRONINGEN

104 t/m 125

PUBLIEKE GEBOUWEN, SPORT EN RECREATIE

Prinsenhof, 104 | Hoofdpostkantoor, 106 | Hoofdstation, 108 | Grand Theatre, 110 | Helperbad, 112 | Noorderbad, 114
De Papiermolen, 118 | Oude Groninger Museum, 124

126/127

ESSAY: DE KERK NIET LANGER IN HET MIDDEN, OMGAAN MET RELIGIEUS ERFGOED IN GRONINGEN

128 t/m 147

RELIGIEUZE GEBOUWEN

Kapel Roode Weeshuis, 128 | Zuiderkerk, 130 | Remonstrantse Kerk, 132 | Feithuis, 138 | Magnalia Dei Kerk, 142
Wijkvereniging Bethlehem, 144 | Theehuis Selwerderhof, 146

148/149

ESSAY: HERBESTEMMING EN DE TOEKOMSTIGE OPGAVE, DE SUIKERUNIE

151 t/m 153

REGISTERS

Zoeken op naam, 151 | Zoeken op straat, 151 | Zoeken op architect of adviseur, 151 | Zoeken op oorspronkelijke functie, 152
Zoeken op huidige functie, 152 | Zoeken op opdrachtgever, 153

155 t/m 157

BEGRIPPENLIJST

159

COLOFON

160

VERANTWOORDING

VOORWOORD

Onze gebouwde omgeving kent een lange geschiedenis. Ons landschap, onze dorpen en steden: alle zijn het resultaat van jarenlang bouwen, inrichten en herinrichten. Al die historische lagen bepalen in hoge mate het karakter van onze leefomgeving. Sterker: het is een belangrijke kwaliteit die door velen wordt herkend en gewaardeerd, zo ook in Groningen. Ook onze stad kent een rijke geschiedenis. De binnenstad maar ook de 19e en begin 20ste eeuwse wijken rond het centrum kennen diverse gebouwen die een boeiend verhaal vertellen. Ze werden gebouwd, verbouwd en uitgebreid. Functies veranderden, nieuwe functies en eigenaren kwamen en soms vond ook (gedeeltelijke) sloop plaats.

De geschiedenis van een stad als Groningen laat zien dat het herbestemmen van onze gebouwen van alle tijden is. Toch staat herbestemming overal in Nederland tegenwoordig extra in de schijnwerpers. Zo is het thema één van de drie pijlers onder de door voormalig minister Plasterk gelanceerde Modernisering van de Monumentenzorg en keert het ook terug in het recente regeerakkoord. Niet voor niets, want er is sprake van veel leegstand. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat deze een structureel karakter heeft. Volgens landelijk onderzoek stond in 2010 bijna 14% van de beschikbare kantoorruimte meer dan drie jaar leeg. Daarnaast zijn er talrijke bedrijventerreinen die wachten op invulling en verlaten winkels de binnensteden. Daarnaast zijn er talrijke bedrijventerreinen die wachten op invulling, verlaten winkels de binnenstad en staan boven die winkels ook nog eens 40.000 verdiepingen leeg. Daarnaast verliest dagelijks één boerderij haar functie. Al die leegstand treft ook ons cultureel erfgoed. Vaak gaat het dan om bijzondere gebouwen en locaties met een - al dan niet verborgen - hoge ruimtelijke kwaliteit. Ze bieden kansen voor nieuwe ontwikkeling en verdienen een herbestemming die ze weer nieuw leven kan geven. Toch is het vinden van een passende nieuwe functie lang niet altijd even makkelijk.

De leegstand dwingt ons actie te ondernemen en nieuwe wegen te bewandelen. Niet alleen om ons cultureel erfgoed te behouden, maar ook om financiële redenen. Immers, door leegstand derft

de eigenaar inkomsten. Daarnaast draait ook de overheid voor de nodige kosten op. Ze moet de infrastructuur voor nieuwe gebouwen aanleggen, en tegelijkertijd de wegen, de riolering en het groen bij de leegstaande gebouwen onderhouden. Daarbij kost leegstand ons niet alleen geld, het vormt ook een bedreiging voor de kwaliteit van de leefomgeving. Bovendien leidt het tot verspilling van de schaarse grond in Nederland.

Natuurlijk kunnen niet alle leegstaande gebouwen worden herbestemd. Dat hoeft ook niet. Zorgvuldige herontwikkeling van locaties biedt ook kansen voor een duurzame toekomst. Echter, gebouwen die niet meer weg te denken zijn uit het stadsbeeld, gebouwen die een belangrijk verhaal vertellen en gebouwen die in de harten van mensen zijn gesloten: daar moeten we als samenleving zuinig op zijn. Een aantal daarvan is beschermd als monument, andere zijn dat (nog) niet.

Naast cultuurhistorische waarde hebben deze gebouwen vaak ook een emotionele waarde. Neem bijvoorbeeld Huize Tavenier, een monumentale villa in Art-Nouveaustijl aan de Ubbo Emmiusweg die begin vorige eeuw in opdracht van de weduwe van een rijke strokartonfabrikant gebouwd werd. Tussen 1949 en 1981 was het pand 'herbestemd' tot kraamkliniek van het Diaconessenhuis. Meer dan 30.000 Groningers zagen er het eerste levenslicht. Nadien is het - in een derde levensfase - gerestaureerd en inmiddels in gebruik als kantoor.

Als Wethouder van Ruimtelijke Ordening en monumenten ben ik blij dat de gemeenteraad in 1996 heeft besloten dergelijke cultuurhistorisch waardevolle gebouwen te inventariseren. Dat gebeurde door ze niet alleen als monument te beschermen, maar ze tevens op te nemen in een gemeentelijk Kanjerplan dat het mogelijk maakte, indien nodig, revitalisering te stimuleren. Sindsdien hebben vele gebouwen in de stad een nieuwe functie gekregen en werd voortvarend vervolg gegeven aan een reeds bestaande herbestemmingstraditie in de stad. Want ook in de periode vóór '96 is reeds veel werk verzet. Denk bijvoorbeeld aan de diverse pakhuisen

aan de Noorderhaven, de Oosterhaven en het Hoge der A die reeds in de jaren '80 van de vorige eeuw een woonbestemming kregen.

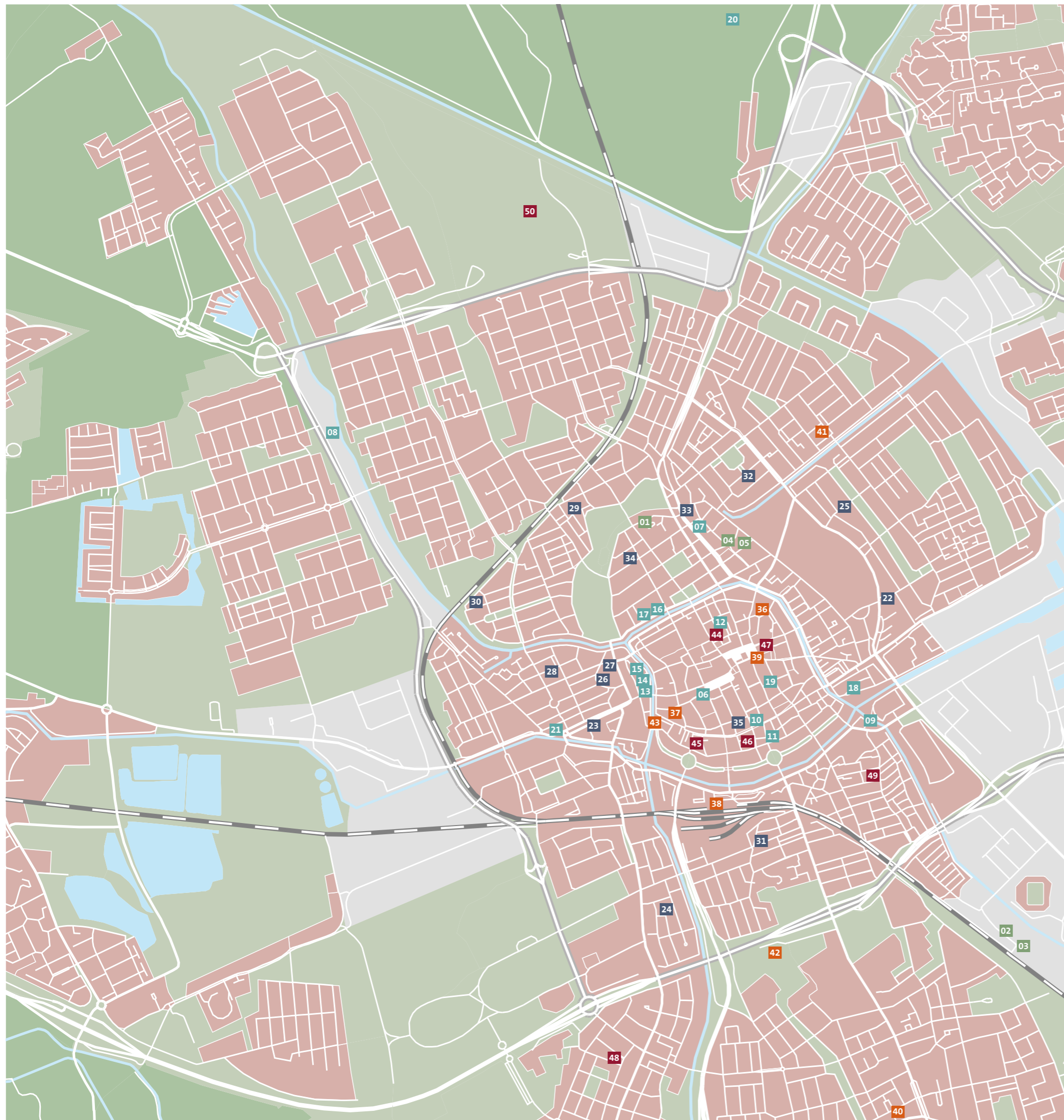
Recent ben ik zelf nauw betrokken geweest bij de herbestemming van het voormalig scheikundig laboratorium van de rijksuniversiteit tot broedplaats voor creatieve industrie onder de naam Het Paleis, de verbouwing van het Prinsenhof tot hoogwaardig hotel-restaurant en de instandhouding en herbestemming van Watertoren Noord tot multifunctioneel centrum. Van deze drie in dit boek opgenomen recente projecten functioneert de eerstgenoemde inmiddels volop, wordt aan de tweede gebouwd en komt de derde binnenkort in de steigers. Al deze voorbeelden laten zien dat elke herbestemming op zijn eigen wijze van waarde kan zijn voor de kwaliteit van het leven in de stad.

Op het moment dat herbestemming het thema is van de landelijke Open Monumentendag 2011, toont dit boek vijftig geslaagde voorbeelden van herbestemming in de gemeente Groningen. Het laat zien hoe onze stad al geruime tijd met dit thema bezig is. Het geeft inzicht in de processen en de soms moeilijke wegen die bewandeld moesten worden. Maar bovenal vindt de publicatie het resultaat en de bijdrage die herbestemming en stedelijke revitalisering hebben geleverd aan onze stad.

Frank de Vries

Wethouder voor Ruimtelijke Ordening, Volkshuisvesting, Wijkvernieuwing, Grondzaken, Monumenten & Archeologie, Grote Stedenbeleid en Sport

NAAM	ADRES	GPS	PAGINA	
NUTSBEDRIJVEN				
01	Watertoren Noord	Noorderbinnensingel 14	N 53 13.542, E 6 33.636	10
02	Mediacentrale	Helperpark 270 - 298	N 53 12.251, E 6 35.246	16
03	Helperpark 300	Helperpark 300	N 53 12.193, E 6 35.44	20
04	Dubbele loods	Langestraat/Boterdiep 49	N 53 13.445, E 6 33.886	22
05	Regulateurshuis	Kolendrifty/Langestraat 66	N 53 13.439, E 6 34.057	24
HANDEL, NIJVERHEID EN INDUSTRIE				
06	Korenbeurs	Akerkhof 1	N 53 13.01, E 6 33.823	28
07	Simplon	Boterdiep 71, 73	N 53 13.477, E 6 33.829	30
08	De Ommelanden	Friesestraatweg 213 - 217	N 53 13.829, E 6 31.904	32
09	De Groninger silo	Griffestraat 4	N 53 12.89, E 6 34.695	34
10	De Faun	Herestraat 83	N 53 12.917, E 6 34.109	36
11	Van Elmpthuis	Herestraat 106	N 53 12.855, E 6 34.151	38
12	Insulinde	't Klooster 2	N 53 13.229, E 6 33.917	40
13	Magazijn Waterborg	Lage der A 2	N 53 13.015, E 6 33.546	42
14	De Vooruitgang	Lage der A 5, 6	N 53 13.025, E 6 33.545	44
15	Pakhuis Lage der A 21	Lage der A 21	N 53 13.087, E 6 33.501	46
16	Engeland	Noorderhaven 19, 21	N 53 13.24, E 6 33.573	48
17	Albion	Noorderhaven 27	N 53 13.23, E 6 33.539	50
18	Elevator Maatschappij	Oosterkade 2	N 53 12.996, E 6 34.581	52
19	De Nijverheid	Oosterstraat 25/2	N 53 13.052, E 6 34.163	54
20	Bezoekerscentrum De Buitenplaats	Wolddijk 103	N 53 15.04, E 6 33.851	56
21	Overijssel en Friesland	Aweg 43, 44	N 53 12.889, E 6 33.064	58
ONDERWIJSGEBOUWEN				
22	Verloskunde Academie	Dirk Huizingastraat 3, 5	N 53 13.281, E 6 34.758	66
23	Prinses Juliana school	Hoendiepskade 23	N 53 12.914, E 6 33.279	68
24	Jan Evert Scholtenschool	Huygensstraat 2	N 53 12.337, E 6 33.614	70
25	Scheepstra- en Van Starckenborghschool	J.H. Jansenstraat 17, 19	N 53 13.552, E 6 34.541	72
26	Het Kasteel	Melkweg 1	N 53 13.079, E 6 33.278	74
27	Noorderpoortcollege	Verlengde Visserstraat 20	N 53 13.079, E 6 33.338	78
28	Wassenberghschool	Wassenberghstraat 26	N 53 13.079, E 6 33.068	80
29	Bewaarschool De Krekels	Zwarteweg 19	N 53 13.579, E 6 33.188	82
30	Nassauschool	Graaf Adolfsstraat 73	N 53 13.286, E 6 32.689	84
31	Grafisch Museum	Rabenhauptstraat 65	N 53 12.541, E 6 34.093	86
32	Wiebengacomplex	Petrus Driessenstraat 3	N 53 13.669, E 6 34.063	88
33	Het Paleis	Bloemensingel 220 - 230	N 53 13.582, E 6 33.806	92
34	Rijks HBS	Kamerlingheplein 1 - 13	N 53 13.432, E 6 33.476	98
35	Zuiderbewaarschool	Nieuwstad 12	N 53 12.918, E 6 33.994	100
PUBLIEKE GEBOUWEN, SPORT EN RECREATIE				
36	Prinsenhof	Martinikerkhof 23	N 53 13.252, E 6 34.131	104
37	Hoofdpostkantoor	Munnekeholm 1	N 53 12.954, E 6 33.69	106
38	Hoofdstation	Stationsplein 4	N 53 12.67, E 6 33.828	108
39	Grand Theatre	Grote Markt 35	N 53 13.099, E 6 34.08	110
40	Helperbad	Moddermanlaan 40	N 53 11.697, E 6 34.73	112
41	Noorderbad	Oosterhamrikkade 66	N 53 13.793, E 6 34.433	114
42	De Papiermolen	Papiermolenlaan 3	N 53 12.226, E 6 34.177	118
43	Oude Groninger Museum	Praediniussingel 59	N 53 12.896, E 6 33.579	124
RELIGIEUZE GEBOUWEN				
44	Kapel Roode Weeshuis	Rode Weeshuisstraat 13 / 101	N 53 13.176, E 6 33.947	128
45	Zuiderkerk	Stationsstraat 12	N 53 12.838, E 6 33.763	130
46	Remonstrantse Kerk	Coehoornsingel 14, 14-I	N 53 12.819, E 6 34.055	132
47	Feithhuis	Martinikerkhof 10	N 53 13.152, E 6 34.158	138
48	Magnalia Dei Kerk	Landsteinerlaan 2	N 53 11.891, E 6 33.359	142
49	Wijkvereniging Bethlehem	Meeuwerderweg 63	N 53 12.737, E 6 34.688	144
50	Theehuis Selwerderhof	Iepenlaan 204	N 53 14.49, E 6 33.058	146

HERBESTEMMING IS VAN ALLE TIJDEN

In de beleidsbrief **Modernisering Monumentenzorg** (MoMo) die de Ministers van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (nu: Ministerie van Infrastructuur en Milieu) en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (nu: Economie, Landbouw en Innovatie) op 28 september 2009 presenteerden, wordt de herbestemming van monumentale gebouwen bestempeld als een belangrijke opgave. Ook in het regeerakkoord van het huidige kabinet wordt de oproep om herbestemming als een belangrijke beleidsopgave te zien, herhaald. Herbestemming is duidelijk een 'hot' thema. Maar nieuw is het zeker niet.

Herbestemming hoort al eeuwenlang bij onze gebouwde omgeving. Zo vestigden de eerste Nederlandse bisschoppen zich met hun kerken in de voormalige Romeinse forten. Ook middeleeuwse kloosters werden na de secularisatie op grote schaal herbestemd. Een ander voorbeeld is de Grote Kerk in Veere die in de Napoleontische tijd met het aanbrengen van een groot aantal tussenvloeren ingrijpend werd verbouwd tot militair hospitaal. Ook werd het Amsterdamse Stadhuis na 150 jaar Koninklijk Paleis.

naam Prinsenhof is ontleend. In de Franse tijd werd het verbouwd tot ziekenhuis en vanaf 1945 werd het gebouw herbestemd tot studioruimte voor de regionale omroep. Op het moment van verschijnen van dit boek worden plannen uitgevoerd om er een hotel-restaurant in onder te brengen. Kortom, veel oude gebouwen zijn vaak al één of meerdere keren herbestemd. Meestal lagen er pragmatische keuzes aan ten grondslag. De cultuurhistorische waarde van de gebouwen speelde daarbij doorgaans een ondergeschikte rol. En diende zich geen nieuwe functie aan, dan kon de ruimte altijd nog worden gebruikt om vee onder dak te brengen.

De noodzaak tot herbestemmen kwam eigenlijk pas aan de orde als gevolg van het besluit om waardevol geachte gebouwen voor ondergang te behoeden door ze als monumenten te beschermen, ook al waren ze functieloos geworden. Maar, monumenten in stand houden zonder dat ze een functie hebben, is buitengewoon kostbaar. Wie zal dat betalen? De beste oplossing is deze gebouwen weer te gaan gebruiken, waardoor de onderhoudskosten uit de exploitatie van het gebouw kunnen worden gedekt. Voor de instandhouding van gebouwen die hun functie verloren hebben is herbestemming dus van levensbelang.

Er is geen land ter wereld dat zo'n hoge dichtheid in beschermde monumenten kent als Nederland. Sinds de vaststelling van de Monumentenwet in 1961 zijn bijna 100.000 historische gebouwen van rijks- of gemeentewege als monument beschermd. Verreweg het grootste deel betreft (woon)huizen, die zich naar verhouding makkelijk laten aanpassen aan de door de eeuwen heen permanent veranderende gebruikerswensen. Andere gebouwen, zoals kastelen, molens, vestingwerken en dergelijke, hadden hun functie reeds verloren toen ze als monument werden beschermd. Ze hoeven zich eigenlijk niet meer aan te passen; ze vertellen

een verhaal en vormen tastbare ankerpunten van de ruimtelijke ontwikkeling van ons land. Daarnaast leveren ze een belangrijke bijdrage aan de cultuurhistorische stoffering van onze permanent veranderende leefomgeving; veranderingen die qua snelheid vaak op gespannen voet staan met de functionele bruikbaarheid van veel bouwwerken.

Begin jaren '90 van de vorige eeuw vormde de afbraak van onder meer concertgebouw De Harmonie aan de Oude Kijk in 't Jatstraat, de strooifabriek aan de Turfsingel en de Westerkerk aan de Kraneweg in Groningen aanleiding om de inventarisatie en selectie van gebouwen uit de periode 1850 - 1940 voor bescherming van rijkswege met extra energie op te pakken. In het hele land is sindsdien het aantal monumenten uit die periode hard gegroeid. Juist onder deze 'nieuwe' monumenten bevinden zich nu veel gebouwen waar functioneel gezien geen behoefte meer aan bestaat. Het betreft watertorens, fabriekscomplexen, silo's, kerken, schoolgebouwen, postkantoren en dergelijke. Een voor een gaat het hierbij om gebouwen die in de late 19e en vroege 20ste eeuw voor een speciale functie zijn gebouwd. Voor herbestemming zijn de gebouwen of de ruimtes in deze gebouwen dikwijls te groot of juist te klein, te specifiek van aard, te monumentaal, moeilijk te isoleren zonder de monumentale aspecten geweld aan te doen, en ga zo maar door.

Het gevolg hiervan is dat het onderbrengen van een nieuwe functie in zo'n gebouw, naast de instandhoudingskosten, in verhouding tot nieuwbouw eenmalig hogere kosten met zich meebrengt. Daarnaast geldt dat monumenten vanwege hun lange levensduur weliswaar duurzaam zijn, maar daardoor niet per definitie voordelig in onderhoud en gebruik. Kortom, een initiatiefnemer moet andere argumenten hebben om de herbestemming van een bestaand gebouw te verkiezen boven een dikwijls veel eenvoudiger en voordeliger te realiseren nieuwbouwplan.

Dat herbestemming toch plaatsvindt, is te danken aan initiatiefnemers die hun nek uitsteken, die op zoek zijn naar een karakteristiek gebouw met een verhaal en bij tegenwind niet onmiddellijk afhaken. Soms hebben zij er ook belang bij dat het betreffende gebouw een goede nieuwe functie krijgt. Zo is in Groningen

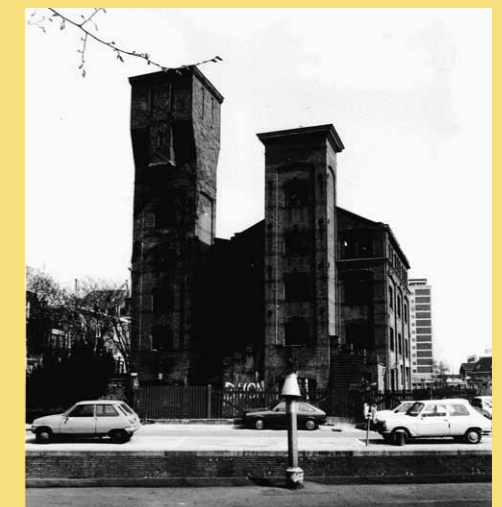
gebleken dat woningbouwcorporaties overtolige lagere schoolgebouwen in 'hun' wijken graag onder hun hoede nemen. Dit doen ze omdat dergelijke gebouwen het karakter van een wijk versterken, maar ook om te voorkomen dat mogelijk jarenlange verwaarlozing ervan tot een negatieve uitstraling op hun woningbezit zal leiden. Een corporatie kan er bovendien voor kiezen om in een voor hun buurt bijzonder gebouw een speciale voorziening of een bijzondere woonvorm onder te brengen. Een goed voorbeeld hiervan is de school aan de Klaprooslaan in de Oosterparkwijk.

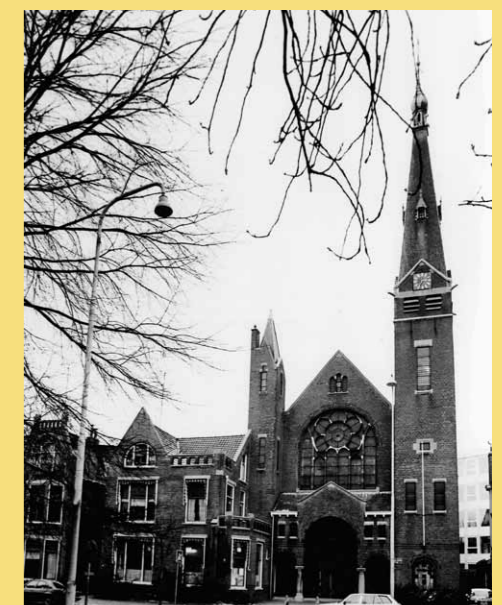
Het komt ook voor dat bedrijven en instellingen alle nadelen van herbestemming op de koop toenemen, bijvoorbeeld vanwege de gunstige locatie van een her te bestemmen gebouw. Zo koos de opleiding voor vroedvrouwen in Groningen voor een oud schoolgebouw aan de Dirk Huizingastraat, vlakbij het huidige UMCG (Universitair Medisch Centrum Groningen), en besloot Albert Heijn in het hart van de stad een filiaal in de monumentale Korenbeurs onder te brengen. Vrijkomende kleuterscholen zijn bij uitstek geschikt om kinderdagverblijven in onder te brengen. In een aantal gevallen is het gelukt om kerkgebouwen hun functie te laten behouden, maar met een andere gezindte. Zo gaan gereformeerden nu 'ter kerke' in de voormalige rooms-katholieke Mariakerk. Ook de gemeente, die samen met de corporatie als taak heeft om de leefbaarheid in de wijken op peil te houden, kan stimuleren dat deze dikwijls vertrouwde gebouwen in de wijk een nieuwe functie voor de wijk krijgen. Van buurthuis tot bibliotheekfiliaal, zoals in het voormalige Noorderbad. En tot slot kunnen te behouden gebouwen natuurlijk altijd nog verbouwd worden tot woningen. Dit is onder meer gebeurd in de voormalige Rijks HBS aan de Grote Kruisstraat, de Boumaschool aan de J.H. Jansenstraat en het kleuterschooltje aan de Zwarteweg. Dit waren stuk voor stuk particuliere initiatieven. Het

belangrijkste argument om voor herbestemming van een bestaand gebouw te kiezen, blijkt echter in de meeste gevallen de eigenheid en het unieke karakter van het gebouw te zijn.

Herbestemmen is van alle tijden en daarvoor moet een gebouw natuurlijk een transformatie ondergaan. Bij voorkeur een die een waardevolle architectonische toevoeging creëert, zoals in het geval van de voormalige Nijverheidsschool van Wiebenga. Want herbestemming moet niet ten koste gaan van wat we juist zo graag willen behouden. Bij het noodzakelijkerwijs zoeken naar een nieuwe bestemming is het daarom belangrijk een functie te vinden die zo goed mogelijk in het gebouw past, niet alleen wat betreft het aantal vierkante meters, maar ook qua gebruik en uitstraling. Enerzijds scheelt dat verbouwingskosten, anderzijds kunnen daardoor de cultuurhistorische waarden zo goed mogelijk behouden blijven.

Een pasklare oplossing is er zelden, herbestemmen is altijd maatwerk. De gemeente kan partijen bij elkaar brengen, stimuleren, regisseren en faciliteren met financiële hulp en regelgeving. Tot slot is het voor duurzaam herbestemmen belangrijk dat de nieuwe functie een solide economische drager vormt voor de toekomstige exploitatie van het gebouw.

WATERTOREN NOORD

NUTSBEDRIJVEN

ADRES **NOORDERBINNENSINGEL 14**

BOUWJAAR **1908**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **WATERTOREN**

ARCHITECT **C. FRANCKE**

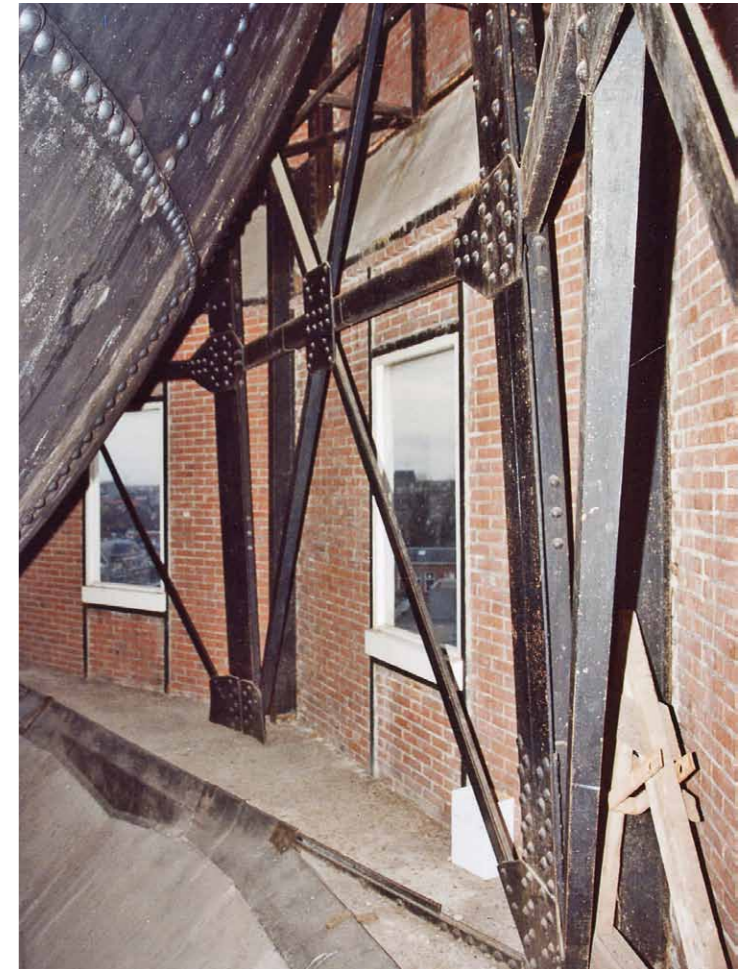
BESCHERMING **RIJKSMONUMENT**

HERBESTEMD IN **2011**

OPDRACHTGEVER **GEMEENTE GRONINGEN, NV GRONINGER MONUMENTENFONDS**

ARCHITECT OF ADVISEUR **ARCADIS - LUC VEEGER**

HUIDIGE BESTEMMING **IN ONTWIKKELING**

De cholera-epidemie van 1866, waarbij in de stad Groningen 20.000 slachtoffers vielen, vormde de belangrijkste aanleiding voor de gemeente om over te gaan tot de aanleg van een waterleidingnet. Deze voorziening kwam in handen van een particuliere onderneming: NV Groninger Waterleiding. Ten behoeve van de waterdruk waren ook watertorens nodig. De eerste watertoren verrees in 1880 en stond nabij het Sterrebos aan de Verlengde Hereweg. Vanaf 1881 leverde deze toren drinkwater aan inwoners van de stad Groningen. Het water kwam uit het riviertje de Drentse A nabij De Punt, en werd via een transportbuis naar de stad geleid. Ondertussen bleef de vraag naar drinkwater stijgen en werd verdere uitbreiding van het leidingnet noodzakelijk.

Watertoren Noord is de tweede watertoren die in de stad Groningen werd gebouwd. In 1908 werd deze in gebruik genomen. Hij staat aan de rand van de oude binnenstad en het Noorderplantsoen. De watertoren was onder meer waterleverancier voor het Academisch Ziekenhuis. Kort na de bouw verrees in 1911-1912 ook de markante watertoren aan de Hofstede de Grootkade. Beide torens maken nog steeds deel uit van de Groninger skyline. De eerste toren uit 1889 werd

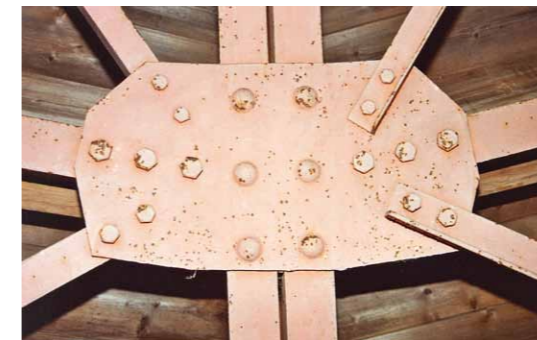
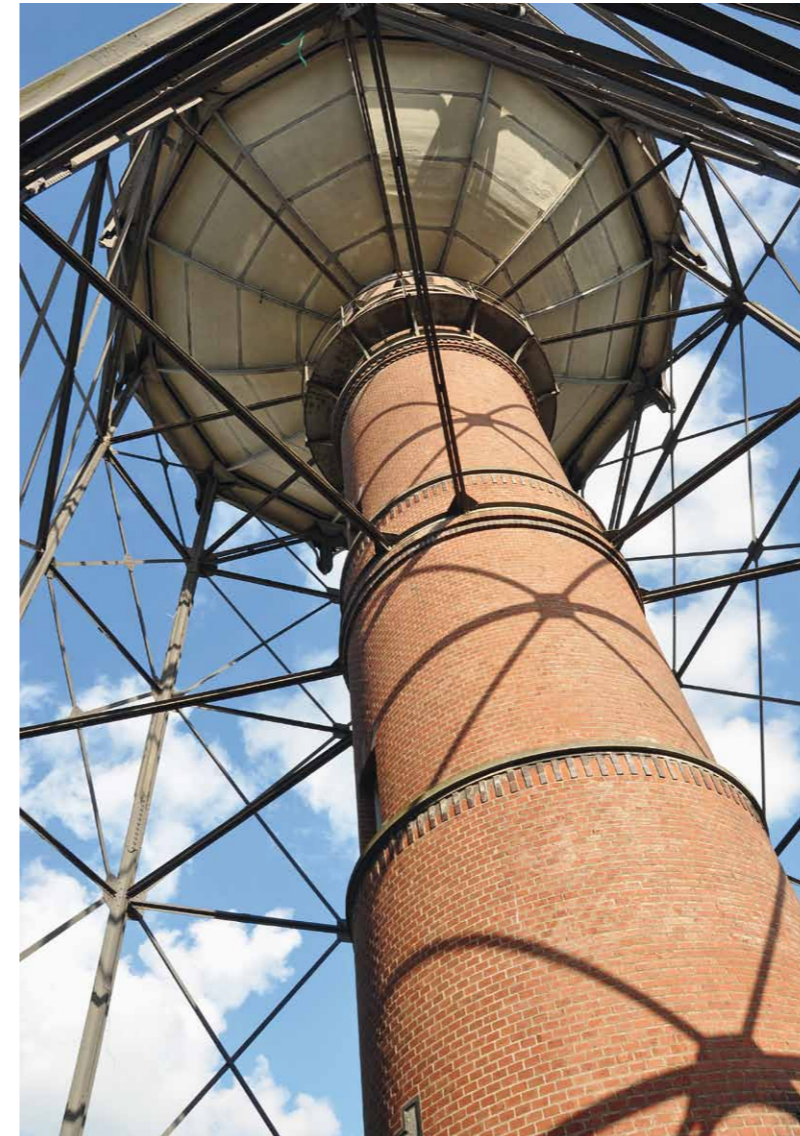
helaas in de jaren '70 van de twintigste eeuw gesloopt. De watertoren bij het Noorderplantsoen is sober uitgevoerd, maar desondanks één van de fraaiste voorbeelden van de Nederlandse ingenieurskunst rond 1900. Het was de eerste watertoren in ons land met een stalen onderbouw constructie. Uiteindelijk zijn er van dit type slechts drie gebouwd. In Bremen werd rond dezelfde tijd een vergelijkbaar bouwwerk geplaatst. De NV Groninger Waterleiding gaf - mis-

schien wel om die reden - de opdracht aan de Duitse firma A. Wilke & Co. Dampkessel und Gasometer Fabrik Braunschweig, vermoedelijk naar ontwerp van een bekende industrieel, Ir. Carl Francke uit Bremen. De toren bestaat uit drie onderdelen: de stalen constructie, de gemetselde schacht en daarboven een groot stalen waterreservoir. Het veelzijdige ijzeren vakwerk doet denken aan een steiger. In de ronde schacht bevinden zich de trap en de leidingen. De toren met

het grote ijzeren watervat is aan de buitenkant opgesplitst in twee lagen en gescheiden door een lichte, brede band die voor het verband en de versteving zorgt. Als dakvorm is gekozen voor een twaalfhoekig tentdak. De toren is iets meer dan 45 meter hoog en de inhoud van het vat bedraagt 1000 m³, ofwel een miljoen liter water. In de jaren '20-'30 van de vorige eeuw werd de watertoren aan de voet uitgebreid met een lage aanbouw.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft de toren weinig te lijden gehad van oorlogsgeweld. Wel zijn er in de zuidkant van de schacht diverse kogelgaten te vinden. In 1958 is de toren grondig onderzocht, waarbij onder meer de staat van het metselwerk en de reservoirbekleding door technici van het Waterleidingbedrijf werden beoordeeld. Het muurwerk rondom het waterreservoir was zó slecht dat het moest worden vervangen. In de jaren '70 had de toren nog amper een

functie; het water dat nog aanwezig was, werd alleen gebruikt wanneer er ergens in de stad een grote brand uitbrak en de druk zou wegvallen. In 1977 werd de watertoren door het waterbedrijf buiten gebruik gesteld en sindsdien is deze eigendom van de gemeente Groningen. Als eigenaar is de gemeente verantwoordelijk voor de instandhouding en het onderhoud van de toren. In 1988 heeft deze nog een grote opknapbeurt gehad en werd er naarstig gezocht naar een nieuwe

bestemming. Onder druk van de buurt werd de toren in 1988 door de gemeenteraad als gemeentelijk monument aangewezen en sinds 1994 tevens als rijksmonument. In 1990 werd er door de gemeente een prijsvraag uitgeschreven onder de titel: 'Wie ziet er toekomst in een toren?' De prijsvraag leverde een breed scala aan - vooral onbetaalbare - ideeën op. Doel van dit initiatief was om tot een plan te komen voor een toren voor alle Groningers. Uiteindelijk zijn er, sinds 1977, dertig jaar lang pogingen gedaan om de toren een nieuwe functie te geven. Er is daarbij ook gezocht naar partijen die de toren zouden willen overnemen. Alleen het NV Groninger Monumentenfonds (GMF) kwam daarbij als serieuze kandidaat naar voren; het fonds

had als insteek de totstandkoming van een bijzonder, multifunctioneel gebouw voor alle Groningers. Daarmee zou het de verantwoordelijkheid voor de instandhouding ervan van de gemeente overnemen. In ruil daarvoor vroeg het GMF een bruidsschat om revitalisering mogelijk te maken. Na een intensief traject om subsidies bijeen te krijgen, was in 2010 de kogel door de kerk en waren de financiën rond. De grootste bijdragen zijn afkomstig van de Provincie Groningen en

van het Rijk. Een update van het plan van architect Luc Veeger, dat bij de prijsvraag in 1991 al als beste uit de bus was gekomen, is inmiddels gereed. De verbouwing zal in het najaar van 2011 beginnen. Het GMF zal als eigenaar/ontwikkelaar optreden en de Stichting Bijzondere Locaties Groningen wordt huurder. Om herbestemming te realiseren zal de toren voor iedereen toegankelijk worden gemaakt. Daarbij wordt zo dicht mogelijk bij het oorspronkelijke

karakter van het industriële monument gebleven. In het stalen vat komt een amfiteater-vormig zaaltje, waarin voorstellingen, debatten, lezingen of vergaderingen plaats kunnen vinden. Daarvoor zal aan de buitenkant van de schacht een transparante glazen lift worden aangebracht. Boven het vat onder de lantaarn komt een multifunctionele ontvangstruimte/foyer met daarboven een balkon in de lantaarn. De watertoren moet in de toekomst een plek worden die een prachtig

uitzicht over de stad biedt en waar bijzondere gelegenheden gevierd kunnen worden. De herbestemming van de watertoren in dit deel van de stad staat niet op zichzelf, maar maakt deel uit van de revitalisering van het gehele Ebbingekwartier. Het dichtbijgelegen, reeds herbestemde Chemisch Laboratorium, Het Paleis, is al een tijdje een belangrijke trekker in deze ontwikkeling.

Een ijzeren dame

Als Joris van Haaften mij meeneemt naar de top van Watertoren Noord, gaat er een oude wens in vervulling. 'Vroeger zeiden ze altijd dat je die torens kon kopen voor een gulden, dat sprak altijd enorm tot de verbeelding', zeg ik tegen Van Haaften die zich namens de gemeente bezig houdt met monumentenzorg en archeologie. 'Als je zo'n watertoren koopt, ooit voor een gulden, nu nog vaak wel voor een euro, dan koop je in feite een vat vol problemen. Want iedereen wil wel in zo'n toren wonen, maar niemand realiseert zich dat je al gauw vier ton kwijt bent om het te verbouwen. Vervolgens moet je ook nog eens rekening houden met monumentenzorg.'

Pats! Daar werd de zeepbel van mijn jeugdromen doorgeprik. Dromen en watertorens vormen geen uitzonderlijke combinatie. Dat watertorens de fantasie kunnen prikkelen, weet Van Haaften maar al te goed. 'Toen we 21 jaar geleden die prijsvraag uitschreven, kwam er van alles voorbij', zegt Van Haaften. 'Er waren plannen voor een vlindertuin, volgens iemand anders moest het een duikplek worden en ik heb ook een columbarium gezien, een plek om urnen weg te zetten. Het meest realistische plan, om er een huiskamer voor de stad van te maken, een theater en een plek om recepties te houden, was van architect Luc Veeger. Dat is het plan dat we nu gaan uitvoeren.'

Als ik Luc Veeger later bel met de vraag of hij het niet frustrerend vindt dat hij 21 jaar heeft moeten wachten op de realisatie van zijn plan, antwoordt hij ontkennend. 'Nee, ik vind het alleen maar leuk, je weet van tevoren dat het een lastig object is. Want in feite zit je met een gebouw 'tussen hemel en aarde' zonder dat er vraag naar is.'

Veeger heeft het vermoeden dat de herbestemming nu wel ineens door kan gaan omdat de levenscyclus van de toren dit ook vereist. 'De ijzeren dame is nu meer dan 100 jaar oud. Vijftig jaar geleden is de toren geheel gerenoveerd en heeft toen een complete nieuwe metselgevel gekregen. Als er nu, 50 jaar later, niks gebeurt dan wint de zwaartekracht het en is het voorgoed te laat. De bevolking heeft aangegeven toch wel genoeg van haar te houden en haar ook te willen behouden. Vergelijk dat maar eens met het bejaardentehuis eronder, dat stamt uit de jaren '80 en daar wordt alleen nog maar schande over gesproken. Niet over de bewoners natuurlijk, maar over het gebouw.'

De buik van de toren die op 25 meter hoogte is gebracht, wordt door een bakstenen schacht als een navelstreng met de aarde verbonden. In de schacht, die wel wat weg heeft van een gemetselde fabrieksschoorsteen, gaan de af- en aanvoerbuizen schuil, en daar omheen slingert zich een ijzeren wenteltrap omhoog. Op driekwart van de schoorsteen is een deurtje dat toegang verschaft tot een smalle ijzeren rondgang. Als we hier even op gaan staan en door de stellage van de opbouw naar de stad kijken, zegt Van Haaften dat er boven ons hoofd een vat zweeft van 1000 kubieke meter. 'Het is onvoorstelbaar. Als je die ijle metalen constructie ziet, dan denk je in eerste instantie niet dat dit mogelijk is, dat is het mooie van dit gebouw.'

Als we helemaal boven zijn, kruipen we tussen de bakstenen schil en het waterreservoir door. Die laatste is van gebogen plaatijzer gemaakt en met klinknagels in elkaar gezet. Hierdoor heeft deze halve globe wel wat weg van een scheepsromp. 'Ik voel me net Atlas', zegt Van Haaften die mij voor gaat en met gebogen schouders onder het vat naar boven klimt. We arriveren op een rondgang vanwaar je door de ramen wederom een prachtig uitzicht op Groningen voorgeschoteld krijgt. Van Haaften wijst me het anatomisch lab aan. 'Daar is een schitterende collectie van de mens in plakjes te zien.' Via een smal trappetje gaan we verder omhoog en beklimmen we de enorme watertank waar een brug overheen ligt. Onder ons bevindt zich de donkere ruimte waarin ooit het water voor de stad werd bewaard terwijl we boven ons de kroon van het dak zien, het torentje dat zich toont als een lantaarn waar het zonlicht weldadig naar binnenstroomt. 'Dit zijn de elementen die we willen bewaren. Het donkere baarmoedergevoel moet blijven met heel hoog boven je hoofd het licht dat binnenkomt van de buitenwereld.'

Volgens Van Haaften zal een deel van het project gefinancierd worden vanuit het potje dat de overheid gereserveerd heeft om de bouwwereld te blijven stimuleren. 'Het is wel ironisch te noemen dat juist in deze tijd van crisis onze grote financiële doorbraak is gekomen.'

In een mooie folder die Van Haaften bij zich heeft, is te zien hoe aan de buitenkant een lift tegen de toren wordt aangezet waardoor enigszins het effect van een spaceshuttle-installatie ontstaat. Onderin de toren komen een ontvangstruimte en voorzieningen zoals wc's en opslagruimtes. 'Na 21 jaar is het dan bijna zover,' zegt Van Haaften, 'over een jaar kun je hier je verjaardag vieren.'

ADRES **HELPERPARK 270 - 298**

BOUWJAAR **1933**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **ELECTRICITEITSCENTRALE**

ARCHITECT **A.H. VAN ROOD**

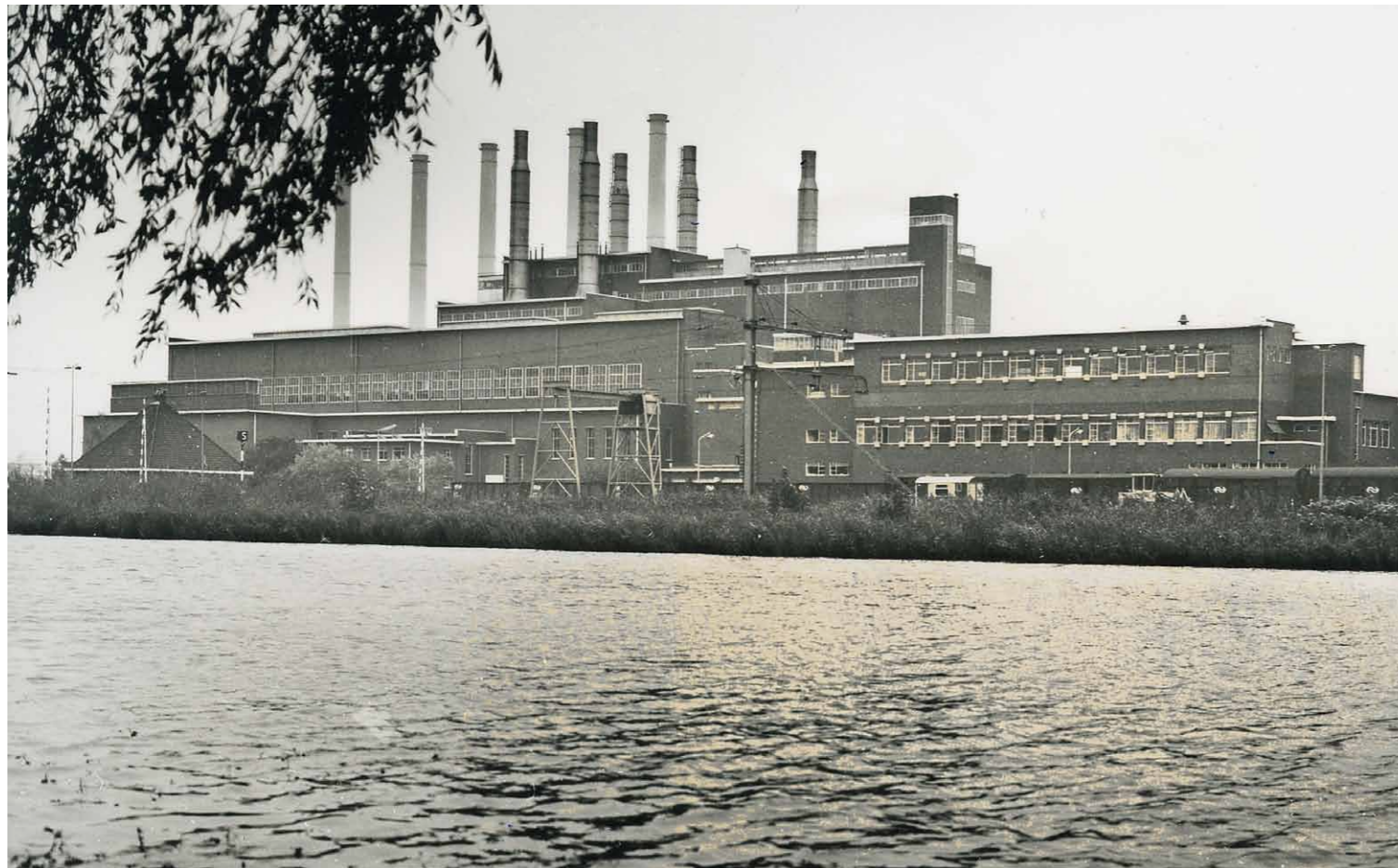
BESCHERMING -

HERBESTEMD IN **2004**

OPDRACHTGEVER **SIG REAL ESTATE**

ARCHITECT OF ADVISEUR **DE ZWARTE HOND**

HUIDIGE BESTEMMING **TV- EN RADIOSTUDIO MET KANTOREN**

De Helpmancentrale, tegenwoordig Mediacentrale geheten, heeft tot 1982 meer dan vijftig jaar dienst gedaan als elektriciteitscentrale. Deze voorzag grote delen van Groningen van elektriciteit. De centrale werd in opdracht van het Provinciaal Elektriciteitsbedrijf gebouwd. De enorme schaal, het imponerende karakter van de centrale hal en het feit dat het hier om één van de eerste grote elektriciteitscentrales van Nederland gaat, maken de Helpmancentrale tot waardevol industrieel erfgoed.

De nieuwe centrale moest vier stoomketels en twee turbo-generatoren bevatten. In 1931 begon de bouw, die twee jaar later was voltooid. Kenmerkend voor de Helpmancentrale is het gebouwhoge middenschip - de oude turbinehal - met

lagere zijbeuken waarvan de hoogte van de verdiepingen varieert. Door deze typologie is de doorsnede van het gebouw vergelijkbaar met die van een kathedraal. Dankzij de technische verbeteringen in de jaren '30 van de vorige eeuw kon de energieproductie worden geconcentreerd in enkele grote, krachtige ketels en machines. Dit maakte het mogelijk om de lengte van de enorme ketelhuizen aanzienlijk te reduceren. Hierdoor waren de hallen voortaan even lang en konden ze

parallel worden gebouwd. Zo ontstond een meer compacte plattegrond. De vroegere functie en de verschijningsvorm van de Helpmancentrale waren aanleiding voor een onderzoek naar de mogelijkheden tot herontwikkeling en herbestemming door SIG Real Estate (tegenwoordig onderdeel van TCN). Met het oog op de toekomstige plannen voor het Europapark zouden De Helpmancentrale en het voormalige administratiekantoor in eerste instantie gesloopt worden.

Daarna was er sprake van dat alleen het administratiekantoor behouden kon blijven; de Helpmancentrale zou gesloopt moeten worden in verband met ernstige vervuiling van de bodem. Uiteindelijk werd er een methode toegepast om dit te voorkomen; door bacteriën onder het gebouw te injecteren, konden de vervuilingen worden opgeruimd zonder dat het gebouw gesloopt hoefde te worden. Vervolgens was het van groot belang om een nieuwe bestemming voor het

gebouw te vinden, om het op deze manier te kunnen herontwikkelen. De gemeente Groningen ging met een vijftal partijen om tafel om te polsen wat een geschikt en betaalbaar programma voor het complex zou kunnen zijn. Onder meer ideeën als een recreatiecentrum en een indoor attractiepark kwamen voorbij, maar deze plannen bleken financieel niet haalbaar. Op initiatief van de gemeente werd vervolgens een stuurgroep samenge-

steld om de mogelijkheden te onderzoeken voor een meer bedrijfsmatige invulling van het gebouw. Begin van de 21ste eeuw waren er binnen de IT-sector en de media grote ontwikkelingen gaande en werd de invulling daarom vooral in die hoek gezocht. In die tijd was de regionale omroep RTV Noord op zoek naar nieuwe huisvesting en bleek zij al gauw een logische partner. Tegelijkertijd werd duidelijk dat sloop en nieuwbouw veel goedkoper zouden zijn. Toch werd er

om cultuurhistorische en duurzaamheidsoverwegingen hard gevochten om het gebouw koste wat kost overeind te houden. Dit was niet mogelijk geweest zonder forse financiële steun van het EFRO (Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling) uit Brussel en aanvullende financiële steun vanuit de gemeente. Vanwege de overeenkomstige ruimtelijke kwaliteiten van het complex werd de vergelijking met het Tate Modern - het Britse nationale museum - in Londen gemaakt. Toch

werd de herbestemming uiteindelijk niet gevonden in een tentoonstellingsruimte of museum, maar in de vorm van een mediagebouw: de Mediacentrale, een verzamelgebouw voor mediagerelateerde bedrijven. RTV Noord is met zijn radio- en tv-activiteiten dan ook een van de belangrijkste gebruikers. Architectenbureau De Zwarte Hond tekende voor het ontwerp van de herbestemming. Het open karakter van het middenschip met zijn enorme ruimtelijkheid bleef gehandhaafd, maar het meest efficiënt zijn de zijbeuken benut: circa 10.000 m² vloeroppervlak voor kantoor- en bedrijfsruimte (daarvan heeft RTV Noord veertig procent in gebruik). Dit was mogelijk omdat de bestaande constructie voldoende

reserves had om belast te worden met twee tot drie extra vloeren. Er zijn wel grote ingrepen aan de noordoost gevel gepleegd. Deze grof gemetselde gevel vormde oorspronkelijk de scheiding tussen de turbinehal en het ketelhuis en had nauwelijks openingen. Deze is gesloopt totdat de staalconstructie overbleef en er is een nieuwe glazen gevel voor in de plaats gekomen. De toegevoegde materialen aan het gebouw zijn aangepast aan het al aanwezige materiaal en zijn

terughoudend van karakter. Ook de oorspronkelijke industriële grijsgroene kleur van de bestaande constructieonderdelen is op de nieuwe toevoegingen aangebracht. In het nieuwe ontwerp is aan het einde van de hal een 'machine' toegevoegd die van binnen en buiten zichtbaar is. Hiermee is een nieuw beeldmerk aangebracht dat uitdrukking geeft aan de veranderde functie van het gebouw. De centrale ligt aan de rand van het Europapark, een gebied dat

getransformeerd en nog steeds in ontwikkeling is tot een nieuw stadsdeel met een mix van wonen, werken en ontspanning. Een nieuw treinstation, een bioscoop en het nieuwe Euroborg Stadion, de thuisbasis van voetbalclub FC Groningen, vormen de belangrijkste trekkers van het gebied. Ook woongebouwen als de Frontier, de woontorens Brander en Stoker en de in particulier opdrachtgeverschap ontwikkelde woningen van de kleine wijk De Linie, op de voormalige plek van een oude

houtzagerij, geven het gebied een geheel eigen karakter. Door herbestemming van de centrale blijft een stuk geschiedenis zichtbaar. Het vertelt de verhalen van de industrialisatie in en om Groningen, de ontwikkelingen van de stroomvoorziening en van een ieder die er heeft gewerkt. Het is een unieke locatie, die sinds 2005 in de huidige setting functioneert.

HELPERPARK 300

NUTSBEDRIJVEN

ADRES **HELPERPARK 300**

BOUWJAAR **1931**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **ADMINISTRATIEKANTOOR**

ARCHITECT **A.H. VAN ROOD**

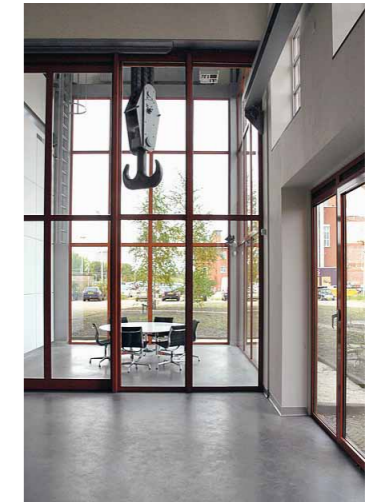
BESCHERMING -

HERBESTEMD IN **2004**

OPDRACHTGEVER **MZOS REAL ESTATE**

ARCHITECT OF ADVISEUR **TEAM 4 ARCHITECTEN**

HUIDIGE BESTEMMING **KANTOREN**

Het huidige kantorencomplex op het Europapark is oorspronkelijk gebouwd als administratiekantoor, magazijn en transformatorgebouw van de voormalige Helpmancentrale, in opdracht van het Provinciaal Elektriciteitsbedrijf. In 1932 werd de eerste fase van het complex opgeleverd, de tweede volgde in 1936 en uiteindelijk werd in 1947 ook de rest in gebruik genomen.

Het kantorencomplex is door zijn opvallende ligging aan het spoor en het gebruik van de helderrode Groninger baksteen heel herkenbaar, zeker voor treinreizigers. Het hoofdgebouw heeft als basis een rechthoekige plattegrond met rechthoekige, gekoppelde bouwvolumes. De gevels hebben reeksen grote, strakke raampartijen met stalen kozijnen. De enorme

hal op de begane grond diende als eindbestemming voor treinen, die er reusachtige stookketels moesten afleveren. De rails en de hijskraan in het gebouw herinneren daar nog aan. Ook de inwendige structuur is goed geconserveerd alsmede het interieur. De zeldzame stalen lift in het open trappenhuis uit de jaren '30 van de vorige eeuw is daar een goed voorbeeld van.

Aanvankelijk was het lastig om voor de Helpmancentrale een nieuwe functie

te bedenken en een eigenaar te vinden die de centrale zonder subsidie en exploitatietekorten in gebruik wilde nemen. Voor het administratiegebouw was dit veel gemakkelijker. Het was immers al een kantoorgebouw en kon zonder al te veel aanpassingen weer in gebruik worden genomen. Na het vertrek naar de nieuwe Hunzencentrale heeft het gebouw nog vrij lang een antikraak bestemming gehad. Het Groninger architectenbureau Team 4, dat potentie zag in het ge-

bouw, redde het van de sloop. De vorige eigenaar, energieleverancier Essent, was al in bezit van de sloopvergunning. Een brandbrief aan de gemeente zorgde ervoor dat de sloopplannen in de wacht werden gezet. In 1999 ging, mede dankzij de hulp van toenmalig Wethouder van Ruimtelijke Ordening Willem Smink, de herontwikkeling van start. Op dat moment was nog niet bekend of er op het Europapark uiteindelijk grote ontwikkelingen zouden plaatsvinden. Team 4 vond

mede-investeerd; accountantskantoor Aksos Adviesgroep behuiste de tweede verdieping en het kantoor van Yspeert Advocaten deed zijn intrede op de eerste verdieping. Het gebouw had aanvankelijk nog een heel gaaf interieur, waaronder een prachtige toneelzaal in jaren '30 stijl. In de nacht voorafgaand aan de overdracht kwam hier echter verandering in; koperdieven stalen waardevol materiaal en richtten daarbij een grote ravage aan. Zo werden waardevolle,

oorspronkelijke elementen gesloopt, waaronder een groot aantal deuren dat nog in goede staat was. De grootste ingreep vond plaats op de begane grond van de zuidwestelijke gevel; daar werden grote ramen geplaatst, om zodoende voldoende daglicht in de achterliggende kantoren te krijgen. De stalen kozijnen moesten helaas worden opgeofferd omdat vervanging ervan te kostbaar bleek.

DUBBELE LOODS

ADRES LANGESTRAAT/BOTERDIEP 49

BOUWJAAR 1910 | 1930

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **BEDRIJFSHAL GASFABRIEK**

ARCHITECT **J.A. MULOCK HOUWER | ONBEKEND**

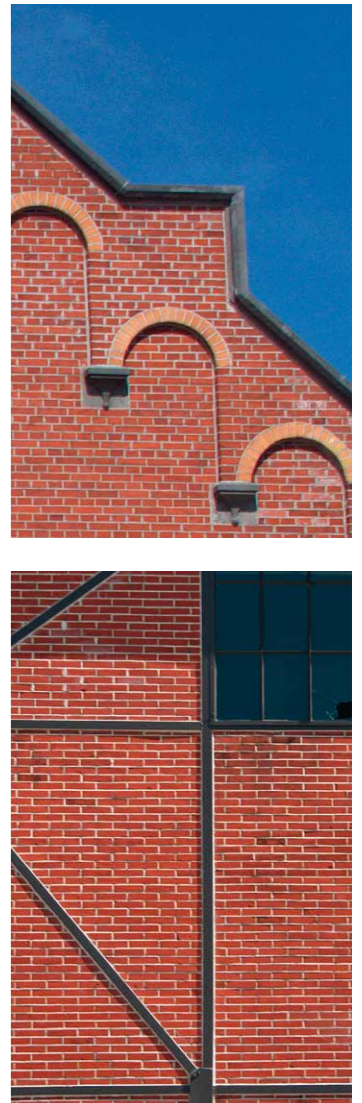
BESCHERMING **RIJKSMONUMENT**

HERBESTEMD IN 2011

OPDRACHTGEVER **NV GRONINGER MONUMENTENFONDS**

ARCHITECT OF ADVISEUR **ADVIESBURO VAN DER PLAS BV EN DE ZWARTE HOND**

HUIDIGE BESTEMMING **IN ONTWIKKELING**

Op het huidige CiBoGa-terrein vormen een dubbele bedrijfshal en een reguleershuisje de enige herinnering aan de oude functie van het gebied. Vanaf 1854 stond hier, naast die in Amsterdam, Nederlands tweede gemeentelijke gasfabriek. De dubbele loods diende jarenlang als opslag voor het energiebedrijf. Waar de gasfabriek de loods precies voor gebruikte en wat men er in opsliep, weet tegenwoordig echter niemand meer.

Het gebouw bestaat uit twee delen die in verschillende periodes zijn verzezen. Het eerste deel is rond 1910 gebouwd naar ontwerp van de toenmalige directeur Gemeentewerken, Ir. J.A. Mulock Houwer, in een karakteristieke industriële bouwstijl. Aan de kopse kant, die nu

richting het CiBoGa-terrein staat, is een groot rondboogvenster te vinden met daaronder een dubbele bedrijfsdeur. Het tweede deel, dat aan de oudere hal is vast gebouwd, stamt uit circa 1930. Het heeft ook een rechthoekige plattegrond en telt één hoge bouwlaag. Verder heeft het een licht gebogen dak dat is bekleed met dakleer. De gevel bestaat uit een ijzeren vakwerkconstructie, opgevuld met rode baksteen. De gevel richting het CiBoGa-terrein kent een dubbele

stalen bedrijfsdeur. Daarboven is een drietal rechthoekige stalen roeden vensters geplaatst. Tijdens de langdurige en moeizame ontwikkeling van het CiBoGa-terrein waren er oorspronkelijk ook plannen om hier de 17e eeuwse contouren van de vestingwallen weer zichtbaar te maken. Dit is niet gelukt. Vanwege de enorme vervuiling in de bodem van het terrein werd besloten om alles af te graven. Hierdoor ontstond veel ruimte die werd benut voor de bouw

van een grote ondergrondse parkeergarage, die nu als een enorme kelder onder het gehele CiBoGa-terrein ligt. De dubbele loods bevindt zich aan de oostzijde van het Boterdiep. Er is een grote trap gerealiseerd die toegang geeft tot de loods en het omliggende terrein. Ook is hier een toegang voor voetgangers naar de parkeergarage. Omdat de bedrijfshal eveneens op vervuilde grond stond, werd deze in zijn geheel opgetild en op 128 computergestuurde wielen, waterpas getrans-

porteerd naar een tijdelijke locatie enkele honderden meters verderop, om na sanering van de grond en voltooiing van de parkeergarage op de oorspronkelijke locatie teruggeplaatst te worden. Dit is inmiddels gebeurd. Momenteel wordt het casco van de twee loods en gerestaureerd. Er zijn plannen om in het gebouw, in combinatie met een nieuwe toevoeging, een horecagelegenheid te vestigen. Middels een grondig kleurenonderzoek zijn de oorspronkelijke kleuren opgespoord. Deze

zullen opnieuw worden aangebracht, waardoor de industriële uitstraling van het gebouw wordt versterkt.

REGULATEURSHUIS

ADRES **KOLENDRIFT/LANGESTRAAT 66**

BOUWJAAR **1892**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **REGULATEURSHUIS GASFABRIEK**

ARCHITECT **K.H. HOLTHUIS**

BESCHERMING **RIJKSMONUMENT**

HERBESTEMD IN **2011**

OPDRACHTGEVER **NV GRONINGER MONUMENTENFONDS**

ARCHITECT OF ADVISEUR **GEMEENTE GRONINGEN**

HUIDIGE BESTEMMING **IN ONTWIKKELING**

Dit charmante bouwsel maakte deel uit van het complex van de voormalige gemeentelijke gasfabriek. Van de gas- houder in de fabriek ging het gas via een zogenaamde regu- lateur naar het stadsnet. Daar werd de gasdruk machinaal gereduceerd tot een vooraf ingestelde waarde. De gemeente liet in 1892, als uitbreiding van het gasnet, een tweede buis aanleggen die de stad van gas moest voorzien. Hiervoor werd door de Groninger architect K.H. Holthuis een apart gebouw ontworpen, waarin beide regulatoren konden worden ondergebracht en waar bovendien nog plaats was voor een derde exemplaar. Waarschijnlijk hebben in de ruimte waar de regulatoren stonden opgesteld ook meters gestaan om de gepasseerde hoeveelheid gas te meten.

Het regulateurshuisje heeft een hoog aaibaarheidsgehalte. De plattegrond van het rijksmonument is gebaseerd op een Grieks kruis en telt één bouw- laag met een opmerkelijke laat 19e eeuwse vormgeving in zogenaamde Chalet-stijl. Al in 1922 kreeg het regu- lateurshuis een nieuwe bestemming. Het werd de portiersloge van het op hetzelfde terrein gevestigde gemeen- telijke elektriciteitsbedrijf. Vanwege deze nieuwe functie werd het gebouw aan de zuidkant uitgebreid. De be-

scheiden uitbreiding is zó zorgvuldig uitgevoerd dat deze nauwelijks als toevoeging herkenbaar is. Boven de ingang bevindt zich een tegeltableau van pottenbakker Anno Smit uit 1954. Dit was als cadeau door het personeel aangeboden, ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de gasfabriek. De huidige kleurstelling van het ge- bouw is wit met groen op de kozijnen van ramen en deuren. Uit kleuren- onderzoek bleek dat het gebouwtje oorspronkelijk een rode kleur op

de goten en raamkozijnen kende. De reconstructie van de oorspronke- lijke kleuren was goed mogelijk omdat deze nog compleet aanwezig waren op de gevel achter de uitbreiding van 1921. Tijdens de restauratie werd ook veel aandacht besteed aan het herstel van de detaillering van goten en aan de dakafwerking. De grond onder het huisje was vervuild en moest worden afgegraven. Hiervoor was het nodig om het gebouw op palen te zetten. Nu staat het huisje op

het nog vrijwel lege - na het verdwij- nen van de industrie eigenlijk voor woningbouw bestemde - CiBoGa-ter- rein. Het wordt omringd door tijdelijke bouwwerken en heeft een (tijdelijk) stadsstrand. Naar een nieuwe bestem- ming wordt bij het verschijnen van deze publicatie nog gezocht. Vanuit de Monumentenzorg is er altijd voor gepleit om bij het maken van nieuwe ruimtelijke plannen voor het CiBoGa-terrein de historische gelaagdheid als inspiratiebron te

(blijven) gebruiken. Mede hierdoor zijn verschillende gebouwen bewaard ge- bleven: van de Machinefabriek - waar tegenwoordig het Noord Nederlands Toneel gehuisvest is - via jongeren- podium Simplon, gevestigd in een oude fabriek aan het Boterdiep, tot de dubbele loods en het regulateurshuisje van de gasfabriek. Samen met het Oos- terhamrikkanaal, speciaal gegraven om kolen per schip bij de gasfabriek te bezorgen, vormen deze gebouwen de relictten van voorbije tijden.

VAN OPSLAG TOT WONING

EEN TERUGBLIK OP HERBESTEMMING VAN PAKHUIZEN IN GRONINGEN

De graanhandel was in vroegere eeuwen een belangrijke economische activiteit voor de stad Groningen. De oudste concentratie van de graanhandelsbedrijven lag in de omgeving van het Hoge der A. In de eerste helft van de 17e eeuw werd in het verlengde van het Hoge der A de Noorderhaven gegraven. Beide stonden in verbinding met het Reitdiep: de oudste verbinding tussen de stad Groningen, de westelijke kleistreken en de (Wadden)zee. Na de afsluiting van het Reitdiep en de opening van het Eemskanaal (1876) verplaatsten de haven- en opslagfuncties zich richting de Oosterhaven, de Westerhaven met het Hoendiep en na 1913 ook naar het nieuwe Eendrachtskanaal.

Als gevolg van de succesvolle handel groeide de Groninger Korenbeurs in de tweede helft van de 19e eeuw zelfs uit tot hét centrum van de binnenlandse graanhandel. Dit blijkt wel uit de prominente plek van de in 1865 nieuw gebouwde Korenbeurs aan de Vismarkt die met zijn klassieke 'tempelfront' de commerciële tegenhanger werd van het Stadhuis op de Grote Markt.

In de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw nam het aantal graanhandelaren en graanover-

slagbedrijven echter snel af. Het wegvervoer had na de Tweede Wereldoorlog de rol van de scheepvaart als belangrijkste goedertransportmiddel overgenomen. Graanoverslagbedrijven vestigden zich op voor het vrachtverkeer

beter toegankelijke locaties buiten het centrum of verhuisden naar de haven van Delfzijl, die de commerciële havenfunctie van Groningen inmiddels had overgenomen. Tegelijkertijd ging het bergafwaarts met de Groninger scheepvaart. Als gevolg hiervan verloren de meeste pakhuisen aan de diepen en oude havens rondom de binnenstad hun functie. De gebouwen kwamen leeg te staan en raakten geleidelijk aan in verval. Allereerst werden de karakteristieke transportbanden op en over de kaden opgeruimd, omdat ze het toenemende autoverkeer hinderden.

Het laatste, in de binnenstad gevestigde overslagbedrijf, dat van de firma P.K. Wolddijk aan de Noorderhaven, zou uiteindelijk in 1988 naar elders vertrekken.

Na de oorlog ging alle aandacht van de gemeente uit naar de ontwikkeling van de nieuwe uitbreidingswijken buiten de binnenstad, zoals Corpus den Hoorn, Selwerd, Paddepoel en Vinkhuizen. Hier concentreerde zich ook de

bouwactiviteit. Sinds die tijd is er in de binnenstad en in de oude woonbuurten daaromheen sprake van een langzaam voortschrijdend verpauperingsproces. Sommige buurten staan zelfs op de nominatie om compleet gesaneerd te worden. Ook de grote pakhuiscomplexen staan er - voor zover ze niet voor allerhande opslag of bedrijfjes worden gebruikt - haveloos en verkrot bij. Projectontwikkelaars liggen op de loer om bepaalde buurten van de stad te slopen en er nieuwbouw neer te zetten. Zo dreigde het imposante pakhuiscomplex van de NV Elevatormaatschappij aan de Oosterkade op 'Het Eiland' met een groot deel van Het Eiland gesloopt te worden, ten behoeve van een omstreden nieuwbouwproject.

Een kentering volgde in de jaren '70 en '80 toen corporaties, actiegroepen en de politiek de handen ineen sloegen. Een en ander had direct te maken met de Groninger stadsvernieuwing die tegelijkertijd plaats vond, vlak na de verschijning van het nieuwe ruimtelijke beleid van de gemeente dat in de Doelstellingnota voor de Binnenstad (1972) werd verwoord. Deze had ten doel het herstel en de instandhouding van een goed woon- en leefmilieu en de versterking en instandhouding van de centrumpositie van Groningen voor Noord-Nederland. De nota brak met de grootschalige saneringsplannen. Sociale woningbouw en betaalbare huisvesting werden

de nieuwe speerpunten. Hierbij vormden de grote leegstaande pakhuiscomplexen, zeer gunstig gelegen aan de randen van de binnenstad en aan het water, aantrekkelijke objecten voor herbestemming. Door de toegenomen groep alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens was het aantal woningzoekenden op de woningmarkt sterk gestegen. Ook het aantal studenten groeide en daarmee ook de vraag naar betaalbare jongerenhuisvesting. De Nota Huisvesting Alleenstaanden en Tweepersoonshuishoudens (Nota HAT) van toenmalig staatssecretaris Van Dam bracht hier in 1975 verandering in. Jongeren- en studentenhuishouding werden voortaan aan elkaar gelijkgesteld. De woningen moesten een lage huur krijgen. Daarentegen hoefden ze niet aan alle eisen van een normale woningwetwoning te voldoen. Het mes sneed

dus aan twee kanten; een oplossing voor de talloze jonge woningzoekenden en een ideale kans om de grote leegstaande pakhuiscomplexen, waarvoor het moeilijk was een nieuwe functie te vinden, te verbouwen tot zogenaamde HAT-eenheden (ook wel Van Dam-eenheden genaamd). Immers, door de lage verdiepingshoogte van de pakhuisen konden de meeste niet aan de eisen voor een normale woningwetwoning voldoen. Bovendien was het een kans voor

de woningbouwverenigingen om op deze markt een actieve rol te spelen.

Een van de grootste en meest complexe herbestemmingsprojecten in de binnenstad betrof het pakhuiscomplex van de zogenaamde Adriani-panden: ruim twintig panden aan het Hoge der A, het Lage der A, de Dwarsstraat en de Laan, waaronder een aantal beeldbepalende panden en monumenten. De firma Adriani was een groothandelsbedrijf in ijzerwaren en huishoudelijke artikelen dat tot het einde van de jaren '70 in deze gebouwen was gevestigd. Het project betrof zowel renovatie, restauratie als nieuwbouw.

De monumentale pakhuisen aan het Hoge der A waren als bedrijfspanden in de loop der jaren sterk vergroeid geraakt met de pakhuisen aan

volgens in. Samen met woningbouwvereniging 'Maatschappij tot Verbetering van Woningtoestanden', die bereid bleek de panden aan te kopen, werd een plan ontwikkeld voor sociale woningbouw.

Voor alle panden werd een gemeenschappelijk plan van aanpak gemaakt. Noodzakelijk geachte functiemenging leidde aan het Hoge der A tot bedrijfsruimtes op de begane grond. De verdiepingen van de monumenten werden verbouwd tot zo'n vijftig zelfstandige wooneenheden. De soms minimale verdiepingshoogte van krap twee meter werd gecompenseerd door een extra groot vloeroppervlak. Om extra licht- en luchttoetreding aan de achterzijde van het Hoge der A te verkrijgen, werden allerlei aanbouwsels aan De Laan gesloopt. Op die plek werden 35 nieuwe portiekwoningen gebouwd. De uitvoering van de hele operatie vond plaats in 1982 en 1983.

In dezelfde periode werden ook de pakhuisen Friesland en De Vooruitgang aan het Lage der A onder handen genomen. Dit ensemble van oorspronkelijk drie individuele pakhuisen laat mooi zien hoe in de loop der tijd bij- en opgebouwd werd. De oudste delen dateren van 1854. In het linker pakhuisdeel - De Vooruitgang - was voor de restauratie lange tijd de firma Koos gevestigd. Op het dak stonden bouwsels die tijdens de restauratie werden gesloopt, ondanks de oorspronkelijke plannen van de architect om ook daar een woning te realiseren. Een van de problemen die zich tijdens de bouw voordeed, was dat de verdiepingshoogte te laag bleek te zijn om aan de woningbouwweisen te kunnen voldoen. Dit bleek pas bij het uitvlakken van de vloeren. Op sommige plaatsen was de hoogte slechts 1,85 m. Er zijn 36 eenheden gerealiseerd, waaronder twee eenheden voor woongroepen. Op een nieuwe liftvoorziening na, is het pakhuis qua structuur niet gewijzigd.

Ook met de pakhuisen van de Elevator Maatschappij op Het Eiland liep het uiteindelijk goed af. In 1982-1983 werden ze in opdracht van Woningbouwvereniging Groningen gerenoveerd en verbouwd tot 67 HAT- of Van Dam-eenheden. Uiteindelijk hebben de meeste van de ruim tweehonderd bewaard gebleven pakhuisen op deze wijze een nieuwe bestemming gekregen en de tand des tijds overleefd.

ADRES AKERKHOF 1

BOUWJAAR 1865

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE GRAANBEURS

ARCHITECT J.G. VAN BEUSEKOM

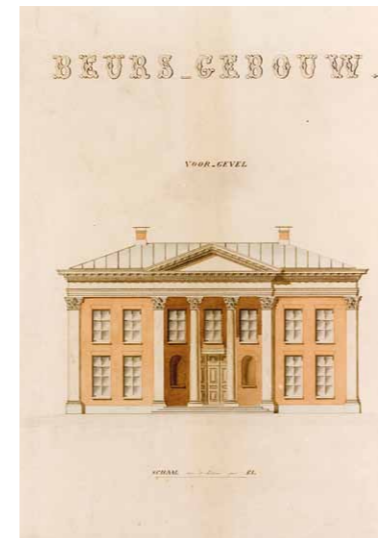
BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 1991

OPDRACHTGEVER DIVERSEN

ARCHITECT OF ADVISEUR ARCHITECTENBUREAU COR KALFSBEEK

HUIDIGE BESTEMMING SUPERMARKT

De stad Groningen is lang het centrum geweest van de regionale en later zelfs ook nationale graanhandel. De basis lag in het middeleeuwse stapelrecht waardoor al het 'Ommelander graan' in de stad op de markt moest worden gebracht. Vooral vanaf 1750 groeide de graanhandel sterk, zó sterk zelfs dat ze uitgroeide tot beurshandel waarbij op basis van kleine monsters grote partijen werden verhandeld. Hiertoe werd in 1774 een eerste houten gebouw aan de Vismarkt gerealiseerd. Omdat de handel bleef groeien, werd dit in 1825 vervangen door een stenen gebouw met een open binnenplaats waar de handel plaatsvond. Ook dit bleek al snel te klein. Bovendien was de handel in de open lucht niet bevredigend. Stadsbouwmeester J.G. van Beuse-

kom kreeg in 1862 de opdracht een grote overdekte beurs te ontwerpen: de huidige Kornbeurs. De opening vond plaats in 1865. Het gebouw is een mix van stijlen en technieken. Het entreegebouw kent een Classicistische opbouw met zuilen en pilasters die worden bekroond door kapitelen van de composiete orde. Aan weerszijden van de ingang werden twee zinken beelden geplaatst van Neptunus en Ceres, respectievelijk de Romeinse god van de zee en de

godin van de landbouw. Op de nok prijkt een beeld van Mercurius, de god van de handel. Samen verwijzen zij naar de grote betekenis van handel, scheepvaart en landbouw voor de stad Groningen. Achter het entreegebouw bevindt zich de beurshal die werd uitgevoerd in een voor die tijd zeer moderne gietijzeren constructie. De hoge ramen zorgden voor veel lichtinval, hetgeen het keuren van de graanmonsters vergemakkelijkte. Oorspronkelijke kende het voorgebouw

een woonbestemming op de etage rechts, bestemd voor de opzichter. Aan de linkerkant was het kantoor van de commissionairs gevestigd. Op de begane grond bevond zich de entree naar de beurshal met aan weerszijden kantoren. De Kornbeurs is in de loop der tijd verschillende malen verbouwd. Lange tijd bleef dit beperkt tot kleine aanpassingen ten behoeve van de aanleg van telegraaf- en telefoonfaciliteiten en extra benodigde kantooruimte.

Hierbij verdween onder meer de woonvoorziening. Tot ver in de jaren '80 van de twintigste eeuw bleef het pand op dinsdag, de vaste beursdag, in gebruik voor de graanhandel. Op de overige dagen werd het gebouw gebruikt door een firma in allerlei goederen. In 1990 vond een ingrijpende modernisering plaats, naar een ontwerp van architectenbureau Cor Kalfsbeek, het huidige DAAD architecten. Hierbij werd ondermeer het voorgebouw voor horeca bestemd en werd een lift

geplaatst. Hiervoor moesten twee gietijzeren kolommen wijken. Deze kregen een nieuwe plek in het horecagedeelte. In de beurshal kwam ruimte voor verschillende kleinere winkeltjes. Na vertrek van de graanhandel heeft de Kornbeurs uiteenlopende functies gekend, van horeca en kleinschalige detailhandel tot sporthal, versmarkt en spiritueel centrum. Na het vertrek van de laatste werden verschillende plannen gemaakt voor nieuwe bestemmingen. Sinds 2000

is in de Kornbeurs een supermarkt gevestigd. Het hoofdgebouw is nu in gebruik als kantoor en magazijn. Daarnaast bevindt zich - op de plek van de horecavoorziening - momenteel een extra winkelruimte.

ADRES BOTERDIEP 71, 73

BOUWJAAR 1916

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE VLEESCONSERVENFABRIEK

ARCHITECT ARCHITECTENBUREAU KUIJER & DREWES

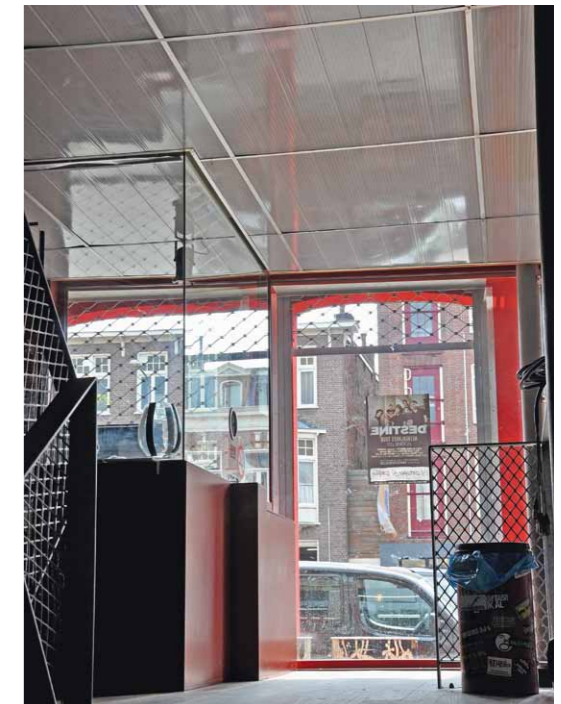
BESCHERMING -

HERBESTEMD IN 1976 | 2000

OPDRACHTGEVER GEMEENTE GRONINGEN

ARCHITECT OF ADVISEUR ARCHITECTUURSTUDIO SKETS

HUIDIGE BESTEMMING JONGERENCENTRUM, POPPODIUM, JONGERENHOTEL, KANTOREN

In de gevelwand van het Boterdiep neemt het huidige jongerenpodium Simplon een markante plek in. De langgerekte gevel werd in 1914 in opdracht van de N.V. Gerzon's Vleesconservenfabriek gebouwd, naar ontwerp van de Groninger architecten Kuiler & Drewes. Met nadruk wordt hier het woord 'gevel' gebruikt, want het ontwerp van Kuiler & Drewes verbond verschillende andere gebouwen die de vleesconservenfabriek reeds in gebruik had. Ook aan de achterkant werd de fabriek uitgebreid met onder meer een ketelhuis, een machinekamer en een fabrieksschoorsteen. Later werd nog meer bebouwing toegevoegd, waaronder een bedrijfsgebouw uit 1924 waarin de blikfabriek gehuisvest was. Tegenwoordig is deze blik-

fabriek in gebruik als jongerenhotel. Het fabriekspand telt drie bouwlagen onder een plat dak. De gevel bevat klassieke elementen en is sterk symmetrisch opgezet. De ingang is duidelijk herkenbaar. Twee rondbogen geven toegang tot het gebouw en het binnenterrein. De ingangstravee wordt bekroond door een fronton. Hierop is een zogenaamde 'cartouche' aangebracht met versieringen rondom. Hier prijkt nu de naam Simplon. Pilasters op de gevel en een bepleis-

terde kroonlijst versterken de klassieke uitstraling. Mede als gevolg van de economische crisis van eind jaren '20 van de vorige eeuw, sluit Gerzon in 1930 zijn deuren. Tijdens het afhandelen van de liquidatie blijft het pand in gebruik als vleesconserven- en levensmiddelenfabriek, maar onder een andere eigenaar. Een deel van het pand krijgt geleidelijk andere bestemmingen. Zo gaat het onderdak bieden aan een ijsfabrikant, een drukkerij en een

machinefabriek. In 1939 wordt het fabriekspand in gebruik genomen door een confectiebedrijf, gespecialiseerd in motorkleding, regenjassen en aanverwante artikelen. Dit is de voorloper van het na de Tweede Wereldoorlog gestarte Simplon: een kledingfabriek voor regen-, sport-, uniform- en vak-kleding. Confectiebedrijf Simplon is actief tot 1974. Daarna komt het pand aan het Boterdiep leeg te staan. Jongerencentrum Chappaque laat vervolgens zijn

oog vallen op het fabriekspand. Het centrum, dat eerder gevestigd was in een pakhuis aan de Zoutstraat, zag zich na een binnenbrand genoodzaakt uit te kijken naar een ander onderkomen. Het fabriekspand Simplon beviel dermate goed dat besloten werd aan het Boterdiep te blijven: in 1977 wordt het nieuwe jongerencentrum geopend dat de naam aanneemt van de voormalige confectiefabriek. Net als veel andere pop- en jongerencentra in Nederland heeft ook Simplon

het niet altijd even makkelijk gehad. Na een aantal (financieel) roerige jaren werd op initiatief van de gemeente Groningen besloten tot een nieuwe start: Simplon moest uitgroeien tot jongerencultuurpodium. Naar een ontwerp van architectuur-studio SKETS werden ruimtes herschikt en plek ingeruimd voor nieuwe functies en sferen. Hierbij is ondermeer de (concert)zaal aangepakt en heeft de entree een nieuwe, meer uitnodigende uitstraling gekregen.

ADRES FRIESESTRAATWEG 213 - 217

BOUWJAAR 1924 | 1953

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE MELKFABRIEK

ARCHITECT ONBEKEND | ARCHITECTENBUREAU OOM EN KUIPERS

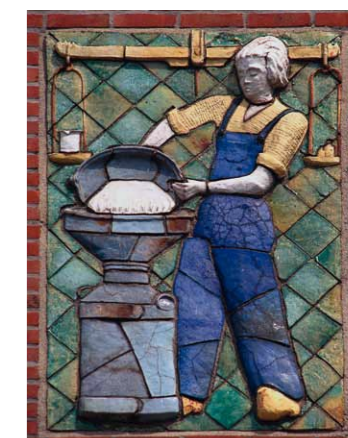
BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT (DEELS)

HERBESTEMD IN 1995

OPDRACHTGEVER PARTICULIER

ARCHITECT OF ADVISEUR ARCHITEKTENBURO KLAMER BNA

HUIDIGE BESTEMMING BEDRIJFS- EN KANTOORRUIMTE

Tussen de Friesestraatweg en het Reitdiep bevindt zich een strook met (oude) bedrijfs- en industriebebouwing. Hierbinnen neemt het complex van de voormalige coöperatieve zuivelfabriek De Ommelanden een bijzondere plek in. Het bestaat uit diverse fabrieksgebouwen die vanaf 1924 op dit 2,5 hectare grote terrein werden gerealiseerd. Een van de meest markante gebouwen is de evenwijdig aan het Reitdiep geplaatste voormalige Nieuwe Condensfabriek. Dit fabriekspand werd tussen 1951 en 1953 naar ontwerp van het Groninger Architectenbureau Oom en Kuipers gebouwd. Tot 1995 vond hier de fabricage van ingeblikte, gecondenseerde melk plaats. Op dat moment opereerde de fabriek als onderdeel van Friesland Dairy Foods die de

productie na de sluiting overhevelde naar Leeuwarden. Een deel van de werknemers verhuisde daarbij mee. De Nieuwe Condensfabriek was voor Oom en Kuipers het eerste grote project in de stad Groningen. Het gebouw valt op door de vroege toepassing van betonskeletbouw, hetgeen in de vroege jaren '50 van de vorige eeuw vrij innovatief was. Ondanks het beperkte materiaalpalet - rode baksteen en beton - kenmerkt het gebouw zich door veel details. Beton

speelt hierbij de hoofdrol: van de zogenaamde 'paddestoelkolommen' waarop de betonnen vloer rust tot de betonnen trappenhuizen. Opvallend is ook de hoge kwaliteit van het metselwerk. Daarnaast neemt het gebouw een belangrijke positie in binnen de Groninger industriële geschiedenis. Het herinnert aan de grootschalige zuivelindustrie in de stad en de relatie op dit vlak met de Groninger Ommelanden.

Na sluiting van het omvangrijke complex zijn diverse gebouwen ontmanteld en gesloopt. Op een deel van het terrein werd onder andere een bouwmarkt gevestigd. De meest karakteristieke panden, zoals de nieuwe condensfabriek uit 1953, delen van de oude, vooroorlogse condensfabriek, de schoorsteen en het ketelhuis bleven bewaard. De panden zijn gefaseerd verbouwd tot functionele kantoorruimtes voor voornamelijk ICT-gelateerde bedrijven, naar ontwerp van

Architektenburo Klamer uit Leeuwarden. Elk bouwdeel is zoveel mogelijk met behoud van het oorspronkelijke, industriële karakter getransformeerd. Wel zijn hier en daar delen gesloopt om goed verhuurbare units met voldoende daglicht te kunnen creëren. Oorspronkelijke binnenwanden die hierdoor buitenwand werden, zijn geïsoleerd en met glasplaten bekleed. Hierdoor is een mooi contrast tussen de oude en nieuwe elementen ontstaan.

Tijdens de renovatie van de condensfabriek zijn de oorspronkelijke houten ramen op de verdieping vervangen door kunststof kozijnen. De begane grond is opgevuld met nieuwe glaspuien met houten kozijnen. De stalen hijsbalk boven het hijstravee is verwijderd en ook dit raampaneel is vervangen door kunststof. In het gebouw zijn tussenwanden geplaatst en is een nieuw trappenhuis gerealiseerd met een lift en een tussenvloer. Op de eerste verdieping is een doorbraak

gemaakt richting het aangrenzende gebouw. De beide 'betonnen' trappenhuizen verkeren nog in originele staat.

DE GRONINGER SILO

ADRES GRIFFESTRAAT 4

BOUWJAAR 1890 | 1924

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE GRAANSILO

ARCHITECT ONBEKEND | ARCHITECTENBUREAU KAZEMIER & TONKENS

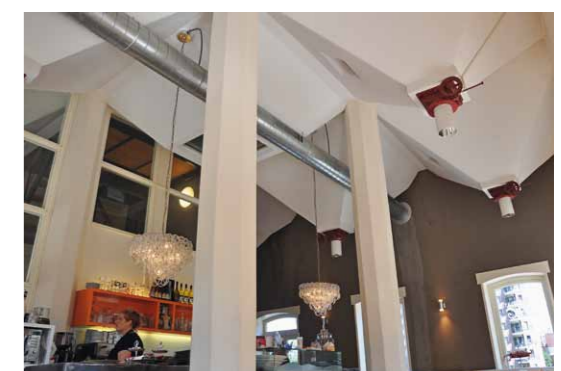
BESCHERMING -

HERBESTEMD IN 2009

OPDRACHTGEVER ADMOVERE HENT HAMMING

ARCHITECT OF ADVISEUR DAAD ARCHITECTEN

HUIDIGE BESTEMMING HORECA, KANTOOR

Graanhandelaar Michael Derk Botje uit Hoogezand liet ten behoeve van zijn handel aan de Griffestraat - direct grenzend aan het Winschoterdiep - in 1890 een graansilo bouwen. Toch is dit niet exact dezelfde silo zoals deze heden ten dage aan de Griffestraat staat. In 1923 vond er een verbouwing plaats waarbij het Groninger architectenbureau Kazemier & Tonkes op de oude onderbouw een nieuwe silo realiseerde. De silo bestaat uit een gewapend betonskelet, omkleed met een gevel van rode baksteen. Oorspronkelijk bood de bovenbouw slechts plaats aan een samenstel van graansilo's. Er bevonden zich geen verdiepingvloeren. Kenmerkend zijn verder het schilddak met zwart geglazuurde pannen en het uitgebouwde huisje, met zeszijdig dak, op de nok. Aan de

oostgevel, bij het water, bevindt zich een stalen hijsarm met katrollen. Na jaren van leegstand werd de graansilo in 1991 gekraakt. De vier krakers kregen het pand direct na hun actie in bruikleen. Ondertussen werden plannen ontwikkeld voor de bouw van een woontoren op de plek van de silo. Dit stuitte echter op protesten uit de buurt. Daarbij kwamen de krakers met een plan voor behoud: het pand zou als alternatief cultuurcentrum een nieuw leven kunnen krijgen. Deze

optie bleek te duur. Wel zwichtte de gemeente voor de aanhoudende protesten en deed een oproep om met plannen te komen voor de oude graansilo. Drie plannen werden uiteindelijk beoordeeld: een verbouw tot luxe appartementen, de realisatie van een Turks badhuis met Oosters theehuis en een nieuw kantoor voor een reclamebureau. Hoewel men het meest gearmeerd was van het badhuis, bleek dit financieel toch niet haalbaar.

Uiteindelijk werd de silo in 1996 verbouwd tot kantoor voor een reclamebureau met op de begane grond een horecavoorziening. Aangezien de bovenbouw geen verdiepingen kende, dienden hierin vloeren te worden aangebracht om voldoende rendabel vloeroppervlak te krijgen. Inzet van de verbouwing was een zo min mogelijk aantasting van het oorspronkelijke karakter van de silo. Ook werd er belang aan gehecht dat het gebouw zich als een opvallend autonoom

object zou kunnen blijven manifesteren. In 2007 werd op initiatief van de eigenaar een nieuw plan ontwikkeld om de waarde van het pand beter zichtbaar te maken. Hoewel markant en mooi gelegen, was van het dynamische gebruik (horeca en een kantoor voor marketing en communicatie) niet veel te zien. DAAD architecten voerde een haalbaarheidsstudie uit waarin verschillende opties werden verkend. Doel was om te komen tot een 'betere

communicatie tussen gebouw en omgeving'. Resultaat was onder andere de toevoeging/inrichting van een terras waardoor de horecafunctie beter zichtbaar en aantrekkelijker zou worden.

ADRES HERESTRAAT 83

BOUWJAAR 1935

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE VERZEKERINGSKANTOOR, CAFE, HOTEL, RESTAURANT

ARCHITECT A.R. WITTOP KONING I.S.M. A.TH. VAN ELMPT

BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2010

OPDRACHTGEVER HANZEVAST VASTGOED | ZARA NEDERLAND

ARCHITECT OF ADVISEUR ARCHITECTUURSTUDIO SKETS

HUIDIGE BESTEMMING WINKEL

In opdracht van levensverzekeringsmaatschappij De Utrecht werd op de hoek van de Herestraat en het Gedempte Zuiderdiep in 1935 een bedrijfsverzamelgebouw gerealiseerd. Het pand, ook wel De Faun genaamd, werd ontworpen door architect A.R. Wittop Koning in samenwerking met A.Th. van Elmpt. De naam is afgeleid van de door de Groninger beeldhouwer Willem Valk vervaardigde mythologische figuren (waaronder faunen), die op opvallende plekken - zoals bij de overgangen tussen de pilasters en gevel - onderdeel van het ontwerp vormen. Stilistisch is het gebouw onder de Delftse School te scharen. Kenmerkend zijn de historiserende vormen, de ruwe donkerrode baksteen en de aan de Gotiek refererende raamvormen

(smalle kloosterkozijnen, bolkozijnen en kruiskozijnen). Het ontwerp kent invloeden van het werk van de bekende Amsterdamse architect en vormgever Karel de Bazel, die onder meer verantwoordelijk is voor het ontwerp van het (voormalige) hoofdkantoor van de Nederlandsche Handel-Maatschappij in de Vijzelstraat in Amsterdam. De ambachtelijke afwerking, de gevelcompositie en de integratie met de toegepaste kunst illustreren dit. De plattegrond is H-vormig, waardoor

het pand minder massief overkomt en goed opgaat in haar omgeving. Aan de Herestraat-zijde ontwierp Wittop Koning een arcade die zorgt voor een geleidelijke overgang van de straat naar de begane grond. Hier was oorspronkelijk een café-restaurant gevestigd, dat tevens de naam De Faun droeg. Het pand bood verder ruimte aan een hotel en kantoren. Los van de kantoren heeft De Faun lange tijd een horecafunctie behouden. Begin jaren '90 van de vorige

eeuw leidde de herbestemming tot een conflict tussen de nieuwe eigenaar en de gemeente Groningen. Dezelfde eigenaar had daarvoor het kantoorgedeelte gerenoveerd ten behoeve van het toenmalige Arbeidsbureau. De eigenaar wenste echter ook een ombouw tot winkelunits aan de Herestraat-zijde, waardoor de arcade met glazen puien zou moeten worden dichtgezet. Alleen op deze wijze zou de begane grond rendabel te verhuren zijn, zeker daar de arcade redelijk

donker was. De gemeente ging hier op advies van de afdeling Monumentenzorg niet in mee, hetgeen tot verschillende juridische procedures leidde. Na het vertrek van het Arbeidsbureau deed zich een nieuwe situatie voor. Wat locatie betreft leende het pand zich uitstekend voor een hoogwaardige en grootschalige winkel-functie. Hierbij kwam opnieuw de discussie over het dichtzetten van de arcade op de agenda. De nieuwe huurder, winkelketen ZARA, wilde hoe dan ook dat

de arcade zou worden dichtgezet. Na wederom enig (juridisch) getouwtrek werd uiteindelijk toch een bouwvergunning afgegeven. De Faun is vervolgens volledig gerenoveerd. Door een transparante ingreep van glas en staal heeft de voorheen donkere passage een vriendelijke uitstraling gekregen in de vorm van etalages. Op deze wijze bleef het specifieke monumentale karakter gehandhaafd en benadrukt. Deze aanpassing is reversibel en kan eenvoudig ongedaan worden gemaakt.

ADRES HERESTRAAT 106

BOUWJAAR 1928

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE BANKGEBOUW

ARCHITECT A.TH. VAN ELMPT

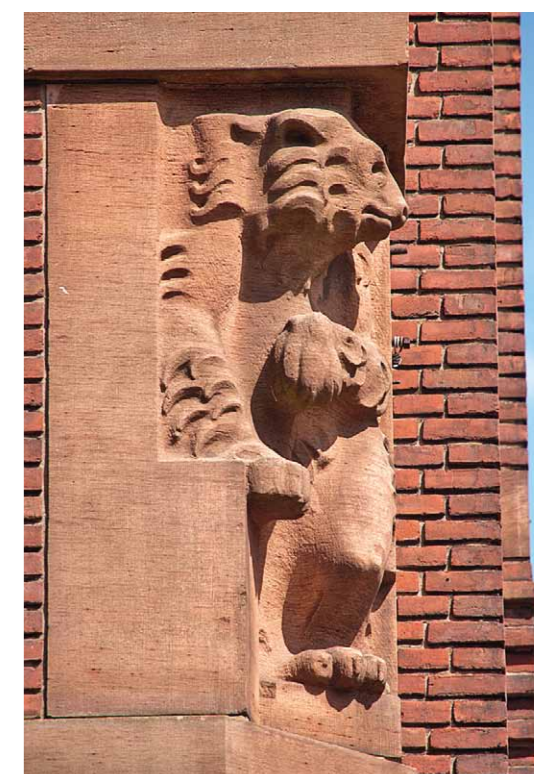
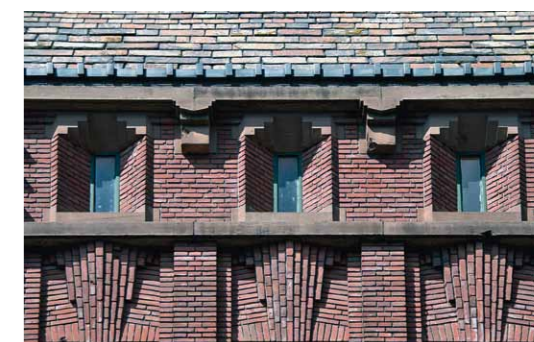
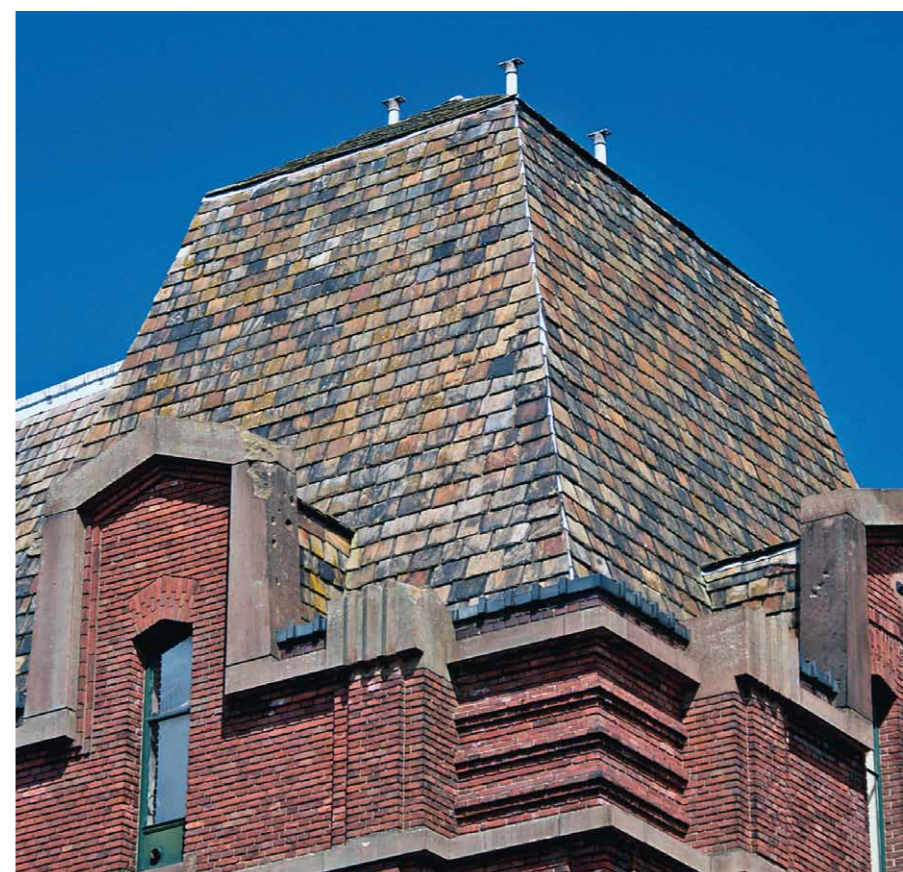
BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 2000

OPDRACHTGEVER HANZEVAST REAL ESTATE

ARCHITECT OF ADVISEUR JAAP STOBBE VORMGEVERS IN- EN EXTERIEUR

HUIDIGE BESTEMMING KANTOREN

In opdracht van de Friesch-Groningsche Hypotheekbank ontwierp de Groninger architect A.Th. van Elmpthuis een bankgebouw in Art-Deco stijl dat in 1928 op de hoek van de Herestraat en de Herebinnensingel werd gerealiseerd. Het pand is rijk gedecoreerd; de diverse metselverbanden van donkerbruine baksteen doen recht aan de kenmerkende geometrische motieven van Art Deco. Van Elmpthuis gaf ook de opdracht tot de vervaardiging van drie beeldhouwwerken. De verspringende vlakken en het trapsgewijs verloopende metselwerk worden door de beelden van Willem Valk nog eens geaccentueerd. Opmerkelijk is de in rode zandsteen gehouwen beer op de hoek. Mogelijk is dit een verwijzing naar het feit dat het dier volgens de overlevering altijd

doende is honing te vergaren om zo, op zijn manier, rijkdom te verzamelen. De hoofdingang en de gevel aan de zijde van de Herestraat zijn versierd met abstracte decoraties. Mercurius, de Romeinse god van de handel, markeert de zijingang. Het omvangrijke gebouw is opgetrokken op een rechthoekige plattegrond van 17 bij 52 meter en telt twee bouwlagen die worden bekroond door een schilddak. De hoek springt net iets naar voren en heeft een zogenaamd

afgeknot tentdak. De dakvlakken zijn belegd met zeldzame bonte Noorse leien. Evenals veel andere bankgebouwen uit deze tijd oogt het gebouw zwaar en massief, haast 'onneembaar'. Maar ook statig, sterk, stevig en veilig: precies datgene wat je van een bank zou willen. Het massieve karakter wordt extra versterkt door het gebruik van basalt in het basement en de donkerrode baksteen met diepe voegen. De gevels hebben een sterke verticale geleiding met slanke, hoge vensters.

Ze zijn bekroond door een iets uitgebouwd toplaat waarin zich kleinere ramen bevinden. Deze ramen behoren tot de mezzanine-verdieping onder de kap. Het gebouw is lang als bankgebouw in gebruik geweest. Ook is de achterzijde tijdelijk als politiekantoor gebruikt, dit tijdens de renovatie van het Hoofdkantoor van de Politie aan de Rademarkt. In de loop der jaren is het pand intern drastisch verbouwd, waarbij helaas nagenoeg het hele oorspronkelijke

interieur is verdwenen. Ook aan de buitenzijde hebben diverse toevoegingen plaatsgevonden. Na het vertrek van de bank kwam het inmiddels tot Van Elmpthuis omgedoopte pand in handen van belegger Hanzevast BV. Wat volgde was een ingrijpende verbouwing, zowel aan de binnen- als buitenkant. Hierbij werden oude elementen in ere hersteld, waaronder het leien dak en de beelden van Willem Valk. Ook verdwenen de ontsierende reclame-uitingen op de

gevel en werd het afdak boven de entree aan de Herestraat verwijderd. Intern werden systeemplafonds uit de jaren '60, niet-originele muren, kabelgoten en talloze andere zaken, gesloopt. Sinds de renovatie biedt het voormalige bankgebouw onderdak aan diverse bedrijven, met name op het vlak van organisatiebeheer en personeelsbeleid.

ADRES 'T KLOOSTER 2

BOUWJAAR 1884

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE SIGARENFABRIEK | KOFFIEPAKHUIS EN THEEFABRIEK

ARCHITECT J.F. SCHEEPERS

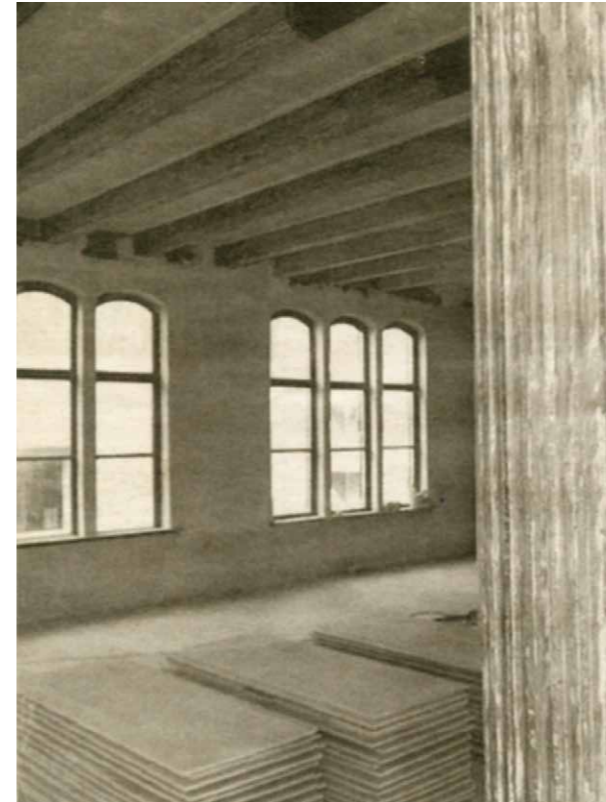
BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2005

OPDRACHTGEVER W. KUIPER EN E. NIESSEN

ARCHITECT OF ADVISEUR LUC DE VRIES ARCHITECT I.S.M. WIM VOGEL

HUIDIGE BESTEMMING BALLETSTUDIO, APPARTEMENT

In 1884 gaf tabaksfabrikant I. Kranenburg opdracht tot de bouw van een sigarenfabriek aan 't Klooster, midden in de Groninger binnenstad. Architect van het pand was J.F. Scheepers. Hij ontwierp een gebouw in een Eclectische bouwstijl met elementen van de 'Chalet-stijl', die eigenlijk vooral werd toegepast bij villa's. Scheepers was overigens ook de architect van het in 1906 afgebrande Academieggebouw aan het Broerplein, een klassiek ontwerp uit 1850. Het pand aan 't Klooster diende behalve als sigarenfabriek ook als stalling, tabaksdrogerij en wagenhuis. De komst van de sigarenfabriek was illustratief voor deze nieuwe, opkomende industrie in de stad. De nadruk lag daarbij op sigaren; pas in 1909 komen daar sigaretten bij en groeit 'concurrent'

Theodorus Niemeijer - de eerste die in Groningen sigaretten ging produceren - uit tot de bekendste tabaksfabrikant van de stad. Wellicht mede door het succes van Niemeijer sluiten verschillende andere tabaksfabrikanten rond de jaren '30 van de vorige eeuw hun deuren. Zo ook de fabriek aan 't Klooster. Vanaf 1927 gaat het pand dienst doen als koffiebranderij/pakhuis en theefabriek, onder de naam Insulinde. Ook deze koffiebranderij staat symbool

voor een bloeiende industrie in de stad. Zo kende Groningen diverse bedrijven op dit vlak, bekend onder de namen Crebas, Louweres, Jansonius en het nog altijd bestaande Tiktak. Veel later, op het moment dat de koffiebranderij en theefabricage hetzelfde lot was getroffen als de sigaren, werd Insulinde gebruikt als opslagplek van een campingwinkel en sporthuis Haan. Het gebouw heeft een symmetrische gevel en telt drie bouwlagen. Het middelste deel van de gevel

is twee traveeën breed en telt een extra verdieping onder een zadeldak. De gehele gevel is opgetrokken uit roodbruine baksteen met banden van gele steen. Op de begane grond bevinden zich drie brede houten deuren onder segmentbogen met zandstenen negblokken. Inwendig bezit het gebouw een draagconstructie van gietijzeren kolommen met versierde kapitelen. De toepassing van gietijzer in de constructie was voor die tijd relatief nieuw. De balklagen zijn

aan de buitenzijde zichtbaar dankzij versierde muurankers die zorgen voor een extra verlevendiging van het gevelbeeld. Boven de deur is de naam van de koffiebranderij en theefabriek geschilderd. Eind jaren '90 van de vorige eeuw krijgt Insulinde een bestemming als dansstudio en balletschool. Op particulier initiatief vond de herbestemming en verbouwing plaats. Tijdens de verbouw werd diverse malen duidelijk dat het gebouw lang als koffiebranderij in ge-

bruik was geweest. Bij het verwijderen van later ingebrachte tussenplafonds kwamen soms grote hoeveelheden koffie-bonen en verpakkingen tevoorschijn. Daarnaast werden er verschillende, nog originele onderdelen in het pand teruggevonden, waaronder de takel op de bovenste verdieping. Het pand biedt nu onderdak aan twee ballet-studio's, met diverse kleedkamers en een receptie, en een appartement op de bovenste etage.

ADRES LAGE DER A 2

BOUWJAAR 1923

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE DEKKLEEDENMAGAZIJN

ARCHITECT ARCHITECTENBUREAU KAZEMIER & TONKENS

BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2009

OPDRACHTGEVER DE HUISMEESTERS

ARCHITECT OF ADVISEUR KAW ARCHITECTEN EN ADVISEURS

HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN

Dit historische pakhuys aan het Lage der A 2 werd in opdracht van de gebroeders Waterborg door architectenbureau Kazemier en Tonkens ontworpen. In 1923 kwam het pakhuys gereed. In de kelder bevonden zich een lookelder en een naaiatelier waar de gebroeders dekkleden voor de scheepvaart produceerden. Ook de panden aan de linker- en rechterzijde van het pakhuys waren in het bezit van de firma. Waterborg heeft de panden tot 2011 als winkelvoorziening en opslag in gebruik gehad. De drie panden worden verbonden door een geheim doorgangetje dat onder het middelste pakhuys doorloopt en nog steeds bestaat. Het gebouw kent een diepe, rechthoekige plattegrond. Mede door de toepassing van een andere steen, wijkt de begane

grond af van de bovengelige etages. Kenmerkend zijn de grote hijsdeuren, de baksteenaccenten en het zogenaamde trijshuis: de kap boven de hijsbalk. Het platte dak wordt boven het trijshuis bekroond met een halfronde boog. Naast de hijsdeuren bevindt zich op iedere verdieping een reeks van vijf hoge ramen. In 2006 wordt het in verval geraakte pakhuys door woningcorporatie De Huismeesters gekocht. In eerste instantie was het de bedoeling om het

pakhuys te verbouwen voor studentenhuisvesting. Uiteindelijk bleken de ruimtes en de daarvan afgeleide huurprijzen echter te hoog voor deze doelgroep. In het pakhuys zijn nu elf sociale huurappartementen voor kunstenaars gerealiseerd. De bovenste verdieping kon volgens de brandweernormen niet tot woonruimte worden verbouwd en fungeert als gemeenschappelijk atelier. Op de begane grond bevindt zich een bedrijfsruimte. Tijdens de renovatie is van binnen alles gestript,

geïsoleerd en opnieuw afgewerkt. De plattegrond van het pakhuys is opnieuw ingedeeld, in drie woningen per woonlaag. De appartementen bestaan uit een compacte woonkamer met keuken, een slaapkamer en een badkamer. Aan de achterzijde van het pakhuys is een grote dakkapel aangebracht. Deze strekt zich over de bovenste twee woonlagen uit, waardoor op deze verdiepingen extra woningen gerealiseerd konden worden.

Belangrijk uitgangspunt was het in stand houden van het oude aanzicht. De oorspronkelijke kleurstelling is zoveel mogelijk teruggebracht. Noodzakelijke ingrepen zijn met respect uitgevoerd. Zo is de geplaatste dakkapel in het schuine dak aan de achterzijde vanaf de straat niet zichtbaar. De originele stalen kozijnen zijn gerestaureerd en aan de binnenkant van voorzetramen voorzien om te kunnen voldoen aan de huidige isolatienormen. De tijdens een eerdere

renovatie geplaatste houten kozijnen op de bovenste verdiepingen zijn vervangen door nieuwe aluminium kozijnen. De luiken aan de waterzijde zijn deels vervangen en opgeknapt en bieden nu plaats aan Franse balkons. Daarnaast is het metselwerk schoongemaakt, zijn de voegen hersteld en is de reclameschildering van Waterborg gerestaureerd.

ADRES LAGE DER A 5, 6

BOUWJAAR 1845

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE GRAANPAKHUIS

ARCHITECT ONBEKEND

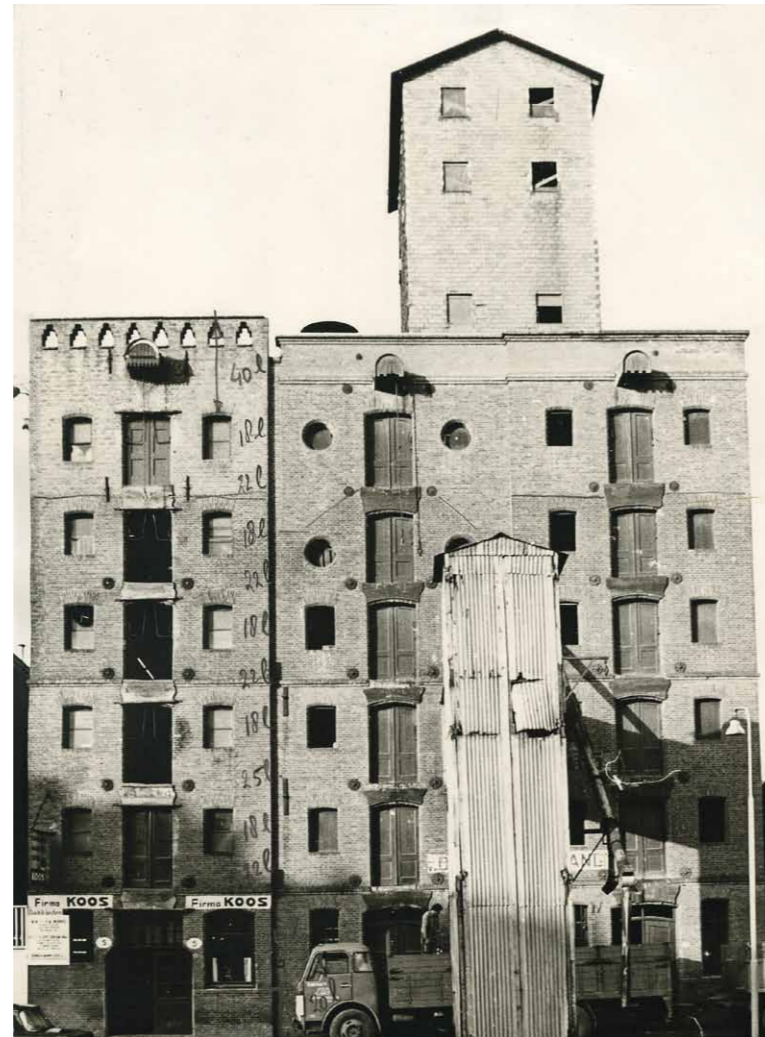
BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 1983

OPDRACHTGEVER WONINGBOUWVERENIGING GRUNO

ARCHITECT OF ADVISEUR KAW ARCHITECTEN EN ADVISEURS

HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN

Het pakhuiscomplex aan het Lage der A, op de nummers 5 en 6, bestaat uit drie verschillende pakhuisdelen met elk een eigen bouwgeschiedenis. Het zuidelijke deel werd in 1876 in opdracht van de graanhandelaren Pannenburg & Krings gebouwd. Daarna is het door diverse graanhandelaren in gebruik geweest. Vermoedelijk werd het linker pakhuisdeel voor een andere opdrachtgever gerealiseerd. Toch sluit de opzet van de voorgevel qua architectuur en vormgeving zeer nauw aan bij de buurpanden. Het pakhuis was oorspronkelijk geheel symmetrisch van opzet. Bovendien was het minder hoog: vijf verdiepingen tegen de huidige zes. Daarbij had het middelste deel een topgevel en werden de pakhuisen aan weerszijden aan de bovenzijde afgesloten

met een forse lijst waarachter zadeldaken schuul gingen en driehoekige trijshuisjes uitstaken. In 1910 werd het linker pakhuis, dat lang bekend stond onder de naam Friesland, met anderhalve verdieping verbouwd en opgehoogd. Vermoedelijk kreeg dit deel - waarschijnlijk na een brand - in de jaren '30 van de vorige eeuw ook een nieuwe gevelbekleding. De gevel werd bekroond met een opengewerkte gemetselde balustrade. In 1944 werden de pakhuisen aan de

zuidzijde opgehoogd met twee bouwlagen. Op het dak kwam een hoge elevatoropbouw, bekleed met leien, waarin een korenverdeelmachine werd geplaatst. Tot begin jaren '70 deden de pakhuisen dienst als opslagplaats van graan. In het huisje op het dak stond een elevator opgesteld die het graan via een 'overbouw' (op hoogte uitkragend deel van een gebouw) richting de kade opzooq vanuit de schepen. Vanuit de silo daarachter werd het graan door middel van een buizenstelsel over de

verschillende verdiepingen verdeeld. Op het moment dat het pakhuiscomplex zijn functie had verloren, ontstonden diverse plannen voor sloop en vervangende nieuwbouw. Uiteindelijk volgde tussen 1981 en 1983 een verbouwing tot een complex met 36 wooneenheden in opdracht van woningcorporatie Gruno, het huidige Nijestee. Het imposante elevatorhuis op het dak kon niet in de plannen meegenomen worden en werd gesloopt, evenals de scheeps-elevator die het

pakhuiscomplex met de kade verbond. Bij de verbouwing bleven alle verdiepingsvloerbalken gehandhaafd. In verband met de geringe hoogte van de vijfde verdieping, moest deze worden opgehoogd. Tevens werd een lift aangebracht. De hijsopeningen werden verruild voor nieuwe deurenkozijnen met Franse balkons. In de voorgevel werden bestaande houten gevelbekledingen vervangen door groen geschilderde multiplex stroken. Het huidige complex is circa 16 meter

hoog. Kenmerkend blijven de hijsopeningen en de halfronde trijshuisjes. De gevel is vrij sober van vormgeving. Alleen de gietijzeren muurankers in de vorm van een rozet en twee horizontale bakstenen profileringen boven de begane grondlaag en de tweede verdieping zorgen voor enige versiering. Op het rechter bouwdeel bevindt zich nog de naam van het pakhuis. Net als het pakhuis van de Elevator Maatschappij aan de Oosterkade is De Vooruitgang een vroeg voorbeeld

van herbestemming van voormalige pakhuisen tot wooneenheden.

PAKHUIS LAGE DER A 21

ADRES LAGE DER A 21

BOUWJAAR 1875

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE GRAANPAKHUIS

ARCHITECT ONBEKEND

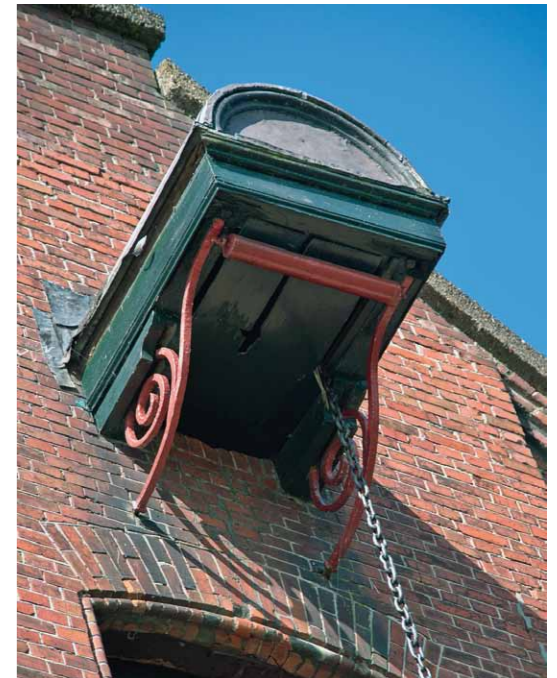
BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 2008

OPDRACHTGEVER H. KEULEN EN K. SLIM

ARCHITECT OF ADVISEUR JUK BOUWKUNDIG BUREAU

HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN

Het Lage en Hoge der A waren tot in de 20ste eeuw een belangrijk economisch centrum in de stad Groningen. Langs de kaden staan tussen de koopmanshuizen diverse pakhuizen waarvan diverse inmiddels de status van (rijks)monument genieten. Ook de kademuren zelf zijn rijksmonument. Op het Lage der A nummer 21, bevindt zich een in 1875 gerealiseerd graanpakhuis, vormgegeven in een zorgvuldig ambachtelijk-traditionele bouwstijl. Het rijksmonument staat op de hoek van de smalle Speldemakersgang. Het achterliggende, voorheen eenlaagse huisje aan de Speldemakersgang is inwendig op de begane grond bij het pakhuis getrokken. Opdrachtgever en architect zijn onbekend, ondanks de initialen op de gevelsteen: H & H.

In 1921 liet H. Nienbuurt het pakhuis verbouwen. In de zuidelijke hoek van de begane grond werd een kantoorruimte gerealiseerd. Hiervoor werden ook twee raamkozijnen in de zijgevel van de Speldemakersgang aangebracht. Later werden de raam- en deuropeningen op de begane grond aan weerszijden van de centrale dubbele deur aan de onderzijde dichtgemetseld. De oorspronkelijke onderdorpels zijn in het metselwerk nog zichtbaar. De in 1944 aangebrachte

elevatortoren, die werd gebruikt voor het storten van graan, werd in 1970 verwijderd. Op hetzelfde moment werd ook het oorspronkelijke Friese pannendak vervangen door betonpannen. Op de begane grond stond op de betonnen vloer nog lange tijd een originele gietijzeren kachel van de firma Godin & Brevette. Het gebouw is opgetrokken op een rechthoekige plattegrond en telt vier bouwlagen onder een zadeldak. De voorgevel is drie traveeën breed en

opgetrokken uit donkerrode baksteen. De middelste travee bevat de hijsdeuren. Tegen de geveltop is een houten trijshuis aangebracht. De gevelhoeken zijn tot lisenen uitgemetseld. De middelste travee heeft dezelfde dikte gekregen als de gevelhoeken, waardoor de raamtraveeën terug lijken te liggen. De gevelopeningen van ramen en deuren zijn segmentboogvormig gesloten. In de bovenste verdieping zijn rozetvensters aangebracht. Alle ramen zijn van ijzer en hebben

een roeeverdeling. Bij de onderdorpels en op andere plaatsen zijn tandlijstjes gemetseld. De zijgevel aan de Speldemakersgang bevat op de verdiepingen reeksen van telkens vier gietijzeren taatsramen. De begane grond bevatte - van voor naar achteren - onder andere een breed houten raamkozijn van het vroegere kantoor, twee kleinere ramen en twee gietijzeren taatsramen. De balklagen zijn in de gevel gemarkeerd met reeksen ijzeren muurankers.

Het graanpakhuis heeft na het verlies van de oorspronkelijke functie geruime tijd andere bestemmingen gehad. In afwachting van een bouwplan is het antikraak onder meer als atelier-ruimte voor kunstenaars in gebruik geweest. Recentelijk heeft het pakhuis een woonbestemming gekregen en biedt het plaats aan 22 studio's voor studenten. De verbouwing is, zeker in vergelijking met de pakhuizen in de directe nabijheid, zonder veel inspiratie en haast doelmatig uitgevoerd.

ADRES NOORDERHAVEN 19, 21

BOUWJAAR 1854 | 1925

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE GRAANPAKHUIS

ARCHITECT ONBEKEND | M.G. EELKEMA

BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 1998

OPDRACHTGEVER WALSEMA ONTWIKKELING

ARCHITECT OF ADVISEUR O Ving ARCHITEKTEN

HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN, BEDRIJFSRUIMTE

Het oudste deel van graanpakhuis Engeland aan de Noorderhaven werd in 1854, in opdracht van graanhandelaar U.G. Schilthuis, op de plek van een voormalig woonhuis gebouwd. In 1902 ging het eigendom over op N.V. Kraus, Wieringa & Co's Graanhandel die het pakhuis in 1925 uitbreidde met een extra graansilo, naar een ontwerp van de Groninger architect M.G. Eelkema. Ook hiervoor werd een bestaand woonhuis gesloopt. Een opbouw van golfplaat - een elevatorhuisje - werd later op het oude bouwdeel geplaatst. Desondanks vormt het een kenmerkend onderdeel van het complex dat jaren later zelfs het beeldmerk zou worden van de manifestatie De Intense Stad, waarmee de gemeente Groningen in 2003 het bouwen binnen de

bestaande stad wilde stimuleren. Tussen 1959 en 1988 was het pakhuis in handen van de firma P.K. Wolddijk, die iets verderop pakhuis Albion al in handen had. Het oudste deel van pakhuis Engeland heeft een traditionele uitstraling met een symmetrische opzet. Deze bestaat uit twee hijsdeurtraveeën, elk geflankeerd door kleinere traveeën met kleinere ramen, drie in totaal. Kenmerkend zijn ook de beide trijshuisjes waaronder zich de hijsbalken

bevonden. Het later toegevoegde silogebouw heeft een veel strakkere en meer torenachtige uitstraling. Ramen ontbreken, behalve aan de top waar zich een serie vierkante vensters bevinden. Hierboven wordt het dak ingeleid met licht uitkragend metselwerk. Op de silo is tevens de naam aangebracht, boven de deur: Engeland. Nadat de Firma P.K. Wolddijk eind jaren '80 van de vorige eeuw de Groninger binnenstad verlaten had, bleef naast pakhuis Albion ook Engeland achter.

De gemeente nam beide pakhuisen over in ruil voor een nieuwe bedrijfs-huisvesting buiten de binnenstad. Na een lange periode van leegstand, anti-kraak en gebruik als kringloopwinkel, werd het pakhuis in 1996 verbouwd tot appartementencomplex. Dat er niet snel een nieuwe bestemming werd gevonden, hing vooral samen met de complexiteit van het pand. Er lagen grote financiële risico's op de loer. Waar de Christelijke Woningstichting Patrimonium het bij Albion

uiteindelijk wel aandurfde, bleef een vergelijkbare partij bij Engeland lang buiten beeld. Ontwikkelaars trokken zich terug, haalbaarheidsonderzoeken vielen negatief uit en uiteindelijk was zelfs de gemeenteraad al akkoord met de sloop. Dat na Albion ook Engeland 'gered' werd, is vooral te danken aan een voormalig medewerker van de gemeente Groningen, Douwe Anna Walsma. Walsma was gecharmeerd van de unieke, maar enigszins ver-

borgen kwaliteit van pakhuisen als Albion en Engeland. In een nieuwe rol als projectontwikkelaar zocht hij de samenwerking met architect Theo Oving, die ook betrokken was geweest bij de herbestemming van Albion en verschillende andere projecten op dit vlak. Net als bij Albion zat de redding in de acceptatie van de niet her te bestemmen onderdelen, zoals de betonnen silo's. Verder werden nieuwe verdiepingsvloeren aangelegd en werd het dak tachtig centimeter opgetild,

waardoor vijf etages met normale verdiepingshoogten gerealiseerd konden worden.

ADRES NOORDERHAVEN 27

BOUWJAAR 1890

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE GRAANPAKHUIS

ARCHITECT ONBEKEND

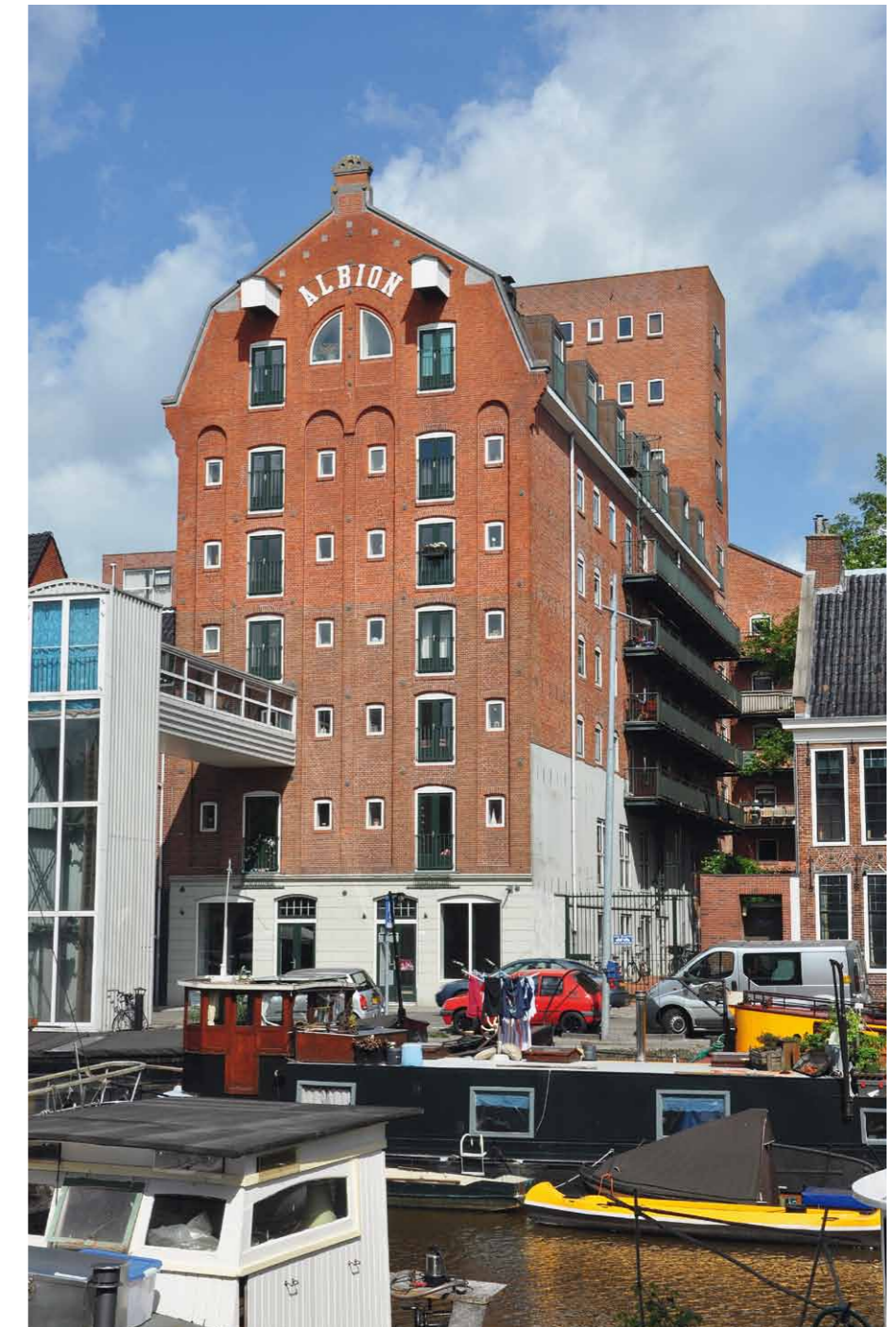
BESCHERMING -

HERBESTEMD IN 1993

OPDRACHTGEVER CHRISTELIJKE WONINGSTICHTING PATRIMONIUM

ARCHITECT OF ADVISEUR THOMAS MÜLLER IVAN REIMANN ARCHITEKTEN I.S.M. OVIING ARCHITEKTEN

HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN, BEDRIJFSRUIMTE

Graanpakhuis Albion werd rond 1890 voor de Eerste Euro Graan BV, onderdeel van de handelsfirma P.K. Wolddijk, gebouwd. Het was een van de laatste grote graanpakhuisen die in Groningen werd gerealiseerd. In eerste instantie telde Albion vier verdiepingen. Bij een latere verbouwing werd het gebouw opgetopt met extra etages. Ook kreeg het een nieuw 'mansardedak' (een dak bestaande uit twee geknikte dakvlakken). Dit dak verving een decoratieve balustrade met siermetselwerk die tot dan toe Albion had gekenmerkt. Door zijn vorm, bouwmassa en hoogte van ruim dertig meter geeft het graanpakhuis een opvallend accent aan de Noorderhaven. Pakhuizen als deze werden gebouwd vanwege de schaalvergroting in de laat 19e eeuwse land-

bouw en de daarmee gepaard gaande behoefte aan extra opslagruimte. Kenmerkend is de transportband van golfplaatmateriaal uit de jaren '30 van de vorige eeuw die Albion nog altijd met de kade verbindt. In Groningen is deze transportband een van de laatste in zijn soort. De symmetrisch opgezette voorgevel is uitgevoerd in orangerode baksteen. De sterk verticale geleiding accentueert de hoogte van het pand. Elke travee bevat een verticale reeks van

dubbele hijsdeuren, geflankeerd door vensters. De begane grond doorbreekt de symmetrie en is bepleisterd en van schijnvoegen voorzien. In de geveltop is met ijzeren letters de naam van het pakhuis aangeduid: Albion. In 1988 vertrok de firma P.K. Wolddijk uit de Groninger binnenstad. Albion en het iets verderop gelegen pakhuis Engeland bleven achter. In ruil voor een nieuwe bedrijfslocatie kwamen beide in handen van de gemeente Groningen die ze als markant element aan de

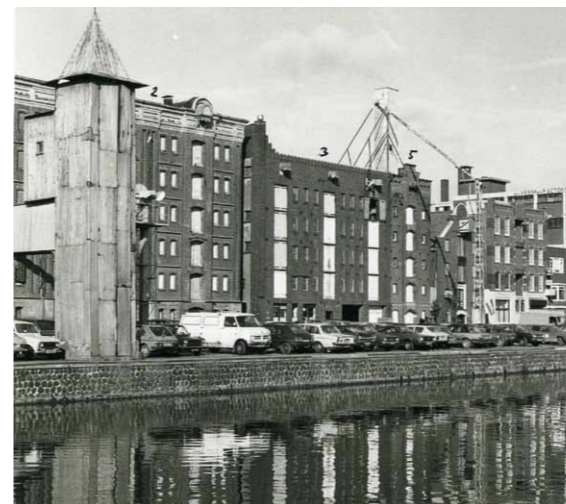
Noorderhaven wilde behouden. Ondanks de ervaring die reeds was opgedaan met de verbouwing van pakhuisen bleek vooral Albion 'weerbaarstig'. Na verschillende plannen kon pas in 1992 worden gestart met de verbouw en realisatie van 44 appartementen. Dit was vooral te danken aan een slim plan van de Duitse architect Thomas Müller die onvolkomenheden zoals de betonnen silo's en de soms ruim één meter dikke muren tot onderdeel van zijn ontwerp maakte.

Daarnaast was er een hoofdrol weggelegd voor woningbouwvereniging Patrimonium die het project op durfde te pakken. Geen van de appartementen in Albion is hetzelfde. Dat maakte renovatie niet gemakkelijk, maar bepaalt wel de kwaliteit. De variatie, de bewaard gebleven karakteristieke elementen en de ontwerp oplossingen hebben tot positieve toevoegingen geleid die de soms beperkte verdiepingshoogte en relatieve donkerte in een aantal woningen ruim

compenseren. Daarbij zijn de appartementen ruim en flexibel in vergelijking met veel andere verbouwde pakhuisen met een gemiddelde oppervlakte van tachtig vierkante meter. Kenmerkend voor Müllers ontwerpbenadering is het behoud van de transportband. Verwijdering ervan had voor een betere lichtinval kunnen zorgen. Nu hebben de bewoners van het achterliggende appartement via de transportband toegang tot een unieke verhoogde wintertuin aan het water.

ADRES OOSTERKADE 2
BOUWJAAR 1878
OORSPRONKELIJKE FUNCTIE GRAANPAKHUIS
ARCHITECT ONBEKEND
BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 1983
OPDRACHTGEVER WONINGBOUWVERENIGING GRONINGEN
ARCHITECT OF ADVISEUR STREMLER
HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN

Kort na de aanleg van de Oosterhaven werd in 1878 - op de hoek van de Oosterkade en de Lijnbaanstraat - in opdracht van het Groninger Veem- en Factorsbedrijf een pakhuiscomplex gebouwd voor de opslag van graan en het afleveren van bewerkte agrarische producten (granen, zaai- en pootgoed, suiker, aardappelmeel en melkpoeder). Het Veem- en Factorsbedrijf was een typisch binnenhavenbedrijf. De goederen werden per schip aangevoerd en naar de afnemers gebracht. Het complex vormt een monumentaal onderdeel van een aaneengesloten wand aan de noordzijde van de Oosterhaven. Deze bestaat hoofdzakelijk uit pakhuizen uit het einde van de 19e eeuw tot en met zelfs de jaren '50 en '60 van de 20ste eeuw. De pakhuizen droegen namen van Midden- en

Oost-Europese rivieren: Duna, Nawa, Weichsel en Donau. Later werd het complex door de Elevator Maatschappij Groningen (EMG) overgenomen. Deze firma liet in 1955, recht voor het pakhuis en aan de kade, een apart kantoor bouwen voor de administratie en directie. Het functioneel ogende kantoortje kent twee verdiepingen op een rechthoekige plattegrond, met daaronder een kelder met bergingen. Elke bouwlaag bevat drie kamers. Het werd ontworpen door Arend Grit

van het Groninger architectenbureau Nijhuis & Reker. Tegenwoordig is het in gebruik als architectenbureau. Het achterliggende imposante pakhuis kent een ambachtelijk-traditionele bouwtrant met Classicistische stijlkenmerken zoals de afsluitende forse kroonlijst. Het ademt de optimistische sfeer die destijds heerste ten aanzien van de (succesvolle) ontwikkeling van de Oosterhaven. Opgetrokken op een driehoekige plattegrond telt het pakhuis zes bouwlagen onder een

plat dak. De gevels zijn opgemetseld uit rode baksteen en hebben een gepleisterde borstwering gekregen, die van zwart geschilderde imitatievoegen is voorzien. In de langgerekte gevel zijn vijf afzonderlijke eenheden te herkennen. Elke eenheid bevat in het midden een hijsdeurtravee, geflankeerd door reeksen van segmentboogvormig gesloten vensters, die voorzien zijn van 'wenkbrauwen' van gele baksteen. De scheiding tussen de afzonderlijke eenheden wordt in de architectuur

aangegeven door bakstenen pilasters met spiegels die over vijf bouwlagen doorlopen. De gevels worden aan de bovenzijde afgesloten door een gestucte, monumentale kroonlijst met spiegels en timpanen boven de deurtraveeën. De smalle zijgevel bevat een reeks van zes boven elkaar geplaatste vensters, die eveneens segmentboogvormig zijn gesloten. Tot 1981 was het pakhuis in gebruik bij de Elevator Maatschappij Groningen. Na vertrek van het bedrijf werd het

complex door Woningbouwvereniging Groningen - het tegenwoordige Nijestee - verbouwd tot 72 woningen voor een- of tweepersoons huishoudens, ook wel 'HAT-eenheden' genoemd. Inwendig is het pand daartoe nauwelijks aangepast. Aan de buitenzijde werden de hijsdeurtraveeën van halfronde balkons voorzien. In Groningen is het pakhuis een van de vroege voorbeelden van het herbestemmen tot woonruimte van oud industrieel en handelserfgoed.

ADRES OOSTERSTRAAT 25/2
 BOUWJAAR 1893
 OORSPRONKELIJKE FUNCTIE TABAKSPAKHUIS
 ARCHITECT J.P.W. HAZEU
 BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2008
 OPDRACHTGEVER HOLDING SUURD BV
 ARCHITECT OF ADVISEUR EXEL BOUWMANAGEMENT EN ONTWIKKELING
 HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN

De tabaksnijverheid, vaak gekoppeld aan andere 'genotsmiddelen' als koffie en thee, was in de 19e eeuw een bloeiende tak van bedrijvigheid in de stad Groningen. Een voorbeeld van een dergelijk bedrijf is pakhuis en voormalige tabaksfabriek De Nijverheid, gesitueerd op een binnenterrein achter de Oosterstraat en gebouwd in 1893 naar een ontwerp van architect J.P. Hazeu. Opdrachtgever was tabaksfabrikant J. H. Lief tinck. Zijn familie was afkomstig uit Drenthe, hetgeen verklaart waarom zijn handelsmerk 'het wapen van Drenthe' was. Voor de realisatie van dit pand beschikte Lief tinck overigens ook al over een tabaksfabriek aan de Raamstraat bij de Herepoort. In 1932 werd de Firma Lief tinck overgenomen door concurrent Theodorus Niemeijer.

De Nijverheid, ook wel Pakhuis Lief tinck genoemd, is vanaf de Oosterstraat via een steeg te bereiken. Deze Bentelaarsgang verbindt de Oosterstraat met de Gelkingestraat. Het fabriekje verrees op de plek van een bestaand pakhuis en was verbonden met het pand aan de Gelkingestraat 34. Het gebouw telt vier bouwlagen onder een plat dak. De gevel is opgemetseld uit roodbruine baksteen. Op de gevel zijn verschillende versieringen van baksteen aangebracht, waaronder de kantelen

bij de daklijst. Op kunst(natuur)stenen banden onder de ramen van de bovenste en middelste verdieping staan de firmanaam en de functie vermeld: 'tabaks - fabriek - sigaren' en 'De Nijverheid - H. Lief tinck'. Op de begane grond bevindt zich een grote poort met negblokken en sluitsteen, geflankeerd door twee kleine vensters. Opvallend is het zandstenen paneel boven de deur dat is versierd met het wapen van Groningen: twee adelaars, bloemen en griffioenkoppen. Zeker

opvallend omdat het hier het Groninger wapen betreft en niet het door Lief tinck als handelsmerk gehanteerde 'wapen van Drenthe'. Boven de vierde verdieping bevond zich (voorheen) een groot wigvormig trijshuis met een zinken kap. In de kelder van het pand zat oorspronkelijk een 'calorifère': een voorziening om tabak te drogen. Ook stond er een schoorsteen op het dak. Op de begane grond en op de verdieping bevonden zich de werkplaatsen, het magazijn, een tweede

droogkamer en een ruimte voor de opslag van tabak. Na een behoorlijk lange periode van leegstand werd de voormalige tabaksfabriek in 2006-2007 verbouwd tot appartementencomplex met vier appartementen. Ten behoeve van de herbestemming diende onder meer op de bovenste verdieping een herindelings plaats te vinden. Tijdens deze werkzaamheden stuitte men op een gehavend zandstenen ornament dat oorspronkelijk boven de hoofd-

ingang had gezeten. Het ornament werd zorgvuldig schoongemaakt en gerestaureerd. Bij de verbouwing is het boven de gereconstrueerde ingang teruggeplaatst. Ook werd het originele kleurschema toegepast: geel voor de kozijnen, oranjebruin op de geleding van de ramen. Ten behoeve van de woonfunctie werden in de hijsdeuren glaspanelen en hekwerken aangebracht.

BEZOEKERSCENTRUM DE BUITENPLAATS

ADRES WOLDDIJK 103

BOUWJAAR DIVERSE PERIODES

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE BOERDERIJ

ARCHITECT ONBEKEND

BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2010

OPDRACHTGEVER STICHTING HET GRONINGER LANDSCHAP

ARCHITECT OF ADVISEUR ARCHITECTUURSTUDIO SKETS

HUIDIGE BESTEMMING INFORMATIECENTRUM GRONINGER LANDSCHAP

Wolddijk 103 is een voormalige boerderij van het kop-romp type. Het is gelegen in een gebied dat bekend staat als de Koningslaagte, aan de noordkant van de stad Groningen. De Koningslaagte is een natuurgebied met een hoge ecologische en cultuurhistorische waarde. Het open wierdengebied bevat oude, onaangetaste meanders van de voormalige rivier de Hunze. Aan de oostzijde wordt het begrensd door de Wolddijk, een eeuwenoude dijk. De boerderij is in een aantal bouwfasen tot stand gekomen. Het oudste deel stamt uit de periode rond 1800. Het betreft hier onderdelen van de schuur, meer specifiek de middelste drie gebinten van de schuur. De oudste onderdelen van het woonhuis dateren uit de 18e eeuw en bestaan uit zolderbalken en natuurste-

nen onderdorpels. Overigens bood het perceel ook (ver) voor 1800 al plaats aan een boerderij. Zo is op een kaart uit 1734 een boerderij van het kop-hals-romp type zichtbaar. Dat de boerderij in verschillende fasen tot stand is gekomen, valt ook af te lezen aan de gevel van het voorhuis. Steenkleuren en steensoorten, alsook de afwerking, verraden verschillende tijdsperiodes. De hoofdschuur is in de huidige staat opgemetseld in een machinale steen. De achtergevel en

een van de zijgevels zijn rond 1930 gemetseld. De andere stamt uit de tweede helft van de 20ste eeuw. In het nieuwe metselwerk zijn oude muurankers en sluitstenen verwerkt. Hieronder bevindt zich onder andere een sluitsteen met een afbeelding van een paard en een steen met het jaartal 1790 en de initialen DG en RJ. De monumentale waarde van de boerderij komt voort uit de rijke, afleesbare bouwgeschiedenis en haar bijzondere setting in de Koningslaagte.

Na het verlies van de oorspronkelijke agrarische functie is Wolddijk 103 nu in gebruik als bezoekerscentrum van Stichting Het Groninger Landschap. Er wordt informatie gegeven over de cultuurhistorie en de natuur van het Reitdiepgebied. Naar een ontwerp van Architectuurstudio SKETS werd het voorhuis gerestaureerd, met behoud van de 'leesbaarheid' van de bouwgeschiedenis. De schuur verkeerde helaas in bijzonder slechte staat. Het bleek niet meer mogelijk om de gebinten

weer zelfstandig te laten functioneren. Vanwege hun monumentale waarde zijn ze wel behouden, maar hebben ze geen constructieve functie meer. Na de verbouwing biedt het oude boerderijcomplex ruimte aan een tentoonstellingsruimte, een podium, een onderzoekslaboratorium, vergader- en collegieruimtes, een filmzaal, een restaurant, een winkel, kantoorfaciliteiten en een beheerderswoning. Daarnaast is de oude boomgaard in ere hersteld en een

nieuwe potstal gerealiseerd. De mest uit de stal wordt gebruikt voor het bemesten van de natuurlijke eigendommen van de stichting. Dit helpt om een gevarieerde flora en rijke fauna te creëren, waarvan weidevogels - zoals bijvoorbeeld de grutto - profiteren.

ADRES AWEG 43, 44

BOUWJAAR 1884 | 1912

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE PAKHUIZEN

ARCHITECT ONBEKEND | K.H. HOLTHUIS EN T. HOLTHUIS

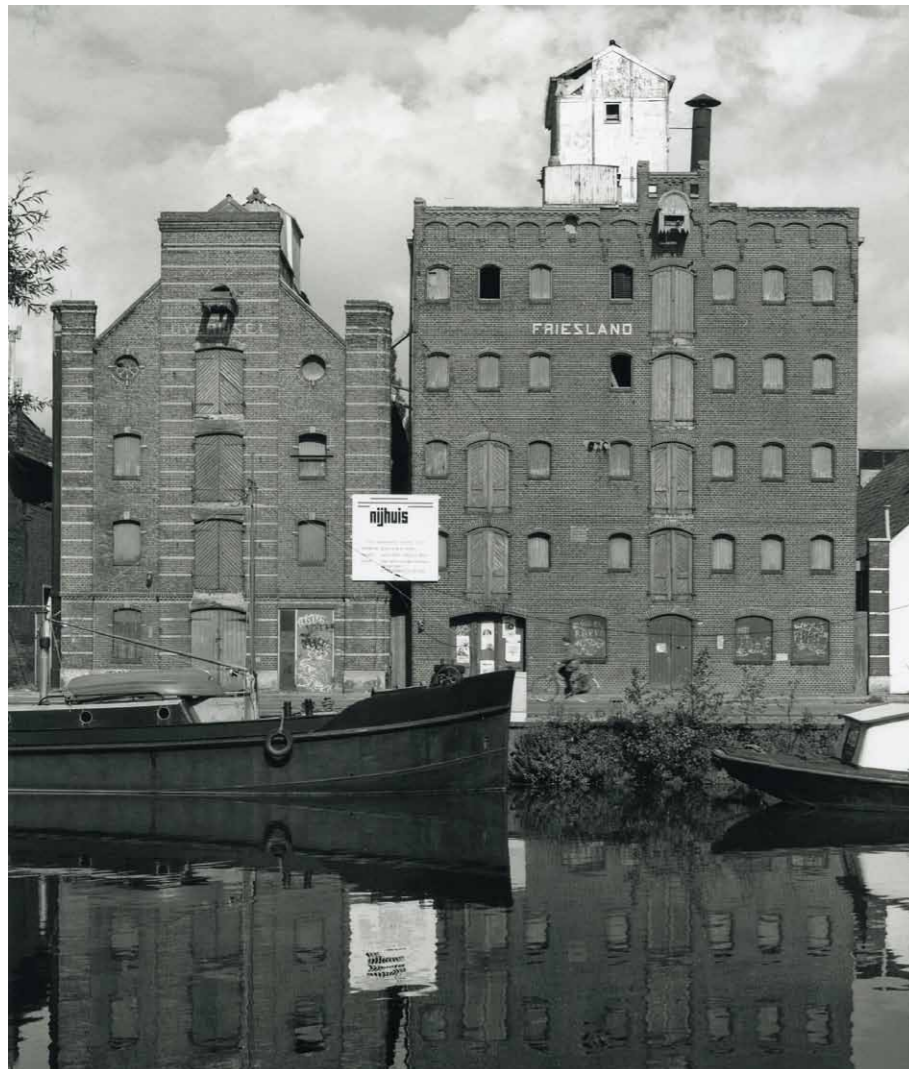
BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 1998

OPDRACHTGEVER JACOB VAN RINGEN

ARCHITECT OF ADVISEUR VAN RINGEN ARCHITECTEN E.A.

HUIDIGE BESTEMMING KANTOREN, APPARTEMENTEN

Na de aanleg van de Westerhaven in 1882 en het Eendrachtskanaal in 1907 ontwikkelde het Hoendiep zich vanaf het eind van de 19e eeuw tot een belangrijke vaarroute, onder andere voor de voor Groningen zo belangrijke graanhandel. In de bocht aan de A-weg, waar het Eendrachtskanaal in het Hoendiep uitkwam, herinneren de naast elkaar gelegen pakhuisen Overijssel en Friesland aan deze bloeiperiode. Pakhuis Overijssel is de oudste van de twee. Het werd in 1884 als korenpakhuis gebouwd, in opdracht van J. G. Louma. Het telt vier bouwlagen en is symmetrisch van opbouw, waarbij de middelste travée wordt gekenmerkt door houten hijsdeuren en een trijshuisje op de kop. De gevel is opgetrokken uit rode baksteen en heeft een

hardstenen plint. De gevelhoeken zijn tot lisenen uitgemetseld en de middelste travée heeft dezelfde dikte gekregen, waardoor de raamtraveeën zich twee opvallende gietijzere rozetvensters. Onder de hijsbalk is de naam van het pakhuis geschilderd. Daarnaast bevindt zich op de gevel een ingemetselde gevelsteen met het bouwjaar: 1884.

Het aanzienlijk grotere graanpakhuis Friesland werd in 1912 gerealiseerd, naar een ontwerp van de Groninger architecten K.H. en T. Holt-huis, in een ambachtelijk-traditionele bouwstijl. Opdrachtgevers waren J. van der Veen en M. Dijkstra. Dit pakhuis telt vijf bouwlagen, is asymmetrisch van opzet maar bevat net als veel andere pakhuisen kenmerkende elementen als houten hijsdeuren en een trijshuisje. Alle venster- en deuropeningen zijn segmentboogvormig

gesloten en hebben hanenkammen van rode baksteen en houten luiken. Tegen de uitgemetselde geveltop is het houten trijshuisje met hijsbalk aangebracht. De linker travée heeft houten hijsdeuren over drie bouwlagen, telkens geflankeerd door een venster. Op de twee bovenste bouwlagen bevindt zich in het midden een venster. Onder de daklijst zit een boogfries van rode baksteen en een tandlijst. In 1923 werd Friesland verbouwd waarbij onder andere een nog

aanwezige golfplaten elevatorstoren op het dak werd geplaatst. Na de Tweede Wereldoorlog verloren veel graanpakhuisen in de stad Groningen geleidelijk hun functie. Zo ook Friesland en Overijssel. Gevolg was leegstand, verwaarlozing en gebrek aan onderhoud. Dat leidde uiteindelijk tot plannen voor sloop: niet alleen van Friesland en Overijssel, maar van de hele bocht in de A-weg waar de pakhuisen gesitueerd zijn. Architectenbureau Van Ringen werd gevraagd

een plan te maken voor een complete herontwikkeling van het gebied; een voormalige remise, twee woningen en de beide pakhuisen Friesland en Overijssel. Gelukkig vonden deze plannen geen doorgang. Na aanwijzing tot rijksmonument van pakhuis Friesland in 1994 - en iets later ook Overijssel - werd sterk ingezet op behoud van het pakhuis en de zoektocht naar een nieuwe functie. Architect Jacob van Ringen speelde hierbij een centrale rol.

Hij had er bij de projectontwikkelaar op aangedrongen om de wand, met uitzondering van de beide woningen die in zeer slechte staat waren, te behouden. Dit zorgde voor een geheel nieuwe kijk op de ontwikkeling van de bocht in de A-weg. Na een mislukte poging om beide pakhuisen gezamenlijk tot woningen te verbouwen werden de panden separaat aan belangstellenden verkocht en kreeg Friesland een kantoorbestemming. Dat de gezamenlijke

verbouwing geen doorgang vond, kwam met name doordat de bestaande pakhuizen niet de verplichte minimum verdiepingshoogte hadden waardoor het geheel niet 'projectmatig' kon worden ontwikkeld. In Friesland werd een nieuwe trap geplaatst en werden ruimtes heringedeeld. Gevels, vloeren en balklagen bleven intact. Ook werd de buitenkant van het pakhuis hersteld. Nadien heeft er nog een verbouwing plaats gevonden, ditmaal een verbouw tot appartementen. De zware constructies, nodig om al het handelswaar goed te kunnen dragen, bleken echter lastig te overwinnen. Ten aanzien van Overijssel bleek na overleg met de afdeling Monumenten van de gemeente dat in het geval van particulier, eigen gebruik de nodige dispensaties konden

worden verleend. Van Ringen kocht het pakhuis vervolgens zelf. Ook het naastgelegen (sloop)pand werd door hem aangekocht. Het bureau maakte daarna een plan voor de verbouw waarbij de begane grond als kantoor werd bestemd en de bovenste laag tot woonhuis met atelier. Met een vervallen dak en diverse gaten in de vloeren verkeerde Overijssel in zeer slechte staat. Echter, veel bouwsubstantie was nog origineel. Uiteindelijk is het voorstel gedaan om

het pand 'afleesbaar' te verbouwen, waarbij de nieuwe invullingen helder zichtbaar zouden worden toegevoegd. Het probleem van de (te lage) verdiepingshoogte werd opgelost door delen van de verdiepingsvloeren te verwijderen om zodoende dubbele hoogtes te creëren. Hierdoor is een interessante verticale beleving in het gebouw ontstaan. Als tweede grote ingreep is een lighthof aan de westzijde toegevoegd waardoor over de gehele hoogte van het pand voldoende daglicht kon

binnentreden. Tussen het kantoordeel en de twee bovenste woonetages werd een staalbetonvloer op de bestaande houten balken gelegd. De oude muren, met al hun rudimentaire eigenschappen, zijn zichtbaar gebleven. De nieuw toegevoegde wanden zijn strak: van wit stucwerk of matglas. Dit alles heeft geleid tot een geslaagde verbouwing met behoud van diverse karakteristieke eigenschappen, waarvan de stevige balkstructuur wellicht wel het meest tot de verbeelding spreekt.

Op het naastgelegen kavel realiseerde Van Ringen vervolgens een nieuw appartementencomplex waarbij hij zich duidelijk liet inspireren door de pakhuizen Friesland en Overijssel en de omliggende kleinschaliger bebouwing, zowel qua toon, maat als schaal. Dit is bijvoorbeeld vertaald naar een zwart hoofdblok - de historische pakhuizen ter plaatse zijn ook 'geteerd' - en een transparant 'dienstenelement'.

Nieuw elan voor een oude bocht

Jakob van Ringen heeft in 1997 het pakhuis Overijssel aan de A-weg kunnen 'redden'. Ernaast staat het pakhuis Friesland, maar als ik ernaar vraag, wil hij er niet zoveel over kwijt. 'Daar is een aannemer op zijn manier mee omgegaan', licht hij toe als ik aandring. 'Alleen de gevel is nog origineel, van binnen is het nieuwbouw. Doodzonde, maar in Nederland heb je ook niet zo gek veel keus, er zijn zoveel voorschriften over isolatie en plafondhoogtes dat het vaak makkelijker is om helemaal opnieuw te beginnen.'

Dat het van Ringen bij het pakhuis Overijssel wél is gelukt om zo dicht mogelijk bij het origineel te blijven, heeft ermee te maken dat het zijn eigendom is. 'Als het van jezelf is, je eigen project, dan mag er veel meer dan wanneer het gebouw voor de markt is bedoeld.' Ik praat met Van Ringen in een vergaderruimte met hoog plafond en grof afgestreekte muren. We drinken heerlijke koffie. De oude Italiaanse machine met mooie hendels om handmatig het water door de koffie te persen, staat in de belendende ruimte, een open keuken vanwaaruit je via een glazen balustrade op de benedenverdieping kijkt. Hier bevindt zich Van Ringens kantoor en je ziet de medewerkers achter hun terminals. 'Ik heb het zoveel mogelijk gelaten zoals het was, ik ben alleen herder door het plafond en de vloer gegaan om de ruimtelijkheid te creëren die je nu ervaart.' Van Ringen is van mening dat je een pakhuis niet luxer moet maken dan het is. 'Er zijn wel voorbeelden van pakhuizen die er van binnen uit zijn komen te zien als herenhuizen, maar dat vind ik zonde. Bij ons zie je de krijtstrepen voor het graan nog op de balken staan. Het gaat bij het herbesteden om de sfeer van een plek die je moet zien te versterken.'

Het zijn prachtige ruimtes geworden en het is bijna niet voor te stellen dat de aannemer op het punt heeft gestaan het te slopen. Van Ringen licht toe waarom dat bijna is gebeurd. 'Officieel waren de hoogtes niet goed en volgens het bouwbesluit mag je er dan niet in wonen. Voor de aannemer was het moment van slopen al aangebroken omdat het veel te duur zou worden om het bestaande gebouw aan de bouwweisen te laten voldoen. Ik heb het toen van hem kunnen kopen. Althans, eerst heb ik het gehoord en daarna, toen ik voldoende geld had, heb ik het gekocht.' We zijn volgens Van Ringen, wat regelgeving betreft, tot in het absurde doorgeschoten. Hij stelt ook dat we uiteindelijk een zware prijs betalen voor deze hang naar zekerheid. 'Heel Nederland komt er hetzelfde uit te zien omdat de ruimte voor het experiment er bijna niet meer is, ook niet met onderdelen van een pand.' Links, naast het pakhuis Overijssel, staat een nieuw pand dat door Jakob van Ringen is ontworpen. 'Daar stonden woningen, maar die waren in een veel te slechte staat. Ik heb geprobeerd in de sfeer van de bocht te blijven zonder in nostalgisch getut te vervallen.' De overmaatse raamomlijstingen van het appartementencomplex liggen als een grid van richels op de gevel en geven het pand een robuuste industriële uitstraling. Ik praat verder met Van Ringen over zijn visie op architectuur. 'Het is van belang dat je het wezen van een straat behoudt', zegt hij. 'Een nieuwe stad maken is heel moeilijk, dat lukt ook bijna niet. Ik ken een heel mooi voorbeeld in Bonn waar het wel is gelukt. Daar hebben ze op een bedrijventerrein, nota bene, twee musea tegenover elkaar gezet en dat is zó goed gedaan dat de ruimte tussen die gebouwen een geweldig pleintje oplevert. Heel simpel met wat bomen aan het andere einde. Helaas werkte dat pleintje zó goed dat het aan z'n eigen succes ten onder is gegaan. Er werd al snel bedacht dat hier van alles georganiseerd kon worden en dat het voor bepaalde tv-opnamen interessant zou kunnen zijn. Er kwam toen een permanente tent te staan. Vanaf dat moment was het weg, de hele sfeer, er was niets meer van over. Een ruimte met een goede sfeer heeft met subtiele dingen te maken. Als de aannemer deze stedelijke wand had gesloopt, was er een interessant stukje stad verloren gegaan. Ik wil ook niet dogmatisch zijn en zeggen dat er niks gesloopt mag worden, maar je moet wel subtiel componeren. Wat je nu ziet is dat het dogma van de bouwvoorschriften het je zo moeilijk maakt dat het vaak makkelijker is om te slopen, dat is jammer.'

Van Ringen zegt dit alles in grote rust en weloverwogen, geen man met rancune, maar een architect met ervaring die inmiddels weet wat het betekent om te manoeuvreren in het mijnenveld van de cijfermaatschappij.

KANSEN EN BEDREIGINGEN VOOR BOUMA'S SCHOOLPALEIZEN

Als jonge ontwerper bij de Groninger dienst Gemeentewerken bouwde Siebe Jan Bouma (1899-1959) in de periode 1920-1940 een reeks gebouwen die het straatbeeld van de stad nog steeds sterk bepalen. Zijn ontwerpen liepen uiteen van bruggen, transformatorhuisjes en urinoirs tot het kantoor van de dienst Gemeentewerken en van begraafplaats tot volkswoningbouw, zoals de bekende Bloemenbuurt in de Oosterparkwijk. Maar hoogtepunt in zijn werk is de reeks van zeven lagere scholen die Bouma tussen 1925 en 1932 voor de gemeente ontwierp.

Door de Wet op het lager onderwijs van 1922, de heroplevende economie en de aanleg van nieuwe uitbreidingswijken bestond er behoefte aan veel nieuwe lagere scholen. Stedenbouwkundig zijn de gebouwen bijzonder goed afgestemd op de omringende bebouwing en gesitueerd op een opvallende plek in de wijk. Bouma's scholen laten de ontwikkeling in zijn ontwerpen goed zien, beginnend met een lokale variant op de Amsterdamse School en eindigend met een kubisch-geometrische vormgeving, in de trant van de bekende architect Willem Marinus Dudok.

Omstreeks 1990 verkeerden de meeste Bouma-scholen als gevolg van achterstallig onderhoud en verwaarlozing in een deplorabele staat. Bij sommige waren in de loop der tijd storende elementen aangebracht of originele onderdelen - zoals glas-in-lood - vervangen door plexiglas of zelfs rigoureuus verwijderd. De oorspronkelijke kleuren waren vele malen (wit) overgeverfd en gesausd. Ook speciaal door Bouma ontworpen lampen verdwenen in de container of belandden - in het gelukkigste geval - op zolder. Voor een aantal scholen dreigde leegstand.

Een kentering kwam omstreeks 1995 toen de meeste Boumascholen als rijksmonument werden aangewezen. Dat vormde het startsein voor Monumentenzorg om herstel en restaura-

tie een hoge prioriteit te geven. Alles werd op alles gezet om de gebouwen waar mogelijk hun onderwijsfunctie te laten behouden. Kleurenonderzoek leverde nieuwe kennis op over de spectaculaire, krachtige kleurenschema's die Bouma in zijn scholen toepaste.

De Van Houtenschool aan de Oliemuldersweg (1932) is wellicht de meest monumentale Boumaschool, mede dankzij haar ligging in het Pionierpark aan de oostkant van de Oosterparkwijk. De school ligt in de as van een grote, langgerekte vijverpartij met bijbehorende kademuren en een pergola. Door haar excentrische ligging en het feit dat er in de vergrijzende Oosterparkwijk nog vijf openbare lagere scholen stonden die met leegloop werden geconfronteerd, kwam de functie van het gebouw op de tocht te staan. Na forse druk vanuit Monumentenzorg besloot de dienst Onderwijs midden jaren '90 de Van

Houtenschool uiteindelijk toch als enige van de zes lagere scholen in de wijk als fusieschool te handhaven. Daarna kon de restauratie beginnen. Deze was hard nodig; het was een inhaaloperatie. Het gebouw had zwaar te lijden van achterstallig onderhoud. Het prachtige glas-in-lood in het monumentale trappenhuis was in de jaren '70 bij het grofvuil beland en vervangen door gekleurde kunststof ramen. Het hekwerk, de betonnen luifel bij de hoofdingang en de pergola aan de waterkant waren in verval.

Tijdens de restauratie in 1994 werden luifel, hek en pergola hersteld, evenals de zwart/beige tegelvloeren. In de gangen kwamen de oorspronkelijke lampen weer te hangen. Het meest spectaculaire deel van de restauratie was het terugbrengen van de oorspronkelijke kleuren: donkergroen op de wanden van de gangen, beige met grijs en blauw in de voormalige gymzaal, geeltinten voor de wanden en het houtwerk van de leslokalen en aluminium voor de CV-radiatoren. Het gekleurde glas-in-lood in het stalen trappenhuisvenster werd opnieuw vervaardigd aan de hand van een enkel bewaard gebleven origineel fragment. Voor het terugbrengen van haar oorspronke-

lijke lagere schoolfunctie waren in het gebouw kleine aanpassingen nodig. De toiletten aan de uiteinden van de gangen werden gemoderniseerd en één van de leslokalen werd ingericht

als lerarenkamer. Toch kwam een aantal jaren later de functie van de school en dus het gebouw opnieuw onder zware druk te staan. De school werd Vensterschool (een bundeling van tenminste één basisschool met verschillende andere instellingen in een wijk) en had dientengevolge extra ruimte nodig. Om het monumentale gebouw - in zijn al even monumentale setting - zo min mogelijk aan te tasten, werd gekozen voor een eigentijdse toevoeging, naar een ontwerp van architectenbureau Onix. Het bureau ontwierp een vrij van de grond zwevend, los glazen volume dat drie bestaande bomen omsluit en stedenbouwkundig zorgvuldig is ingepast.

De Parkwegschool aan de Parkweg (1927) is met zijn symmetrische front van donkergele baksteen nadrukkelijk op de gelijktijdig gebouwde Grunobuurt aan de overzijde georiënteerd. De monumentale middenpartij is samengesteld uit verspringende kubische volumes met platte daken. Twee verticale vensterstroken met veelkleurig glas-in-lood verlichten de achtergelegen trappenhuisen. Opvallend element in de voorgevel is de halfronde uitbouw van het voormalige gymnastieklokaal met een grote pui van staal en glas. Aan weerszijden van de pui sluiten twee lange vleugels aan met reeksen kleine spitsboogvensters.

De restauratie in 1996 betrof een grote onderhoudsbeurt aan daken, metselwerk en vensters. Kleurenonderzoek wees uit dat de stalen kozijnen en ramen, en het houtwerk aan de buitenkant oorspronkelijk in de primaire kleuren geel, blauw en rood geschilderd waren. Bij de gangen en de beide trappenhuisen kwam een bijzondere kleurencombinatie van paars en geel tevoorschijn. Op zolder werd nog een oorspronkelijke lamp uit het trappenhuis gevonden die kon wor-

den gerestaureerd. Een tweede, voor het andere trappenhuis, werd ernaar gekopieerd. Ook hier was handhaving van de onderwijsfunctie de inzet.

Een jaar later volgde herstel en kleurenonderzoek van de Simon van Hasseltschool aan de Heesterpoort (eveneens uit 1927), die met zijn steile kapvormen, heloranje pannen en overhoekse lange horizontale vensterstroken duidelijke invloeden toont van de Amsterdamse School. Omstreeks 1995 waren bij een grote onderhoudsbeurt veel ornamenten verwijderd, zoals bijvoorbeeld de klosjes langs de rand van het dak en de oorspronkelijke goten, wat een sterke versraling van de architectuur tot gevolg had. In navolging van de aanpak van de Van Houtenschool werd ook hier in overleg met de dienst Onderwijs, Sport & Welzijn kleurenonderzoek uitgevoerd. Door het terugbrengen van de primaire kleuren - rood, geel en blauw - kreeg het gebouw zijn oorspronkelijke uitstraling terug.

De voormalige Ligthartschool, een gecombineerde kleuter- en lagere school aan de Klaprooslaan/Seringenhof (1931), bestaat uit twee haaks op elkaar aansluitende vleugels die elkaar in de oksel ontmoeten in een hal met trappenhuis, met de toegang vanaf de grote ommuurde speelplaats. Aan de speelplaatszijde zijn de gevels geopend met grote vensterpartijen van de leslokalen. De noordgevel aan de Klaprooslaan is gesloten en robuust van karakter. Het gebouw was tot circa 1995 als school in gebruik. Daarna werd het niet meer onderhouden, met zwamvorming en verpaupering tot gevolg. De negatieve uitstraling die het gebouw had op de rest van de omgeving, was voor woningcorporatie Nijestee reden om het in 2001 aan te kopen en te restaureren, hoewel er nog geen nieuwe functie voor gevonden was.

Van binnen is de oorspronkelijke structuur goed bewaard gebleven, met onder meer betegelde

vensterbanken in de klaslokalen en originele houten kasten op de gangen voor het bewaren van schoolplaten. Tijdens de restauratie in 2003 werd een aantal verminderingen, dat door de

jaren heen aan het gebouw was toegebracht, ongedaan gemaakt of verwijderd, zoals het in de jaren '90 - op last van de brandweer - toegevoegde extra trappenhuis aan de straatgevel. Aan de binnenzijde werd een nieuwe vluchttrap aangebracht. Ook de latere entree, aan de linkerkant van de straat, werd verwijderd en de gevel hersteld. In het oorspronkelijke ontwerp uit 1929 bevond de ingang zich niet aan de voorkant.

Maar omdat dit hier toch wenselijk was, werd er in het midden van de voorgevel een nieuwe entree gemaakt in de stijl die paste bij het gebouw. Door de zwam moesten de grote kozijnen in de leslokalen geheel worden vernieuwd. Kleurenonderzoek leverde ook hier weer een bijzonder 'Bouma-palet' op: donkergroen, donkerrood, helgeel en lichtgeel. Sinds de restauratie is het gebouw in gebruik als kinderdagopvang.

ADRES DIRK HUIZINGASTRAAT 3, 5

BOUWJAAR 1925

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE CHRISTELIJKE LAGERE SCHOOL EN MULO

ARCHITECT G. HOEKZEMA KZN.

BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2004

OPDRACHTGEVER GRONINGER OPLEIDING TOT VERLOSKUNDIGE

ARCHITECT OF ADVISEUR ARCHITECTUURSTUDIO SKETS

HUIDIGE BESTEMMING OPLEIDING VOOR VROEDVROUWEN

In de Dirk Huizingastraat op nummer 5-7 ligt, een beetje verstopt achter de monumentale oostelijke gevelwand van de Petrus Campersingel, het gebouw van de voormalige Christelijke Lagere School en MULO. Het werd in 1925, en naar een ontwerp van de Groninger architect G. Hoekzema Kzn, gebouwd. Aan de straatzijde heeft het pand een vrij gesloten, onregelmatig vormgegeven gevel met kleine stalen raampjes en verschillende metselverbanden. Hierachter liggen de gangen. De klaslokalen bevinden zich aan het schoolplein achter het gebouw. Het gebouw stond al jaren leeg en werd steeds meer aan het zicht onttrokken door oprukkende bosschages, toen zich onverwacht een nieuwe functie aandeed: de opleiding tot

verloskundige. Deze was voorheen gehuisvest in het UMCG en had behoefte aan een eigen plek. Ten behoeve van de vestiging van de 'Groninger Opleiding Tot Verloskundige' werd het pand daarom aan de Stichting Triade verkocht. Het gebouw werd naar ontwerp van Architectuurstudio SKETS in 2004 in korte tijd gerestaureerd en gerevitaliseerd. Het was volledig uitgeleefd en bijna niet meer als waardevol monument te herkennen. De binnen-

zijde was geheel grijs geschilderd met hier en daar nog wel originele - maar inmiddels dus grijze - betimmeringen. Op basis van kleuronderzoek en een zorgvuldige nieuwe toepassing van de originele verftinten is het binnenwerk weer gaan leven. De vele systeemplafonds zijn verwijderd waardoor ook de (nood)trappenhal met strakke wanden en bijzondere raampartijen opnieuw in beeld kwam. Alle stalen kozijnen zijn vervangen en voorzien van HR-glas. Helaas is daarbij de maatvoering van

de raampartijen aan de pleinzijde door de fabrikant verkeerd uitgevoerd. De ramen moesten daarom uiteindelijk opnieuw worden gemaakt. De ruimtescheidende elementen die zijn ingebracht, zorgen ervoor dat de 'harde' strakke monumentale plafonds weer goed zichtbaar zijn. Het zijn tevens elementen die de akoestiek ondersteunen. In de entreehal is een opening gekomen in een voorheen dichte wand, waardoor de ruimtes in elkaar overlopen. Enkele

klaslokalen zijn ingericht als kantoor, andere hebben hun oorspronkelijke functie als lokaal behouden en twee lokalen zijn opgedeeld in transparante werkkunits. De in een latere fase aangebrachte pui van de zijvleugel op de begane grond bleek om bouwtechnische redenen niet te handhaven. Hiervoor is een nieuw ontwerp gemaakt met openslaande deuren naar het schoolplein. Aan de straatzijde is de toegang voorzien van glazen deuren en heeft

het balkon een glazen opbouw in gekleurd glas gekregen. Dit om extra ruimte te creëren voor een pantry. In het interieur zijn grote delen van de oorspronkelijke structuur, indeling en afwerking bewaard gebleven. Het trappenhuis, de gangen met zwart- en crèmekleurige betegeling en de natuurstenen traptreden zijn hier mooie voorbeelden van. In veel lokalen zijn de prachtige originele ingebouwde kasten nog aanwezig.

ADRES HOENDIEPSKADE 23

BOUWJAAR 1933 | 1952

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE HUISHOUDSCHOOL

ARCHITECT ARCHITECTENBUREAU KUILER & DREWES

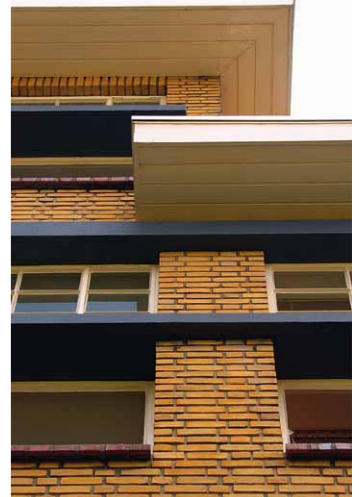
BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2000

OPDRACHTGEVER SIG REAL ESTATE

ARCHITECT OF ADVISEUR ARCHITECTUURSTUDIO SKETS

HUIDIGE BESTEMMING KANTOREN

De Prinses Julianaschool is in 1932-1933 gebouwd als huishoudschool met een internaat en een conciërgewoning, naar een ontwerp van architectenbureau Kuiler en Drewes. Het gebouw ligt een stukje van de weg af, waardoor aan de straatzijde ruimte is voor een groot voorplein met gazon. De conciërgewoning staat wel in de rooilijn van de straat. De school heeft een T-vormige plattegrond. De entree bevindt zich in de 'oksel' van het gebouw. De klaslokalen zijn voorzien van een sterk horizontale raamindeling, die gebruikelijk was in die tijd. Deze stijl heet Expressief Zakelijke Bouwstijl. Ook het zorgvuldige metselwerk in rode en gele baksteen, de sterk geronde hoeken en de overstekende goten zijn kenmerken daarvan. Aan de oostzijde van de

Willem Barentzstraat is in dezelfde stijl woningbouw gerealiseerd. In deze buurt zou je zeker geen school verwachten, omdat de vroegere scheepvaart in het Hoendiep daartoe niet bepaald aanleiding gaf. In de directe omgeving zijn veel pakhuizen en kantoren gebouwd die verwijzen naar de voormalige bedrijvigheid. Het schoolgebouw is vooral op het binnenterrein georiënteerd. De vormgeving en de opbouw van de massa zijn evenwichtig en de gele

baksteen zorgt voor een levendig geheel. Het internaatgedeelte aan de rechterkant springt op de begane grond aan de voorkant iets naar voren en heeft rechts een brede rechthoekige erker en een gemetselde bloembak. Hierachter bevond zich de gemeenschappelijke woonkamer van het internaat. In de Tweede Wereldoorlog liep het pand forse schade op. In 1952 werd het aanzienlijk uitgebreid: het schoolgedeelte werd met een extra verdie-

ping verhoogd, wederom naar ontwerp van Kuiler en Drewes. In 1962 was er opnieuw een verbouwing nodig, dit keer ontworpen door architect D. Broos. Er werd een portaal aan de voorkant gebouwd om een nieuwe hoofdingang mogelijk te maken. Na het verdwijnen van de onderwijsfunctie, biedt het gebouw sinds 2000 onderdak aan de SIG (tegenwoordig onderdeel van TCN). Het werd hiertoe door architectuurstudio SKETS gerestaureerd en aangepast aan de

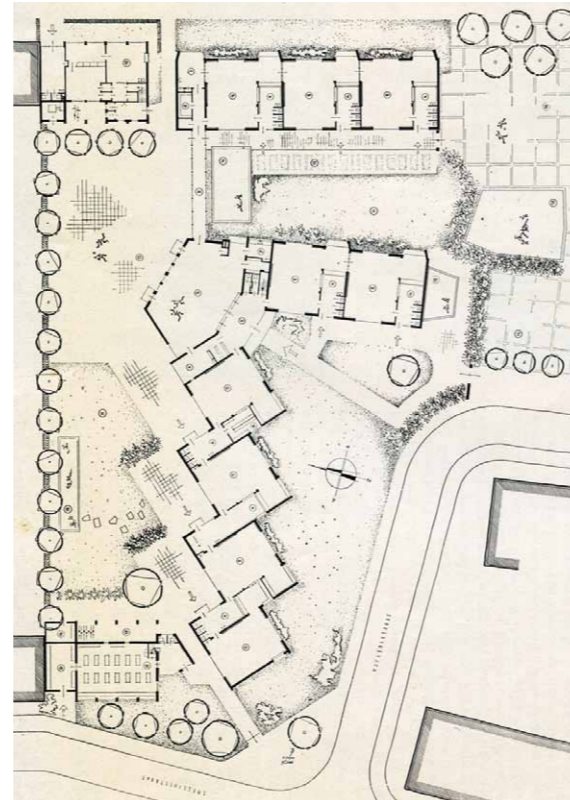
specifieke eisen voor kantoorwerkzaamheden. Een aantal klaslokalen aan de achterzijde is afgebroken en de stalen kozijnen, hal en ingang zijn gerestaureerd. Verder werden tegels, kasten, lijsten, glas-in-lood en hang-en-sluitwerk geconserveerd en hersteld. De trapopgang op de eerste verdieping bevat een bijzonder zesdelig glas-in-loodraam met gekleurde voorstellingen van diverse disciplines uit het huishoud-onderwijs, zoals naaien,

zorgen, bloemschikken, wassen en koken. Oorspronkelijk was aan de restauratie van dit gebouw de komst van een woontoren gekoppeld. Aan deze mogelijkheid kwam na twaalf jaar een einde doordat woningcorporatie Lefier de bestaande woonhuizen ging 'uitponden'. Dit houdt in dat voormalige huurwoningen aan zittende huurders óf aan willekeurig andere kopers worden verkocht wanneer deze door aanpassing beschikbaar komen.

JAN EVERT SCHOLTENSCHOOLO

ADRES HUYGENSSTRAAT 2
BOUWJAAR 1956
OORSPRONKELIJKE FUNCTIE KLEUTER- EN LAGERE SCHOOL
ARCHITECT J.H.M. WILHELM
BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2000
OPDRACHTGEVER SKSG KINDEROPVANG
ARCHITECT OF ADVISEUR 0/80 ADVIESBURO BOUW
HUIDIGE BESTEMMING NASCHOOLSE OPVANG

Na de oorlog vond in de woning-, scholen- en kerkenbouw veel innovatie plaats. Een Groningse ontwikkeling in de wederopbouwperiode was de totstandkoming van een nieuw schoolgebouwtype: het Groningse schooltype. J.H.M. Wilhelm, hoofdarchitect van de dienst Stadsuitbreiding en Volkshuisvesting van de gemeente ontwierp vanaf 1954 een nieuw concept dat zelfs internationale bekendheid zou krijgen. De voormalige gezamenlijke kleuter- en lagere school, De Anjelier en de Jan Evert Scholtensschool, was het prototype voor de ideeën van Wilhelm. Erg revolutionair voor die tijd was het ontwerp van de school zonder gang. Elk klaslokaal werd als aparte leefwereld van het kind gezien met elk een eigen ingang. De grootte van

de klaslokalen werd aangepast aan de schaal van het kind; met een persoonlijke inrichting van de klas wilde hij de verantwoordelijkheid van het kind voor zijn eigen domein bevorderen. Bij elke klasseneenheid kwam daarom een ruimte met toilet en garderobe. Deze dienden tevens als geluidsbufter tussen de klaslokalen en vormden ook de ideale mogelijkheid om aanvangsklassen en vervolklassen optimaal in de plattegrond te rangschikken. Een meerzijdige daglichttoetreding

moest herschikking van het meubilair mogelijk maken zonder dat het kind hinder van de zon zou ondervinden. Door het maken van aparte werkhoecken werd de zelfwerkzaamheid bevorderd. De kinderen hebben zelf letterlijk meegeholpen aan de bouw en versiering van hun school. Ze reden zand aan voor de speelplaats, legden mozaïekvlakken in tegelvloeren en beschilderden de wanden van de speelzaal. Voor de kunstzinnige aankleding van

de school werden beeldend kunstenaars Jan van der Zee en Anno Smith ingeschakeld. Het schoolplein werd zo aangelegd dat het ook na schooltijd door de wijk kon worden gebruikt. Het schoolgebouw was voor die tijd erg modern en kreeg internationaal erkenning als voorbeeld voor naoorlogse schoolontwerpen. De hoofdopzet bestaat uit drie vleugels, aan elkaar gekoppeld door een speelzaal achter de hoofdingang. Eén vleugel bevatte drie lokalen voor kleuters van vier

tot zes jaar, een tweede vleugel twee aanvangslokalen voor kinderen van zes tot acht jaar en een derde vleugel had vier vervolklassen voor kinderen van acht tot twaalf jaar. Het gebouw is één van de belangrijkste ontwerpen in het oeuvre van Wilhelm. Sinds 2000 is het in gebruik van de organisatie SKSG, die zich bezighoudt met professionele kinderopvang in de stad en regio Groningen. De ruimte rondom het gebouw, die onderdeel uitmaakte van het oorspronkelijke

ontwerp en waar kinderen voorheen ook moestuintjes onderhielden, was toen al verloederd. Er was een voetbalkooi gepland, maar die is er nooit gekomen.

SCHEEPSTRA- EN VAN STARKENBORGHSCHOOL

ADRES J.H. JANSENSTRAAT 17, 19

BOUWJAAR 1927

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE DUBBELE LAGERE SCHOOL

ARCHITECT S.J. BOUMA

BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2003

OPDRACHTGEVER SKSG KINDEROPVANG

ARCHITECT OF ADVISEUR SIGNATUUR ARCHITECTEN

HUDIGDE BESTEMMING APPARTEMENTEN

Dit gebouw aan de Jan Hissink Jansenstraat was het eerste schoolgebouw dat architect Siebe Jan Bouma ontwierp (zie: scholen van Bouma). In tegenstelling tot zijn latere ontwerpen maakt het volledig deel uit van de straatwand en ligt het ingebed in de bebouwing. Het pand heeft twee nummers omdat het oorspronkelijk ook aan twee scholen onderdak bood. Het was een zogeheten dubbelschool: de Van Starckenborgh- en Scheepstraschool. De school is gebouwd in 1925 in de Amsterdamse Schoolstijl. Aan de straatzijde heeft het vrij sombere, gesloten gevels van rode baksteen op een plint van zogenaamde Groninger 'ruwe mondklinkers'. Het gebouw heeft een L-vormige plattegrond waarvan de hoofdgevel, één gevel,

aan de Jan Hissink Jansenstraat ligt. De tweede vleugel is naar achteren gelegd en omsluit het speelterrein. Boven de ingang rechts in het gebouw bevindt zich een fraaie sluitsteen van de bekende Groningse beeldhouwer Willem Valk: een personificatie van leergierigheid. Nadat de school werd opgeheven, werd het gebouw in opdracht van woningcorporatie Nijestee ingrijpend verbouwd tot woningen. Architectenbureau Signatuur verbouwde het

pand tot zeven stadsvilla's en twee bedrijfsruimtes. Aan de binnenkant herinnert nog maar weinig aan de oorspronkelijke functie van het gebouw: halverwege een nieuwe trap is nog wel de zwartgeverfde rand in de muur te zien waarop vroeger landkaarten en platen stonden. Het schilderwerk aan de buitenzijde werd bij de verbouwing opnieuw van kleur voorzien. Opmerkelijk is de felle kleur geel die in het gebouw is gebruikt. De kleuren geel, blauw en

rood zaten waarschijnlijk niet in het oorspronkelijke ontwerp, maar zijn wel typisch voor Bouma's schoolgebouwen. Omdat er geen duidelijke sporen van verfesten werden teruggevonden, stelde Signatuur voor om een gele, 'Bouma-eigen' kleur te gebruiken. Deze kleur geel, in combinatie met het bewaard gebleven glas-in-loodraam - in geel en rood - heeft het trappenhuis een bijzondere sfeer gegeven. Bij het onderzoek naar de kleurafwerking in het gebouw bleek dat de beide

trappenhuisen een geheim verborgen: onder vele kleurlagen kwam geschilderd imitatiehardsteen tevoorschijn. Onderdelen van de trap bleken van origineel hardsteen te zijn. De bijna zwartso(m)bere afwerking is waarschijnlijk al relatief snel na oplevering overgeverfd.

ADRES MELKWEG 1

BOUWJAAR 1901

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE GEOLOGISCH- MINERALOGISCH INSTITUUT RIJKSUNIVERSITEIT

ARCHITECT J. VAN LOKHORST

BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 2000

OPDRACHTGEVER SICHTING BEROEPSONDERWIJS

ARCHITECT OF ADVISEUR HOLSTEIN RESTAURATIE ARCHITECTUUR I.S.M. HENRI CIRIANI EN TEAM 4 ARCHITECTEN

HUIDIGE BESTEMMING CONGRESCENTRUM

Op een van de voormalige stadswallen, in de overgangszone tussen de oude stadskern en de in de laat 19e en begin 20ste eeuw gebouwde Schilderswijk, ligt het voormalige gebouw van het Mineralogisch Geologisch Instituut, tegenwoordig beter bekend als Het Kasteel. Het werd in 1901 gerealiseerd als onderkomen voor de vakgroep geologie van de Groninger universiteit, naar ontwerp van Jacobus van Lokhorst. Hij was Rijksbouwkundige bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken; een functie die wij tegenwoordig Rijksbouwmeester zouden noemen. In deze hoedanigheid was hij verantwoordelijk voor het ontwerp van onderwijsgebouwen. Overigens kenden in die tijd meerdere ministeries een eigen bouwmeester. Zo was architect Willem Cornelis Metzelaar

destijds als 'Ingenieur Architect der gevangenissen en rechtsgebouwen' werkzaam bij het Ministerie van Justitie en bemoeide Adolph J.M. Mulder zich bij weer een ander ministerie met monumenten. Het Kasteel ligt op steenworp afstand van een ander gebouw van de hand van Lokhorst: het circa tien jaar eerder opgeleverde 'Fysisch Laboratorium der Rijks Universiteit', ook bekend als het Natuurkundig Laboratorium. Beide gebouwen kenmerken zich door hun

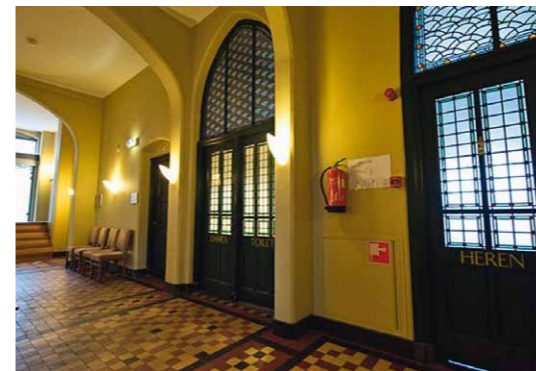
Neogotische stijl: van torens en smalle hoge spitsboogvensters tot de toepassing van glas-in-lood. Het Kasteel is van de twee de meest flamboyante en wordt ook wel gezien als een van de hoogtepunten in het oeuvre van Rijksbouwmeester Van Lokhorst. Door zijn nadrukkelijke vormgeving en afmetingen is het gebouw bovendien een toonaan-gevend element in zijn omgeving. De gevels zijn opgetrokken uit roodbruine baksteen en zijn verlevendigd

met stroken geel geglaazuurde steen en smeedijzeren sierankers. De hoofdingang in de westgevel bestaat uit een zware dubbele houten paneel deur met een natuurstenen omlijsting. Hier zijn ook natuurstenen platen met Latijnse spreuken aangebracht. In de zuidwestelijke hoek is een ingangsportaal met spitsboogopeningen en vier natuurstenen zuilen. Hierboven bevindt zich een balkon met een in baksteen uitgevoerde open balustrade. De toegang tot het balkon wordt gebo-

den via openslaande deuren onder een ijzeren luifel met glas. Alle vensters zijn regelmatig over het gevelvlak verdeeld en zijn afwisselend rechtgesloten (kruisvensters) of hebben de vorm van spitsboogvensters van variërend formaat. De kruisvensters hebben natuurstenen lateien en onderdorpels en zogenaamde ontlastingsbogen van afwisselend rode en geel geglaazuurde baksteen. Het gebouw had op de zolderverdieping onder meer een aparte tentoon-

stellingsruimte voor de rijke collectie mineralen en gesteenten van de universiteit. Daarom werd het in de volksmond ook wel het 'Vlintenhoe' (vrij vertaald: het huis met de stenen) genoemd. Op de tweede verdieping zijn de grote collegezaal en bibliotheek ook in de gevel nog steeds duidelijk herkenbaar: de collegezaal heeft in de zij- en achtergevel grote spitsboogvensters; de bibliotheek bevindt zich in een hoger opgetrokken en door een steil schilddak bekrond bouwblok.

Tegen de zuidoosthoek van dit bouwdeel is een slanke ronde traptoren met een torendak geplaatst. Het dak is belegd met leien en heeft reeksen houten dakkapellen. Naast de bijzondere architectuur is het Kasteel misschien nog wel bekendder vanwege een van zijn illustere, vroegere gebruikers, voormalig universiteitsmedewerker W.F. Hermans, bekend als schrijver én moeizame verhouding met de Groninger universiteit. Ook gaan er geruchten dat

de kunstenaar M.C. Escher zijn beroemde werk met het trappenhuis heeft geïnspireerd op de hal, gangen en trappen van Het Kasteel, waar ramen en doorkijkjes van glas-in-lood te vinden zijn. Tot in de jaren '90 heeft de Rijksuniversiteit het gebouw in bezit gehad. In juli 1996 nam het Noorderpoort College het gebouw, inclusief het Natuurkundig Laboratorium en de omliggende grond waar nieuwbouw werd gepland, over. Omdat het gebouw geen onderwijskundige functies meer vervulde, droeg antikraakorganisatie Carex een aantal jaren zorg voor Het Kasteel. Uit bedrijfseconomisch onderzoek bleek dat het middels slim hergebruik weer tot een positieve exploitatie zou kunnen komen. Het werd hiertoe

grondig gerestaureerd. Het interieur was op sommige plekken weliswaar uitgeleefd, voordeel was dat veel nog in originele staat verkeerde. Ook bouwkundig zag het er gunstig uit. Zo was het dak in goede staat. De originele kozijnen waren echter wel aan vervanging toe. Omdat circa 90% ervan verrot was, werd besloten om ze volledig te vervangen. De gemeente wilde de kozijnen die nog te herstellen waren evenwel behouden; de 10% 'extra' nieuwe kozijnen werden toch

geproduceerd en op zolder opgeslagen om wellicht ooit geplaatst te kunnen worden. Verder zijn de lesteendaken opnieuw ingelegd, de glas-in-loodramen gerepareerd en de ruimtes zoveel mogelijk in de oorspronkelijke vorm teruggebracht. Dit mede na en dankzij een historisch kleurenonderzoek, waardoor ook de verf goed op de restauratie kon worden afgesteld. Een complicerende factor was de wens van de nieuwe eigenaar om een directe verbinding te realiseren

tussen het bestaande monument en het belendende nieuwbouwcomplex van de Franse architect Henri Ciriani. Dit werd door de betrokken architecten - het Groninger architectenbureau Team 4 dat Ciriani als projectarchitect ondersteunde en het gespecialiseerde bureau Holstein Restauratie Architectuur - opgelost door een dubbele glazen lichtbrug te plaatsen die bewust als 'aanvulling' op het gebouw werd uitgevoerd. Hierdoor is heel helder wat nieuw is en wat oorspronkelijk.

Daarbij kan de lichtbrug - mocht dit ooit nodig zijn of wenselijk worden geacht - vrij simpel worden weggehaald zonder dat dit gevolgen heeft voor het monumentale karakter van Het Kasteel. Het markante Neogotische gebouw dient tegenwoordig een multifunctioneel doel als vergader- en congrescentrum. Daarbij is de museumzaal omgebouwd tot moderne congreszaal en zijn ook op de andere etages diverse vergaderruimtes ingericht.

De opgeknapte centrale hal met marmeren vloer fungeert tegenwoordig als receptieruimte. Hiermee heeft het Mineralogisch Geologisch Instituut een passende nieuwe bestemming gekregen die volop profiteert van de karaktervolle architectuur van Van Lokhorst.

ADRES VERLENGDE VISSERSTRAAT 20

BOUWJAAR 1892

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE NATUURKUNDIG LABORATORIUM RIJKSUNIVERSITEIT

ARCHITECT J. VAN LOKHORST

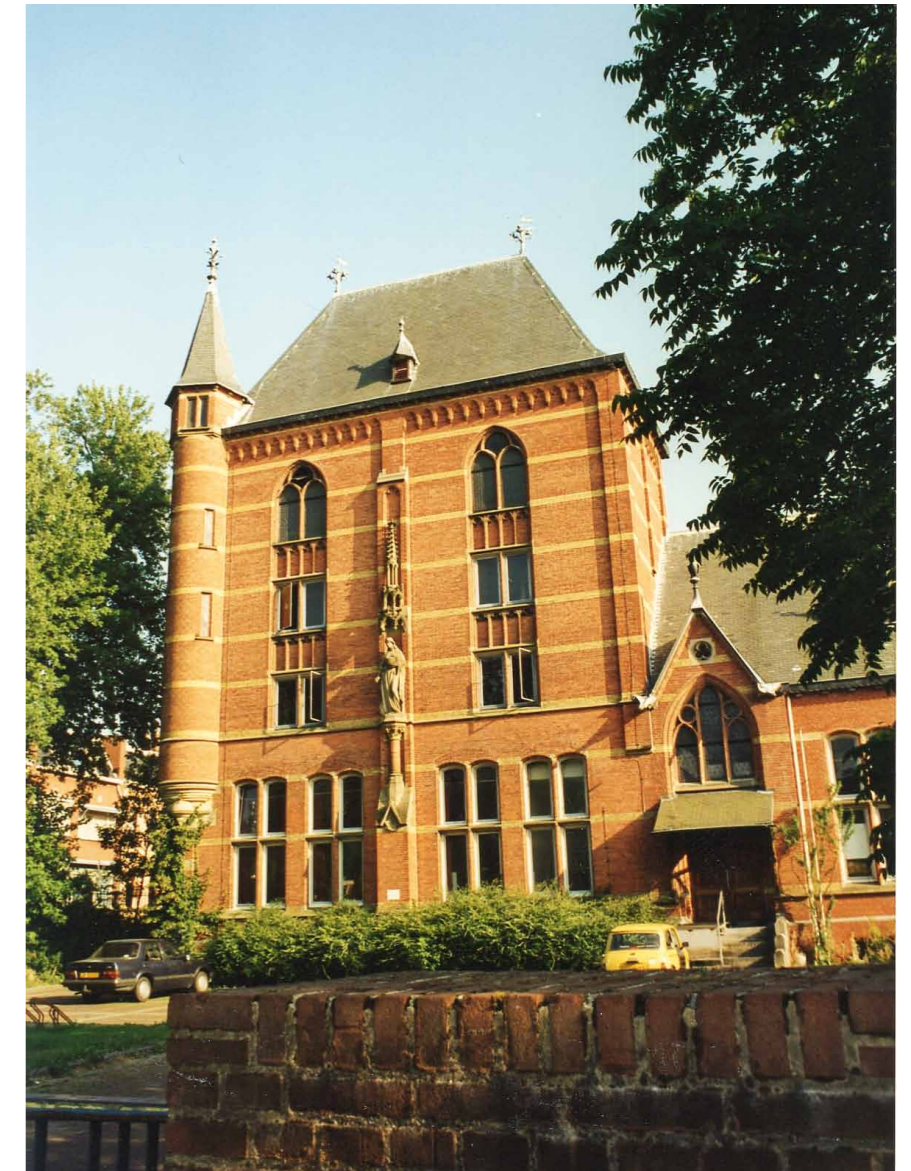
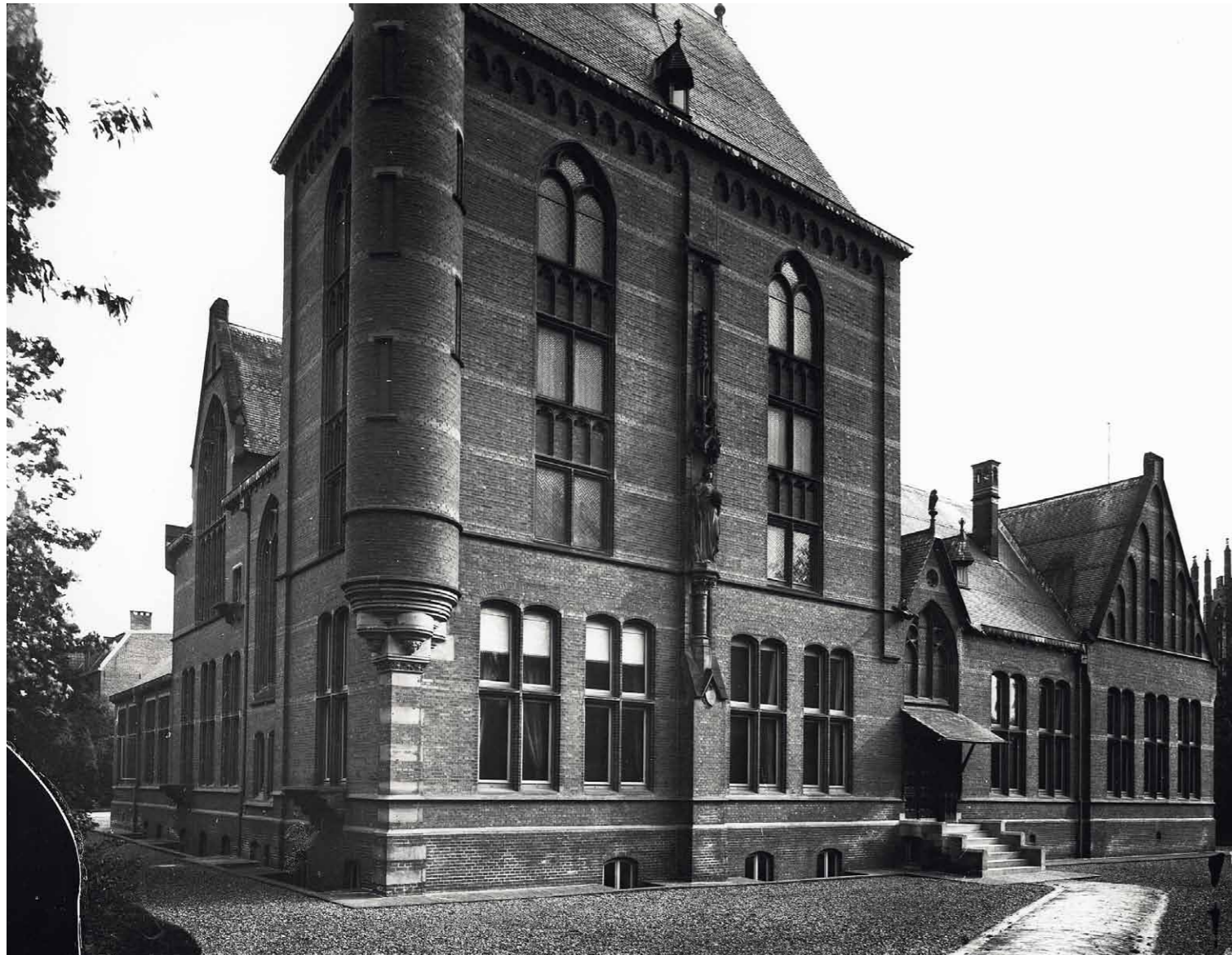
BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 2000

OPDRACHTGEVER STICHTING BEROEPSONDERWIJS

ARCHITECT OF ADVISEUR HENRI CIRIANI I.S.M. TEAM 4 ARCHITECTEN

HUIDIGE BESTEMMING SCHOOL MIDDELBAAR BEROEPSONDERWIJS

Begin jaren '90 van de vorige eeuw had de Stadspoort - een school voor middelbaar beroepsonderwijs, het tegenwoordige Noorderpoortcollege - behoefte aan een nieuw gebouw. Hiervoor werd een plek gevonden aan de rand van de binnenstad en tussen twee voormalige universiteitsgebouwen: het Mineralogisch Geologisch Instituut aan de Melkweg (nu Het Kasteel geheten) en het Fysisch Laboratorium der Rijks Universiteit, ook wel Natuurkundig Laboratorium genoemd. Beide rijksmonumenten waren in de late 19e eeuw ontworpen door Jacobus van Lokhorst, die Rijksbouw-kundige bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken was. Besloten werd om de gerenommeerde Franse architect Henri Ciriani te benaderen voor de nieuwbouw. Het Groninger

architectenbureau Team 4 werd als projectarchitect bij het project betrokken. Ciriani ontwierp twee bouwdelen. Het eerste sluit in schaal en vanwege de gekozen rode baksteen aan op de laat 19e eeuwse bebouwing van de Schildersbuurt. In dit deel zijn de sociale opleidingen ondergebracht. Deze is opgetrokken uit beton en veel groter van schaal en omvang. Hiermee werd aansluiting gezocht bij

de aangrenzende monumentale panden. Daarnaast werden ook de beide rijksmonumenten in de ontwikkeling meegenomen. Tijdens de nieuwbouw en restauratie bleek het Natuurkundig Laboratorium niet bepaald in goede staat. Het gebouw was in de loop der jaren voortdurend aan allerlei aanpassingen onderhevig geweest om te kunnen voldoen aan de ontwikkelingen in het natuurkundig onderzoek. Daardoor was van het monumentale pand niet

veel meer over dan twee Neogotische gevels, een originele instrumenten-gaanderij en een souterrain. Onder de dakpannen kwam zelfs een ter plaatse gestorte kap te voorschijn, die onmiskenbaar uit de wederopbouwperiode stamt. In het gebouw was het aantal vernielingen zo enorm dat van een restauratie geen sprake kon zijn. Het gebruik voor onderwijsdoeleinden is daarom ook niet afgestemd op het oorspronkelijke gebouw, maar meer

op de mogelijkheden van het casco. Zo werd achter het grote gebrandschilderde raam van een collegezaal een sport- en speelzaal gerealiseerd. Andere gebouwdelen werden wel, en in lijn en met het oorspronkelijke ontwerp, gerestaureerd. De flexibele werkplekken voor docenten, die een plek kregen in de prachtige, open bibliotheek met zijn omlopende gaanderijen, getuigen hiervan. Naast de indeling en functionaliteit van het gebouw kreeg ook de

oorspronkelijke gietijzeren constructie veel aandacht. Deze was ten tijde van de oorspronkelijke bouw bijzonder vooruitstrevend. Dat lag niet alleen aan de toepassing van gietijzer, maar ook aan de noodzaak een gebouw te realiseren dat geheel ijzer- en trillingsvrij was, zodat het mogelijk was om nauwkeurige natuurkundige testen uit te voeren. Dit bepaalt ook mede de waarde van het voormalige laboratorium: een bijzondere combinatie van nieuwe bouwkundige inzichten en

traditionele, Neogotische architectuur. Overigens is de oorspronkelijke functie nog steeds goed zichtbaar dankzij de talloze kleine schoorstenen die dienden als extra afvoer voor de zuurkasten in het laboratorium.

ADRES WASSENBERGHSTRAAT 26
 BOUWJAAR 1915
 OORSPRONKELIJKE FUNCTIE OPENBARE LAGERE SCHOOL
 ARCHITECT J.A. MULOCK HOUWER
 BESCHERMING -

HERBESTEMD IN 1994
 OPDRACHTGEVER PARTICULIER
 ARCHITECT OF ADVISEUR SIGNAATUUR ARCHITECTEN
 HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN

Dit schoolgebouw in de Wassenberghstraat werd in 1914-1915 gebouwd, naar een ontwerp van architect J.A. Mulock Houwer. Houwer was een beroemde oud-Groninger: als directeur van Gemeentewerken gaf hij ook vorm aan het eerste algemene uitbreidingsplan van de gemeente Groningen, het Plan van Uitleg (1906), en tekende hij de watertoren aan de Hofstede de Grootkade. Ook ontwierp hij in de directe omgeving woningbouw voor gemeentebambtenaren. De Wassenberghschool sluit aan de rechterkant mooi aan bij de hogere bebouwing van de Wassenberghstraat en aan de linkerkant bij de lagere huizen van de Taco Mesdagstraat. In de voorgevel zijn schuine lijnen terug te vinden die ook de

andere bebouwing kenmerken. In 1993 verloor het pand zijn school-functie. De gemeentelijke dienst Ruimtelijke Ordening stelde een plan op voor sloop en nieuwbouw. De Groningse Klazien van der Deen, voorzitter van het buurtcomité, drong aan op een alternatief plan; ze vond het zonde en onnodig dat het pand tegen de vlakke moest. Haar ideeën werden in eerste instantie door de dienst Ruimtelijke Ordening afgedaan als die van een 'volstreekte amateur'.

Het buurtcomité nam contact op met architectenbureau Signatuur. Het bureau concludeerde dat het gebouw, behalve een lek dak, in uitstekende staat verkeerde. Signatuur ontwierp vervolgens een plan voor vijf tot zes woningen. In samenwerking met het buurtcomité werd een advertentie geplaatst waarin de toekomstige woningen werden aangeboden. Daarop kwamen tien reacties binnen. Uiteindelijk bleven zes kopers over die zich gezamenlijk over het project

zouden buigen: een van de vroegste vormen van collectief particulier opdrachtgeverschap in Groningen. Er werd een stichting opgericht, Ontwikkeling Wassenberghschool geheten, en na een stevige strijd - de dienst Ruimtelijke Ordening had het pand eigenlijk al aan een ontwikkelaar toegezegd - en met inzet van de gemeenteraad, kon met de verbouw worden begonnen. De stichting werd omgezet in een Vereniging van Eigenaren. De gezamenlijke eigenaren

maakte onderling afspraken, onder meer over de gezamenlijke ruimtes. De appartementen zijn op maat gemaakt en aan de individuele wensen van de bewoners aangepast. De verbouwing betrof met name het interieur. Het exterieur werd zoveel mogelijk intact gelaten. In de oude straatgevel werden slechts twee 'nieuwe' elementen ingevoegd: de arkenelen en de centrale entree. Op de plek van de huidige centrale entree hebben vroeger ramen gezeten.

ADRES GRAAF ADOLFSTRAAT 73

BOUWJAAR 1932

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE KLEUTERSCHOOL

ARCHITECT S.J. BOUMA

BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 2003

OPDRACHTGEVER VCOG - VERENIGING VOOR CHRISTELIJK ONDERWIJS GRONINGEN

ARCHITECT OF ADVISEUR ARCHITECTUURSTUDIO SKETS

HUIDIGE BESTEMMING LAGERE SCHOOL

Omdat in het begin van de 20ste eeuw in de splinternieuwe Oranjebuurt veel jonge gezinnen kwamen wonen, besloot de gemeente hier een aantal openbare scholen te bouwen. Op het Albertine Agnesplein kwam een school voor lager onderwijs en aan de Graaf Adolfstraat werd in 1932 een kleuterschool, De Zonnebloem, gebouwd (de huidige Nassauschool). De kleuterschool is ontworpen door gemeentearchitect S.J. Bouma (zie ook: scholen van Bouma), in de stijl van de Amsterdamse School. Kenmerkend zijn het expressieve gebruik van verschillend gevormde baksteensoorten en metselverbanden en het laten 'verspringen' van verschillende bouwdeelen. In het ontwerp zijn bijvoorbeeld twee

soorten baksteen toegepast. Voor de begane grond, de plint van de entree en de muurtjes om de school maakte Bouma gebruik van een paarsbruine steen, die een robuuste en natuurlijke uitstraling heeft. Deze steen gebruikte hij ook in de rondboog om de entree. De rest van het gebouw is opgetrokken uit een lichtere geelbruine steen, die veel rechthoekiger en gelijkmatiger is. In de hoek van het gebouw, waar de entree overgaat in de klaslokalen, is het trappenhuis als apart torenachtig

bouwdeel vormgegeven. Het trappenhuis is voorzien van een groot venster dat is opgedeeld in kleine ruitjes. De klaslokalen kennen ook veel glas (in ramen en deuren), terwijl de vensters in de entree en de dienstruimtes smal en hoog zijn. In het gebouw is de eerste opdracht uit een kunstenaar Johan Dijkstra, mede-oprichter van kunstenaars-collectief De Ploeg, te bewonderen. In de jaren '30 van de vorige eeuw leerde hij onder leiding van enkele Duitse glazeniers,

in de NEG-fabriek in Groningen, de techniek van het glasschilderen. De Zonnebloem was Dijkstras eerste klus: slechts tegen vergoeding van de materiaalkosten. Het is een vierdelig gebrandschilderd glas-inloodraam voor in de hal dat de intocht van Sinterklaas weergeeft. Tal van kinderfiguurtjes in bonte kleuren, een met pakjes beladen Sinterklaas, spinnenwebben, vlieders, een koe, een pijp-rokend boertje en zelfs de verstellapjes van de kinder-kleertjes

zijn gedetailleerd weergegeven. Bij de uitbreiding in 2002, toen het gebouw inmiddels in gebruik was genomen door de christelijke Nassauschool, werd in eerste instantie gedacht aan een aanbouw bij het bestaande schoolgebouw. Met respect voor de monumentale waarde van deze oud-bouw pleitte Architectuurstudio SKETS voor het ontwikkelen van een geheel vrijstaande, ondergrondse uitbreiding op het aangrenzende terrein. Daarmee ontstond de mogelijkheid om het

bestaande gebouw intact te laten. Het nieuwe gebouw, met drie lokalen en speel- en bergruimte, ligt onder een deken van gras en richt zich naar de oudbouw. Deze laatste werd deels in ere hersteld door latere interne toevoegingen te verwijderen, kozijnen te reconstrueren en het exterieur in zijn oorspronkelijke kleuren terug te brengen. In de hal achter de entree werden later aangebrachte tussenwanden verwijderd, waardoor 'De intocht van Sint-Nicolaas' weer in alle glorie te zien

was. In 2007 werd de school opnieuw uitgebreid. Dit keer met een multifunctioneel gymlokaal, ook ontworpen door Architectuurstudio SKETS.

ADRES RABENHAUPTSTRAAT 65

BOUWJAAR 1928

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE OPENBARE LAGERE SCHOOL

ARCHITECT S.J. BOUMA

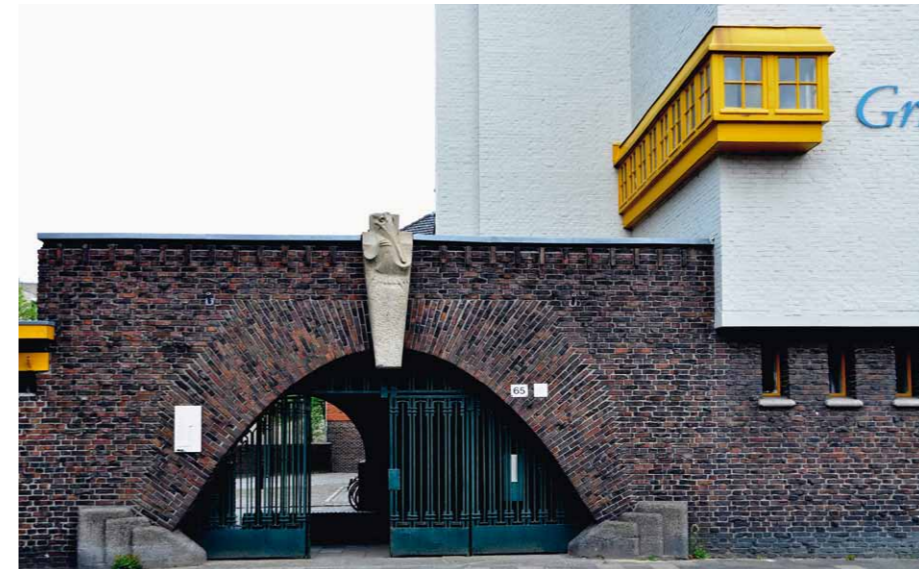
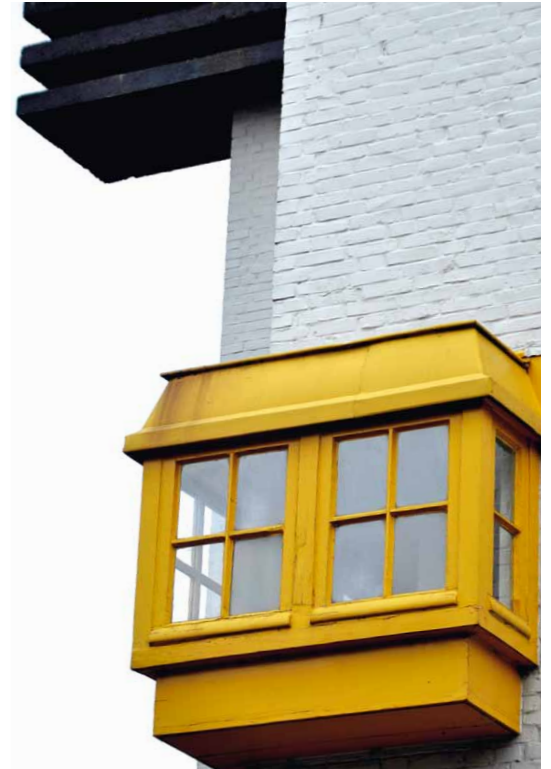
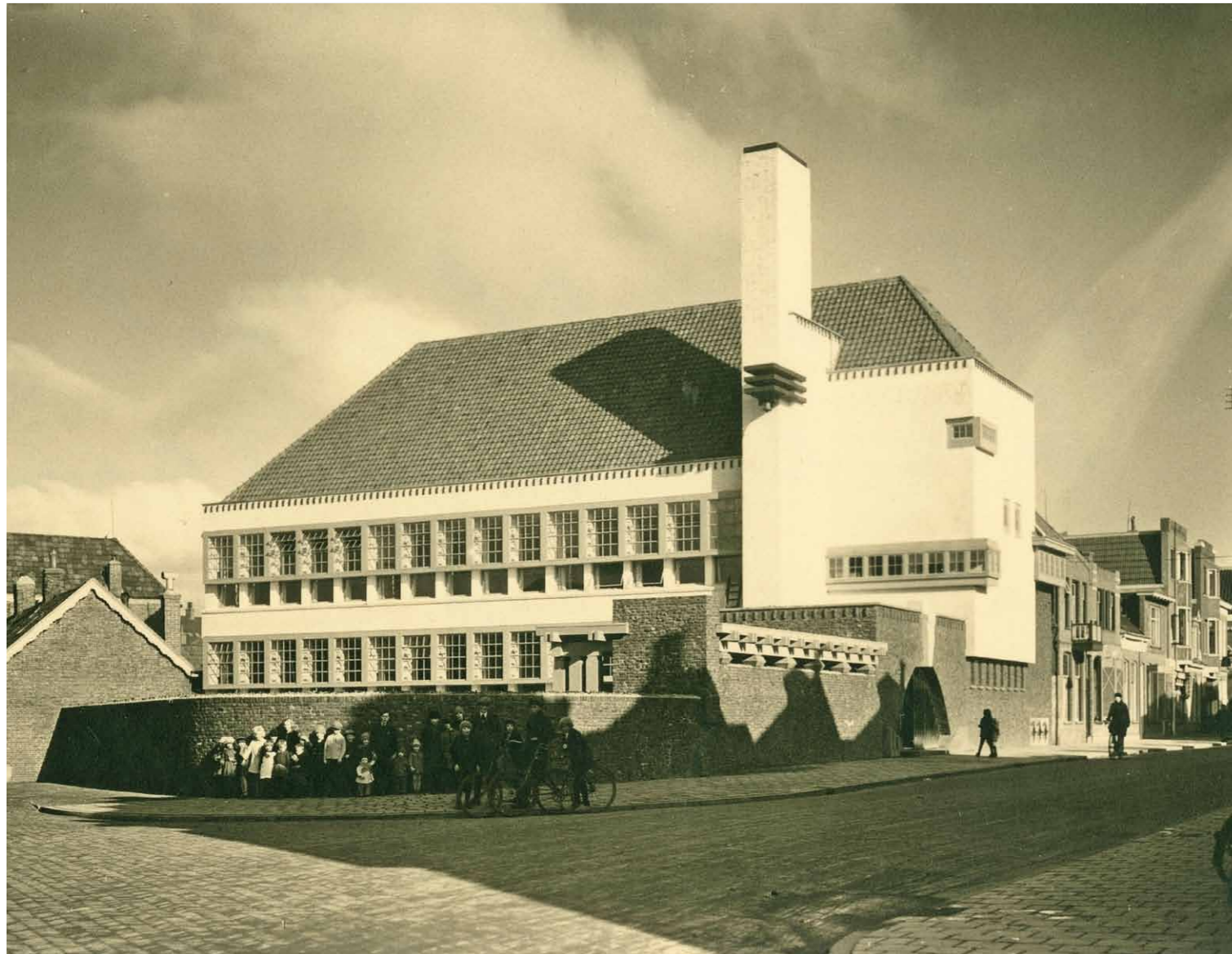
BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 1990

OPDRACHTGEVER VERENIGING TOT BEHOUD VAN GRAFISCHE MACHINES

ARCHITECT OF ADVISEUR GEMEENTE GRONINGEN

HUIDIGE BESTEMMING MUSEUM

Op de hoek van de Rabenhauptstraat en de Achterweg ontwierp lokale held Bouma (zie: scholen van Bouma) in 1928 een openbare lagere school met zes klassen. Het pand dat uit twee verdiepingen bestaat, heeft een pannendak en een stijl die we nu Kubistisch Expressionistisch noemen. In de toren in de westgevel is de schoorsteen opgenomen en als extra accent zijn halverwege drie horizontale betonplaten aangebracht. Aan de straatkant is de gevel behoorlijk gesloten. De klaslokalen, met grote raampartijen om licht en zon binnen te laten, zijn gericht op een groot, door een muur afgesloten speelplein. Zo werd voorkomen dat de scholieren werden afgeleid door activiteiten op straat. Het plein is

bereikbaar via een poortgebouw met een parabolvormige entree. Een door Willem Valk gebeeldhouwde pelikaan is er te vinden als sluitsteen: de pelikaan symboliseert zorgzaamheid en aandacht voor het kind. Volgens een legende pikte een pelikaan in haar eigen borst om met het uitstromende bloed haar jongen te voeden. De school fungeerde nog een tijd als dependance van de school van Bouma aan de Parkweg, maar kwam in de jaren '70 van de vorige eeuw leeg te

staan. Het Grafisch Museum kon het pand in gebruik nemen voor haar machines, zonder dat er veel aan de indeling hoefde te worden veranderd. Het was toen behoorlijk verwaarloosd; de verf bladderde af. Jarenlang ondervonden de gebruikers problemen met de karakteristieke stalen ramen. Het liefst zag het museum dat deze compleet werden vervangen. Na onderzoek en op aandringen van de gemeente, die het gebouw inmiddels als monument had aangewezen, wer-

den alle ramen door een staalbedrijf gedemonteerd. Het was minder erg dan verwacht: de problemen bleken vooral te zijn ontstaan doordat de beweegbare delen met kit tochtvrij waren gemaakt, met als gevolg dat condensvocht van binnenuit voor flinke roestvorming had gezorgd. De raamkozijnen werden ontroest, aangeheeld en van nieuwe conserveringslagen voorzien. Bij de restauratie kwam een bijzondere, felgele oude verflaag weer aan het licht. Deze

'terugggevonden' gele kleur werd uitgangspunt voor de kleurreconstructie op alle ramen en kozijnen. Ook bij het schoonmaken van het schilderwerk op de gevels kwam een oorspronkelijke kleur weer boven: een geelgrijze witte kalklaag. Het interieur van het gebouw is nog steeds authentiek, met crèmekleurige geglazuurde tegels op de wanden van de gangen en de entree.

WIEBENGACOMPLEX

ONDERWIJSGEBOUWEN

ADRES PETRUS DRIESSENSTRAAT 3

BOUWJAAR 1923

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE MTS EN AMBACHTSSCHOOL

ARCHITECT J.G. WIEBENGA I.S.M. L.C. VAN DER VLUGT

BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 1998

OPDRACHTGEVER HANZEHOGESCHOOL GRONINGEN

ARCHITECT OF ADVISEUR WESSEL DE JONGE ARCHITECTEN, ARCHITECTUURSTUDIO SKETS

HUIDIGE BESTEMMING SCHOOL HOGER BEROEPSONDERWIJS

Het Wiebengacomplex is het eerste gebouw in Nederland dat werd gebouwd in de stijl van de Nieuwe Zakelijkheid, ook wel 'Het Nieuwe Bouwen' genoemd. Deze architectuurstroming had een functionele inslag en richtte zich op het maken van rationele ontwerpen. De school is een ontwerp van Jan Gerko Wiebenga. In 1922 werd hij directeur van de School voor Nijverheidsonderwijs in Groningen. Hij kreeg de opdracht om twee onderwijsinstellingen in Groningen, de M.T.S. en de Ambachtsschool die in diverse gebouwen verspreid over de stad gehuisvest waren, in één nieuw gebouw samen te brengen. De eis was dat het gebouw binnen een jaar klaar zou zijn, vóór aanvang van het nieuwe schooljaar. Wiebenga vroeg L.C. van der Vlugt hem te assisteren.

Welk aandeel ieder van hen in het uiteindelijke resultaat heeft gehad, is onbekend. De constructeur realiseerde, met behulp van architect L.C. van der Vlugt, in zes weken het ontwerp. Dit ontwerp ging uit van een modern, goedkoop en snel te realiseren gebouw waarbij veel staal en beton werd gebruikt, materialen die destijds vrij nieuw waren in de bouw. Het gebouw lag de eerste jaren vrij aan het Bernoulliplein, maar in 1927 werd het helemaal volgebouwd. Het verhaal

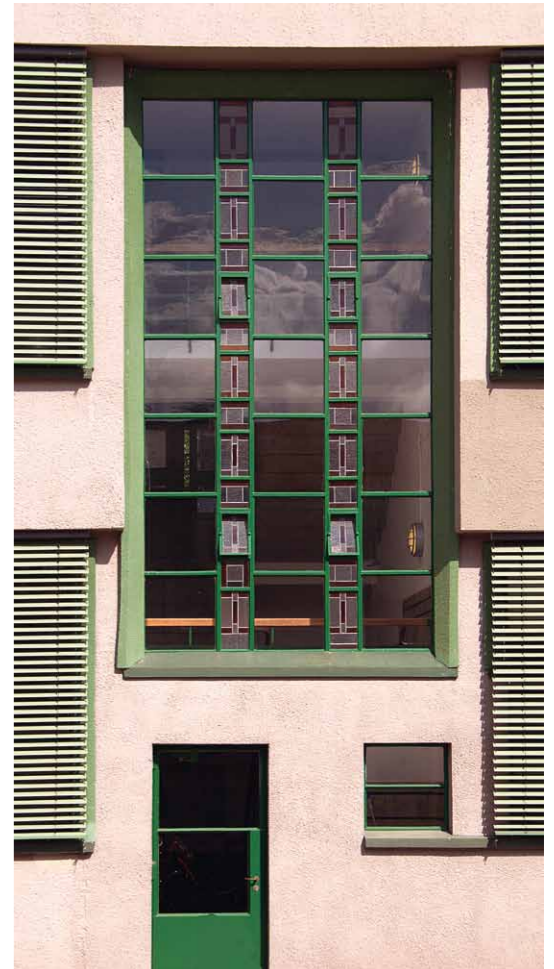
doet de ronde dat dit een bewuste keuze was: het voor die tijd 'schandalig moderne' gebouw werd letterlijk een beetje 'verstopt' achter traditionele gevels in de stijl van de Amsterdamse School. Het Wiebengacomplex bestaat in de basis uit een skeletstelsel van gewapend beton. Vanwege zijn vroege toepassing van skeletconstructies in gewapend beton kan Wiebenga als pionier van het Nieuwe Bouwen in Nederland beschouwd worden.

Dankzij dit betonskelet waren de plattegronden veel vrijer in te delen dan voorheen: de muren hoefden niet meer dragend te zijn en het werd mogelijk om grote stalen glaspanelen te gebruiken. In twee parallel aan elkaar gelegen hoofdgebouwen waren de Middelbare Technische School en de Ambachtsschool gehuisvest. Daartussenin was plaats voor laagbouw en werden de praktijklokalen gesitueerd. De wanden, stalen kozijnen en deuren zijn op eenvoudige, strakke wijze

vormgegeven en afgewerkt. Efficiëntie stond voorop, dus ornamenten en andere verfraaiingen om het gebouw op te fleuren werden niet gebruikt, met uitzondering van de betegelingen. Opmerkelijk is dat het gebouw als een soort 'gesamtkunstwerk' werd ontworpen, hetgeen betekent dat bij het ontwerp ook al werd nagedacht over het interieur en het meubilair. Het complex is meerdere malen verbouwd en uitgebreid, waardoor de symmetrische opzet enigszins verloren

is gegaan. Zo zijn in 1954 op de derde bouwlaag, in de hoeken van het hoofdgebouw, leslokalen toegevoegd. De praktijklokalen, in de tussengelegen laagbouw, werden in de jaren '80 gesloopt, evenals de conciërgewoning. Wel bleef de oude aula bewaard. Na het vertrek van de HTS in de jaren '90 stonden de gebouwen een tijd leeg. De Hanzehogeschool wilde het complex overdragen aan de gemeente. Maar mede door aanwijzing als rijksmonument en herwaardering voor dit

relatief jonge erfgoed lukte het uiteindelijk toch om het te herbesteden als nieuwe onderwijslocatie voor de Pabo en de opleidingen Verpleegkunde en Medische Beeldregistratie. Het hergebruik ging gepaard met een verbouwing, aanvullende nieuwbouw en een grootschalige restauratie. Daartoe werd een samenwerkingsconstructie met verschillende architecten bedacht. Wessel de Jonge, een Rotterdamse architect, was vooral sterk in onderzoek en analyse van

het bestaande. Architectuurstudio SKETS richtte zich op de verbinding tussen oud en nieuw. Deze combinatie heeft voor zowel het monument als voor de nieuwbouw een fraai ontwerp opgeleverd. Belangrijk was om de inrichting van de bestaande gebouwen geschikt te maken voor de nieuwe functie. Om dit te kunnen realiseren, werd de oriëntatie van het complex een kwartslag gedraaid en aan het Eyssoniusplein een nieuw kopgebouw geplaatst. De twee scholen konden op deze manier als twee vleugels fungeren en werden samen met de nieuwbouw tot één geheel gevormd. De gerenoveerde naoorlogse uitbreidingen van het complex, waaronder een ketelhuis, herbergen de grote gemeenschappelijke functies, zoals de mediatheek, een internetcentrum,

een restaurant en een winkel. Op de eerste verdieping bevinden zich twee ruime collegezalen en een sportzaal. Een tweede restaurantruimte op de entresol kijkt uit over de binnentuin. Studenten kunnen zich vanuit dit bouwdeel via de eerste verdieping naar de diverse onderwijsruimtes in de beide oorspronkelijke vleugels begeven. In het enig behouden gebleven koplokaal is het authentieke interieur (de lerarenkamer) op basis van één enkele historische foto gere-

construeerd. Door gebruik te maken van computermanipulatie kon de originele maat-voering aan het licht worden gebracht. Naar aanleiding daarvan is vervolgens archief- en kleurenonderzoek verricht. Tijdens de renovatie zijn verscheidende pogingen gedaan om het authentieke meubilair terug te vinden, helaas tevergeefs. Een vermeldenswaardig detail is het speurwerk naar de manier waarop de materialisering van de buitenkant van het monument tot stand is gekomen.

Dit was zó ingewikkeld, en de aangeboden prijzen liepen zó uiteen, dat werd besloten dit bij de aanbesteding buiten de prijsvorming te houden. In Duitsland werd, toen de aanvullende nieuwbouw inmiddels al in volle gang was, uiteindelijk een fabriek gevonden die het gevelmateriaal voor een goede prijs kon leveren.

ADRES BLOEMINGEL 220 - 230

BOUWJAAR 1912 | 1927

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE CHEMISCH LABORATORIUM RIJKSUNIVERSITEIT

ARCHITECT J.A. VRIJMAN

BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 2010

OPDRACHTGEVER NIJESTEE EN STICHTING COB10

ARCHITECT OF ADVISEUR DAAD ARCHITECTEN

HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN, ATELIERS, BEDRIJVEN, HORECA, ZAALVERHUUR

Oorspronkelijk was het Chemisch Laboratorium van de Rijksuniversiteit midden in het stadscentrum ondergebracht in het Academiegebouw aan het Broerplein. Of eigenlijk: in het voormalige, Neoclassicistische Academiegebouw dat in 1906 afbrandde. Deze brand vormde tevens de aanleiding voor uitplaatsing van het laboratorium. Rijksbouwmeester J.A. Vrijman ontwierp hiertoe een nieuw complex, dat tussen 1910 en 1912 op de hoek van het Boterdiep en de Bloemsingel werd gerealiseerd. Het pand, gebouwd in een bouwstijl die ook wel Hollands Classicisme wordt genoemd, verrees op een plek waar vroeger de vestingwerken gesitueerd waren. Vrijman was overigens ook verantwoordelijk voor het ontwerp van het nieuwe en huidige Academiegebouw.

De basis voor het nieuwe laboratorium was een T-vormige plattegrond: twee vleugels en een middengedeelte. De vleugel aan de Bloemsingel was bestemd voor organische chemie en de andere voor anorganische en fysische chemie. Het middengedeelte werd voor onderwijsdoeleinden gebruikt. Oorspronkelijk was een deel van het terrein als tuin ingericht. De hoofdentree bestaat uit een met natuursteen bekleed ingangsportaal, dat op de hoeken van Ionische pilas-

ters is voorzien. Boven de ingang bevat de architraaf het opschrift 'Scheikundig Laboratorium' in vergulde letters. Opvallend zijn verder het ovaalvormig venster met glas-in-lood, de kroonlijsten, de versieringen en het timpaan met beeldhouwwerk, in de vorm van guirlandes en een wapenschild. Alle versieringen zijn uitgevoerd in St.-Joiresteen, een Franse kalksteensoort. Het laboratorium is een aantal keer uitgebreid, onder andere in 1927 met twee zijvleugels en een achter-

vleugel. Hierdoor zijn aan weerszijden van de T-poot twee binnenplaatsten ontstaan. De uitbreiding werd zorgvuldig aan het hoofdgebouw aangepast, zij het in iets soberder vorm. In 1957-1961 vond er nog een grote uitbreiding aan de oostzijde plaats. Dit terrein maakte deel uit van de oude Joodse begraafplaats, de Jodenkamp. Vanaf de jaren '70 van de 20ste eeuw werd het gebouw gebruikt door de medische faculteit. Na het vertrek van de universiteit was

het pand geruime tijd als atelier- en woonruimte bestemd. Het werd beheerd door antikraakorganisatie Carex. Het initiatief voor een volwaardige herbestemming stamt uit 2003. Een aantal Groninger kunstenaars ontwikkelde de eerste plannen om het monumentale pand om te vormen tot een cultureel verzamelgebouw. Daaronder bevond zich ook een aantal kunstenaars dat delen van het gebouw al als atelier gebruikte. Onder het motto 'Doe mee en koop een Atelier'

werd kunstenaars - ook als investering - de kans geboden om tegen gunstige voorwaarden een atelier te kopen. Dit was een relatief unicum in de voornamelijk op huur en tijdelijke huur gerichte Groninger 'ateliermarkt'. Naar aanleiding van het initiatief werd de Stichting COB10 (Culturele Ontwikkeling Bloemsingel 10) opgericht, die als vertegenwoordiger zou optreden van de deelnemers die zich na de herontwikkeling in het pand wilden vestigen. KUUB Centrum voor

Particuliere Bouw werd aangetrokken voor de ondersteuning op inhoudelijk en procesmatig vlak. Vanaf het voorjaar van 2005 raakte - op advies van KUUB - woningcorporatie Nijestee als risicodragende en ontwikkelende partij én als trekker van het bouwkundig proces bij het plan betrokken. Om de samenwerking te bekrachtigen werd vervolgens in 2006 een overeenkomst gesloten. Nijestee had in eerdere fasen al interesse voor de herontwikkeling van het voorma-

lig Scheikundig Laboratorium getoond. Zo waren studies gedaan naar de mogelijkheden voor een volledige woonbestemming en bedrijfshuisvesting. Deze plannen ketsten af op de grote diversiteit aan - meest onrendabele - ruimtes die herontwikkeling financieel onmogelijk maakten. Met het multifunctionele initiatief van COB10 diende zich een functie aan die juist gebaat was bij de diversiteit aan ruimtes. Na enig 'gesleutel' aan het oorspronkelijke initiatief, en met Nijestee als trekker, bleken functie en gebouw goed op elkaar aan te kunnen sluiten. Architectenbureau DAAD, een bureau met ruime ervaring op het vlak van herbestemming, werd bij het project betrokken. Samen met de initiatiefnemers werd een plan gemaakt voor

een cultureel woon- en werkcomplex; een broedplaats waar kunstenaars, vormgevers, ondernemers en cultuurliefhebbers elkaar kunnen ontmoeten en inspireren en waar wonen en werken samengaan. Het voormalige lab werd omgedoopt tot Het Paleis. Het complex bevat acht koopstudio's van ca. 40 m² per eenheid, 21 huur- en koopappartementen van 120 tot 165 m², ateliers, startersateliers, cursusruimtes, een conferentiezaal, vergaderruimtes, horecavoorzieningen

en een hotel. De publieksfuncties zijn gerangschikt rondom de, voor het publiek toegankelijk gemaakte, westelijke binnenplaats van het gebouw. Hiervoor is de oorspronkelijke bebouwing op de binnenplaats gesloopt. De tweede, oostelijk gelegen binnenplaats heeft een meer besloten karakter en dient als binnentuin voor bewoners en kunstenaars. De historische elementen in het gebouw en de buitengevels zijn zoveel mogelijk gehandhaafd en nieuwe toevoegingen

zijn duidelijk als zodanig herkenbaar gemaakt. Het meest markante punt is de nieuwe onderdoorgang van de Bloemsingel naar de westelijke binnenplaats. Ook de inwendige hoofdstructuur is, zelfs na de verbouwing, deels nog goed herkenbaar. De paneeldeuren in geprofileerde omlijstingen en de vensters met geaccentueerde vensterbanken en raamhout zijn behouden. Ook de kap, die verbouwd is tot studio's en slaapkamers van de onderliggende

woningen, bezit nog de originele houten kapconstructie. Zowel in het ontwerpproces als in de uitvoering hebben de initiatiefnemers van COB10, en daarna ook de bewoners, een belangrijke rol gespeeld. In diverse werkgroepen is nagedacht over het gebruik van kleur, verlichting en de inrichting. De voorstellen die hieruit voortkwamen, zijn ook daadwerkelijk gerealiseerd. De kamers in het hotel zijn deels ingericht door Groninger

kunstenaars. Daarbij werd voor elke kamer een andere kunststroming als uitgangspunt genomen. Onder de grote kap is een enorme variatie aan woningtypen ondergebracht waarin, vanuit een casco ontwerp, bewonerswensen konden worden gerealiseerd. Sinds de oplevering, eind 2009, heeft Het Paleis een plek op de culturele kaart van Groningen veroverd; de diverse mix van activiteiten vormt de kracht van het nieuwe programma.

Duurzame ankerplaats voor de creatieve klasse

Ik ontmoet Petra Koonstra, één van de initiatiefnemers van de creatieve broedplaats 'Het Paleis' in brasserie 'Het Paleis'. Ooit was dit gebouw een laboratorium van de Rijksuniversiteit waar door de Hongaarse wetenschapper Szent-Györgyi (1893-1986) onderzoek werd gedaan naar celademhaling en vitamine C. Hier heeft hij later de Nobelprijs voor gekregen.

Nu vindt er op een andere manier onderzoek plaats, onder andere bij het innovatieplatform Fablab waar geëxperimenteerd wordt met een 3D printer. In de brasserie kun je op maandag overheerlijke pasta's eten, allemaal culinaire uitvindingen van chef-kok Saskia. 'De rest van de week zijn ze ook open, hoor', zegt Koonstra, 'maar van maandag hebben we een speciale pastadag gemaakt om mensen te trekken.' In Het Paleis wonen kunstenaars en mensen die losjes ingedeeld kunnen worden bij wat vandaag de dag de 'creatieve industrie' wordt genoemd. Er is een hotel en er zijn ruimtes die gehuurd kunnen worden om te vergaderen. Dit alles heeft samen met de brasserie een model opgeleverd dat uniek is in Groningen en zichzelf bovendien financieel kan bedripen. Koonstra was ooit ook kunstenaar, misschien is ze dat nog steeds, maar tegenwoordig is ze vooral directeur van 'Het Paleis' en heeft ze haar handen vol aan het restaurant en het hotel. 'Ik kom zelfs bijna niet meer aan motorrijden toe en daar houd ik erg van', zegt ze lachend. Want ondertussen geniet ze met volle teugen van dit project. Koonstra is de enige vrouw die ik ken die haar haar draagt als een hoed. Een staartje staat als de kwast van een mutsje recht op haar hoofd. 'Mensen hebben een beeld van mij en van kunstenaars in het algemeen en trekken hun conclusies. Ze denken dan dat er wel geen zeepje op de hotelkamer zal liggen of dat er een handdoek te weinig zal zijn. Die mensen zijn altijd positief verrast door de voorzieningen. Het wordt hier ook door een heel professioneel bedrijf schoongemaakt.' Koonstra is altijd al een ondernemend type geweest. Als ik vraag hoe ze op het idee is gekomen om van dit gebouw een culturele ontmoetingsplek te maken, vertelt ze over de Atelierroute die ze ook ooit heeft opgezet. 'Wat ik daar ontdekte, was dat het goed is om kunst in beweging te krijgen. Niet alleen is er een route door de stad, er is ook een beweging van binnen naar buiten. Kunst hoeft niet gesloten en eng te zijn, je kunt erover praten, mensen kunnen vragen stellen en zo komen ze op een spoor waar ze nooit eerder op zaten.'

Koonstra kwam in contact met KUUB, een bureau dat zich heeft gespecialiseerd in het begeleiden van ideeën tot uitvoerbare plannen binnen stedelijke ontwikkeling. Samen zijn ze naar Nijestee gegaan met een idee voor het oude laboratorium dat al jaren als een vergeten 'paleis' aan het braakliggende CIBOGA-terrein lag. Voor woningbouw was het gebouw zeer onhandig en ongeschikt, maar volgens hoofd vastgoed van Nijestee, At Smit Duyzentkunst, zagen ze direct brood in het plan voor een gemixt programma. 'Het is geen commercieel waterdicht plan, maar dat hoeft ook niet, want het heeft maatschappelijke relevantie. Terwijl projectontwikkelaars hun investering binnen tien jaar terugverdiend moeten hebben, mogen wij onze investeringen over vijftig jaar uitsmeren.' zegt Smit Duyzentkunst.

Koonstra legt uit dat het als collectief mogelijk was om geld te lenen bij de Rabobank zodat iedereen ruimtes kon kopen. 'Als individueel kunstenaar was dat nooit gelukt. Kunst is een vanzelfsprekend onderdeel van de samenleving, toch is de maatschappelijke positie van kunstenaars erg zwak. Je hoort veel over tussentijdse projecten, maar het mooie hieraan is dat het permanent is, waardoor creatieve initiatieven duurzaam verankert worden.'

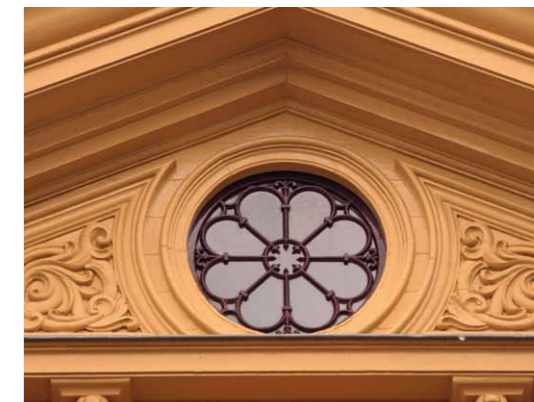
Als ik Koonstra vraag of het begrip creatieve industrie niet te pas en te onpas overal wordt opgeplakt en daardoor een marketing instrument is geworden, geeft ze toe dat dat op sommige plekken misschien wel zo is, maar dat de 'hype' tegelijkertijd wel een momentum heeft veroorzaakt om goede initiatieven voor de stad in vruchtbare bodem te laten vallen. Ook At Smit Duyzentkunst laat zich niet uit de tent lokken als ik over de telefoon zeg dat ze bij Nijestee zeker allemaal Richard Florida's boek *The Rise of the Creative Class* hebben gelezen. 'We halen onze drive niet uit het lezen van boeken, maar we laten ons inspireren door ons contact met initiatiefrijke burgers en het bestuderen van de mogelijkheden die er zijn voor de openbare ruimte.'

Koonstra legt uit dat het haar te doen was om het creëren van een omgeving waarin kennisinstellingen, bedrijfsleven en creatieven met elkaar zouden botsen. 'Daar kunnen vonken bij vrijkomen en mogelijk leidt dat tot een samenwerking of helemaal niet, daar ga ik niet over; wij faciliteren alleen maar. Op onze maandelijkse culturele zondag staan de deuren van de ateliers en bedrijven open en programmeren we muziek en poëzie-optredens.' Aan het einde van ons gesprek kan ik niet nalaten om het te vragen: 'Hoe doe je dat met een helm en het pluimpje op je hoofd?' Ze moet lachen, gelukkig. 'Oh, dat is heel simpel hoor, ik heb zo'n pothelmpje en daar heb ik aan de binnenkant wat van dat schuimrubber uitgesneden zodat mijn staartje er precies inpast.'

ADRES KAMERLINGHEPLEIN 1 - 13
 BOUWJAAR 1868
 OORSPRONKELIJKE FUNCTIE HOGERE BURGERSCHOOL
 ARCHITECT H. RAAMAKER
 BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 2002
 OPDRACHTGEVER GEBR. VAN KLOOSTER BV
 ARCHITECT OF ADVISEUR O Ving ARCHITEKTEN
 HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN

Op de hoek van de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat en de Grote Kruisstraat staat de voormalige Rijks HBS van architect H. Raamaker. Het als Hogere Burger School ontworpen pand gold destijds als schoolvoorbeeld voor de scholenbouw in het voortgezet onderwijs. Uit binnen- en buitenland trok het belangstelling. Ook maakte het deel uit van de inzending van Nederland voor de wereldtentoonstelling in Philadelphia in 1876. De interesse onder bouwkundigen ging vooral uit naar het handtekenlokaal boven de vestibule. Dit lokaal bezat een glazen plafond met daarboven een uitgebouwde glazen koepel. Na de herbestemming tot appartementencomplex is de koepel onderdeel geworden van een van de topappartementen in het complex.

Het rond 1869 ontworpen gebouw kenmerkt zich door een monumentale Neoclassicistische bouwstijl. Het is uit baksteen opgetrokken en voorzien van een brede horizontale band tussen de begane grond en de eerste verdieping. De twee vleugels zijn van ongelijke lengte. Opvallend is de ingangspartij: deels vanwege de drie halfronde bogen boven de entree, maar vooral door de veelhoekige, met hout beklede observatiepost, van waaruit naar de sterren gekeken kon worden. De hoge

vensters en plafonds in het gebouw waren noodzakelijk voor voldoende lichttoetreding in de tijd dat er nog geen elektriciteit voorhanden was. Aan het begin van de 20ste eeuw bleek uitbreiding nodig voor een scheikunde- en tekenlokaal. In 1909 werd hiervoor aan de zijde van de Grote Kruisstraat door J.A. Vrijman een apart gebouw ontworpen. Ernaast werd een conciërgewoning gebouwd. Hiervoor werden materialen gebruikt die afkomstig waren uit de sloop van

een aantal oude huisjes dat er had gestaan. In het nieuwe deel kwamen ook elektrische verlichting en centrale verwarming. In het oude deel moesten de scholieren zich nog met kachels redden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog diende de HBS als kazerne voor de Duitse troepen. Nadat de school in de jaren '90 van de vorige eeuw haar functie verloren had, verkocht de Rijksdienst Domeinen het per openbare inschrijving. De Gebroeders Van Klooster kregen het in

handen en gaven Oving Architecten de opdracht onderzoek te doen naar de mogelijkheid het tot luxe appartementencomplex te verbouwen. Dit onderzoek vormde de basis voor de uiteindelijke herbestemming, waarbij Oving er samen met Monumentenzorg voor droeg dat de buitenzijde, voor zover mogelijk, in originele staat werd teruggebracht. Bijzonder aan het project is dat de boven elkaar gelegen klaslokalen op verschillende manieren door de

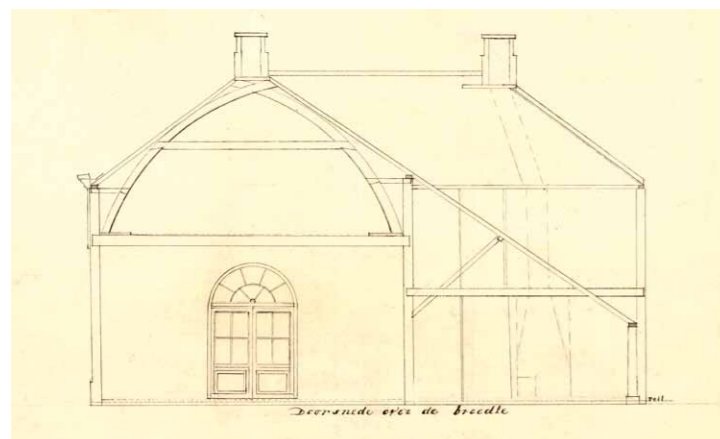
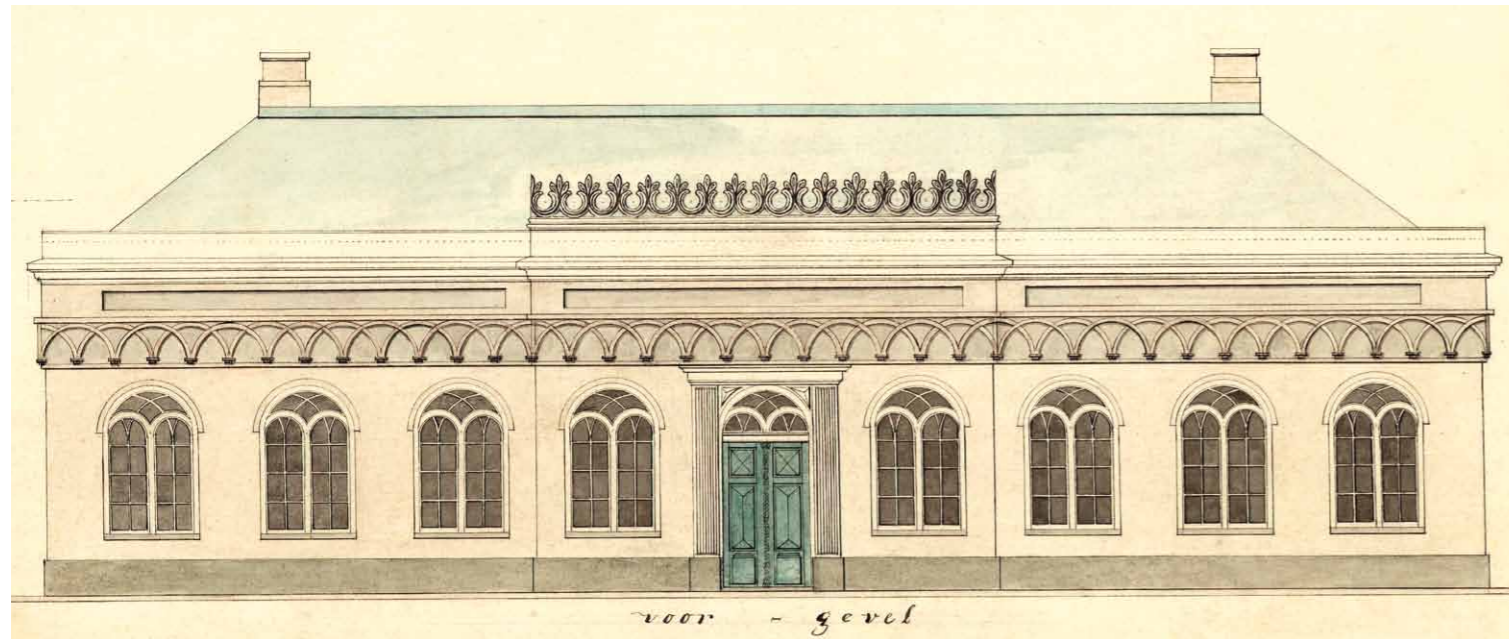
nieuwe bewoners konden worden aangepast. Daardoor ontstond een bijzonder gevarieerde, nieuwe woonvorm. Daarnaast werd op het terrein ook nieuwbouw gerealiseerd. Op de plek van de later toegevoegde bijgebouwen refereert deze nieuwbouw sterk aan de oude HBS: zowel in maat, schaal als kleur én door de forse kroonlijst en de natuurstenen plint. Door het samenspel tussen de voormalige HBS en de bijgebouwen, waaronder de conciërgewoning en de

nieuwbouw, is bovendien een nieuw semi-openbaar stadsplein ontstaan: het Kamerlingheplein.

ZUIDERBEWAARSCHOOL

ADRES NIEUWSTAD 12
BOUWJAAR 1848
OORSPRONKELIJKE FUNCTIE BEWAARSCHOOL
ARCHITECT D.H. BOS
BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 2011
OPDRACHTGEVER SKSG KINDEROPVANG
ARCHITECT OF ADVISEUR SOMMER & ARENDS ARCHITECTEN EN INTERIEURARCHITECTEN
HUIDIGE BESTEMMING KINDEROPVANG

Op 16 mei 1849 werd aan de Nieuwstad nummer 12 de tweede gemeentelijke bewaarschool geopend: een voorloper van wat men in Nederland halverwege de 20ste eeuw kleuterschool ging noemen. De bewaarschool was bedoeld voor kinderen van ongeveer drie tot zes jaar. Het pand was ontworpen door Stadsbouwmeester D.H. Bos. Er moest een rijtje van vijf lage huisjes - deze waren al op de kaart van Haubois uit 1643 te zien - voor wijken. Met de sloop en vervolgens de bouw van de school werd de rooilijn aan de Nieuwstad ongeveer een meter naar achteren verplaatst. Ook de stoepen werden verwijderd zodat de straat veel breder werd. De Zuiderbewaarschool en de Noorderbewaarschool aan de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat (de huidige Borg-

manschool) zijn de oudste bewaard gebleven schoolgebouwen in de stad. De bouwtekening en het bestek uit 1848 zijn bewaard gebleven: het gebouw bestond uit een school en een overdekte speelplaats, met aan de linkerkant een onderwijzerswoning. De hoofdingang bevond zich, net zoals nu, in het midden van het gebouw. Maar wat tegenwoordig de hal is, was vroeger een kleedkamer met een kleinere hal erachter. Links ervan liep een speellokaal over de volle diepte

van het bouwdeel. In de loop der jaren kwamen en verdwenen er bijgebouwen en vonden allerhande aanpassingen plaats. Zo werd er in 1878 een tweede leerlokaal bijgeplaatst, 'de veranda' genaamd, waarvoor een galerij werd weggebroken. In de tuin heeft ook lange tijd een overdekte speelplaats gestaan, die dateerde uit de 19e eeuw. In een omschrijving uit 1924 wordt deze het 'zandspeellokaal' genoemd. Tussen dit zandspeellokaal en de school werd in

1925 een grote toiletruimte met vier daklichten gebouwd. Ook in de jaren '50 volgde een aantal modernisering, zoals een nieuwe vaste kast, een zachtboardplafond en een haard in de opkamer. De grootste verbouwing met betrekking tot de indeling en het interieur betrof die uit 1991. Het grote leerlokaal in het rechterbouwdeel was al heringedeeld met lichte scheidingswanden, waarschijnlijk in de jaren '50. In 1991 werden er langs de achter-

muur een gang en in de rechtertravee twee kleine kamers toegevoegd. Achter in het linker speellokaal werd een gang gemaakt. Door geïsoleerde systeemplafonds onder de bestaande te monteren, werden de plafonds verlaagd. Het zandspeellokaal verdween, om zo de speeltuin te vergroten. Het pand is inmiddels al een aantal jaren als kinderopvang van de Stichting SKSG in gebruik, een zeer passende functie voor een 'bewaarschool'. Op dit moment wordt in opdracht van

de stichting door Architectenbureau Sommer & Arends een plan ontwikkeld om ook de grote lege zolderruimte van het gebouw tot extra speelruimtes te verbouwen.

HET GEMEENTELIJK KANJERPLAN VAN GRONINGEN

Eind 1994 nam de gemeenteraad van Groningen het besluit om, in het kader van het Monumenten Selectie Project (MSP), bijna 300 gebouwen uit de periode 1850-1940 voor te dragen voor rijksbescherming. De gemeente had het daaraan voorafgaande inventarisatie-

en selectieproces zelf uitgevoerd, waardoor veel kennis over architectuur en stedenbouw uit deze periode was opgebouwd. Onder de geïnventariseerde en uiteindelijk ook voorgedragen monumenten bevond zich een fors aantal grotere gebouwen, zoals voormalige laboratoria van de Rijksuniversiteit, schoolgebouwen, kerken, watertorens, stationsgebouwen, postkantoren, zwembaden, pakhuizen, graansilo's, en dergelijke. Al deze gebouwen uit de periode

1850-1940 hadden met elkaar gemeen dat ze voor een speciale functie waren gebouwd, weinig flexibel van opzet waren en vroeg of laat hun oorspronkelijke functie zouden gaan verliezen. Dit maakte ze kwetsbaar. Leegstand leidt tot verwaarlozing en op langere termijn tot sloop. Onzorgvuldige aanpassing aan nieuwe gebruikerswensen kan al gauw onherstelbare vermindering van de monumentale waarde tot gevolg hebben.

Om dergelijke ongewenste ontwikkelingen zoveel mogelijk voor te zijn, lanceerde de gemeente Groningen in 1996 het zogenaamde Kanjerplan. Uit verschillende inventarisaties werden de grotere gebouwen, waarvan verwacht werd dat ze vroeg of laat hun functie zouden verliezen, op een groslijst gezet. Het betrof rijksmonumenten, gemeentelijke monumenten en beeldbepalende panden. Op de lijst kwamen zelfs al enkele naoorlogse gebouwen voor. De bedoeling van het Kanjerplan was om door middel van een zo goed mogelijk gemotiveerde keuze en prioriteitstelling de gemeenteraad in één keer een besluit te laten nemen over welke gebouwen wel of niet beschermd zouden moeten worden. Naast herstelwerkzaamheden, zou dit

in de praktijk neerkomen op het gericht zoeken naar nieuwe bestemmingen en uiteindelijk, al dan niet met financiële steun, tot de realisatie ervan.

Er werd voor een planmatige opzet gekozen. Dit om te voorkomen dat er ad hoc van project naar project gewerkt zou worden, met als risico dat er uiteindelijk voor de belangrijkste 'Kanjers' geen financiële middelen meer zouden zijn. De gebouwen werden in categorieën verdeeld en door middel van een puntensysteem gewaardeerd, waardoor er een volgorde in belangrijkheid ontstond. Daarbij is niet alleen geselecteerd op cultuurhistorische criteria, maar is ook gekeken naar situering, ruimtelijke context

en 'emotionele waarde'. Om de bevolking bij het proces te betrekken en om beter zicht te krijgen op deze 'emotionele waarde', werd er een tentoonstelling georganiseerd. Daarnaast werd in het lokale huis-aan-huisblad de Groninger Gezinsbode een publieksenquête gehouden waarbij iedereen zijn of haar favoriete top vijf kon indienen. De enquête leverde bijna 2000 reacties op en de uitkomsten werden meegenomen in de samenstelling van de uiteindelijk door de gemeenteraad vastgestelde lijst van 85 gebouwen. Voor vijf gebouwen is zelfs actie gevoerd voor opname in het Kanjerplan.

Door een drastische aanpassing van de gemeentelijke regels voor subsidieverstrekking voor monumenten, kon in 1996 voor de daaropvol-

gende tien jaar in totaal negen miljoen gulden worden vrijgemaakt voor de realisatie van het Kanjerplan. Dat was een mooi budget, al konden daarmee onmogelijk alle 85 gebouwen worden aangepakt. Er werd besloten om gemiddeld drie ton in gulden per te revitaliseren 'Kanjers' te reserveren. Dat was in die tijd een hoog bedrag. Voor negen miljoen gulden zouden dus dertig van de 85 gebouwen aangepakt kunnen worden. Van veel gebouwen was op dat moment overigens nog onduidelijk wanneer de herbestemmingproblematiek zich zou aandienen. Om voldoende 'werkruimte' te creëren werd daarom voor een indeling in drie categorieën gekozen. Met de op dat moment meest urgente

en meest belangrijk geachte veertien gebouwen zou de gemeentelijke afdeling Monumenten actief aan de slag gaan. Met de gebouwen die zes of meer punten scoorden, zou het initiatief in eerste instantie aan de markt worden overgelaten, onder het motto: 'Wie het eerst komt, wie het eerst maalt'. Dat gold voor 39 gebouwen. De overige 32 zouden het vooralsnog op eigen kracht moeten zien te redden en zou dit niet lukken, dan zou sloop tot de mogelijkheden kunnen behoren.

De realisatie van het Kanjerplan werd een succes. Vanaf het eerste jaar werden meer gebouwen aangepakt dan de drie die er in de opzet van dertig in tien jaar waren begroot. Daarmee lag de uitvoering permanent vóór op de planning. Omdat de voortgang werd belemmerd door een te beperkte keuze in gebouwen, breidde de raad het aantal te honoreren 'Kanjers' nog twee keer uit met tien stuks. Vijftien jaar na vaststelling van het Kanjerplan gaat in het najaar van 2011 de vijftigste en vooralsnog laatste 'Kanjers', Watertoren Noord, in de steigers.

Primair doel van het Kanjerplan was de instandhouding van cultuurhistorisch waardevolle gebouwen, al dan niet door middel van herbestemming. Herbestemming was daarmee geen doel, maar hooguit een middel. Wanneer een gebouw zijn oorspronkelijke functie verloor, werd er altijd naar gestreefd om een nieuwe functie te zoeken die zo veel mogelijk met de oorspronkelijke gemeen had. Dit proces is vrij sectoraal en met name vanuit de gemeentelijke monumentenzorg aangestuurd. Als gevolg hiervan hoefde het gebouw zich niet alleen aan de nieuwe functie aan te passen, maar werd de nieuwe gebruiker ook gedwongen zich aan het gebouw aan te passen. Hierdoor konden de opzet en de architectonische verschijningsvorm van de gebouwen over het algemeen goed behouden blijven. Anderzijds drukte dit de kosten

omdat er slechts in beperkte mate verbouwd hoefde te worden.

De gemeentelijke rol was vooral gericht op het bij elkaar brengen van partijen en het faciliteren van ontwikkelingen. De gemeente ontwikkelde niet zelf. Wel was ze in een aantal gevallen de voormalig eigenaar, bijvoorbeeld van inmiddels overbodig geworden schoolgebouwen. Aanvankelijk namen de corporaties de ontwikkelrol op zich, om in de gebouwen woningen te realiseren of om dreigende verloederende van 'hun gebied' tegen te gaan. Gaandeweg trad hierin een verschuiving op richting marktpartijen en particulieren. Na verloop van tijd bleven er in het Kanjerplan gebouwen over waarvoor geen ontwikkelaar te vinden was. Dit betrof bijvoorbeeld Watertoren Noord, een gebouw met slechts een zeer beperkt aantal vierkante meters om te kunnen exploiteren. Daar zou zoveel geld bijgelegd moeten worden, dat alle aanvankelijk geïnteresseerde ontwikkelaars uiteindelijk afhaakten.

Een groep mensen die zich bezig hield met de toekomst van de Groningse Der Aa-kerk kwam in contact met het Amsterdams Monumenten Fonds. Dit fonds zette zich in voor herstel en herbestemming van grote monumentale gebouwen in de hoofdstad en sloot dus goed aan op het Kanjerplan. Een en ander leidde in 2002 dan ook tot de oprichting van het Groninger Monumenten Fonds NV, waarin verschillende overheden, corporaties en stichtingen zich met aandelenkapitaal verenigden om cultuurhistorisch waardevolle gebouwen in stad en provincie Groningen te verwerven, te herstellen en langdurig in beheer te houden. Het Groninger Monumenten Fonds werd daarmee in de eindfase een belangrijke partner van de gemeente om het gemeentelijk Kanjerplan te voltooien.

Functieverlies en herbestemming zijn van alle tijden en horen als het ware bij het leven van oude gebouwen. Met het gemeentelijk Kanjerplan dacht Groningen voor een groot aantal behoudenswaardige gebouwen een enorme sprong voorwaarts te hebben gemaakt. Maar het goed en zorgvuldig revitaliseren van monumentale gebouwen kost geld. Geld dat lang niet altijd uit de nieuwe exploitatie kan worden opgebracht. In Groningen is gebleken dat om herbestemming tot een succes te maken, in een aantal gevallen een financieel zetje in de rug moet (kunnen) worden gegeven. In veel gevallen is dat goed gelukt. Soms dient de problematiek zich echter sneller weer aan dan wenselijk is. De succesvolle herbestemming van het Noorderbad tot bibliotheek heeft bijvoorbeeld maar kort geduurd. Door bezuinigingen moest het filiaal worden gesloten en wacht het voormalige zwembad inmiddels al weer enkele jaren op een nieuwe herbestemming.

ADRES **MARTINIKERHOF 23**

BOUWJAAR **DIVERSE PERIODES**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **KLOOSTER**

ARCHITECT **ONBEKEND**

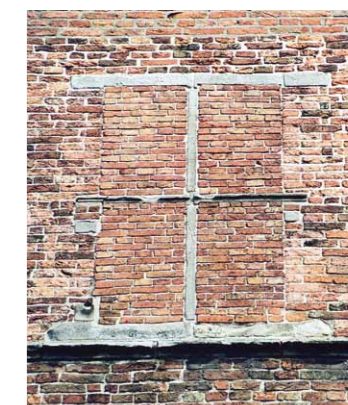
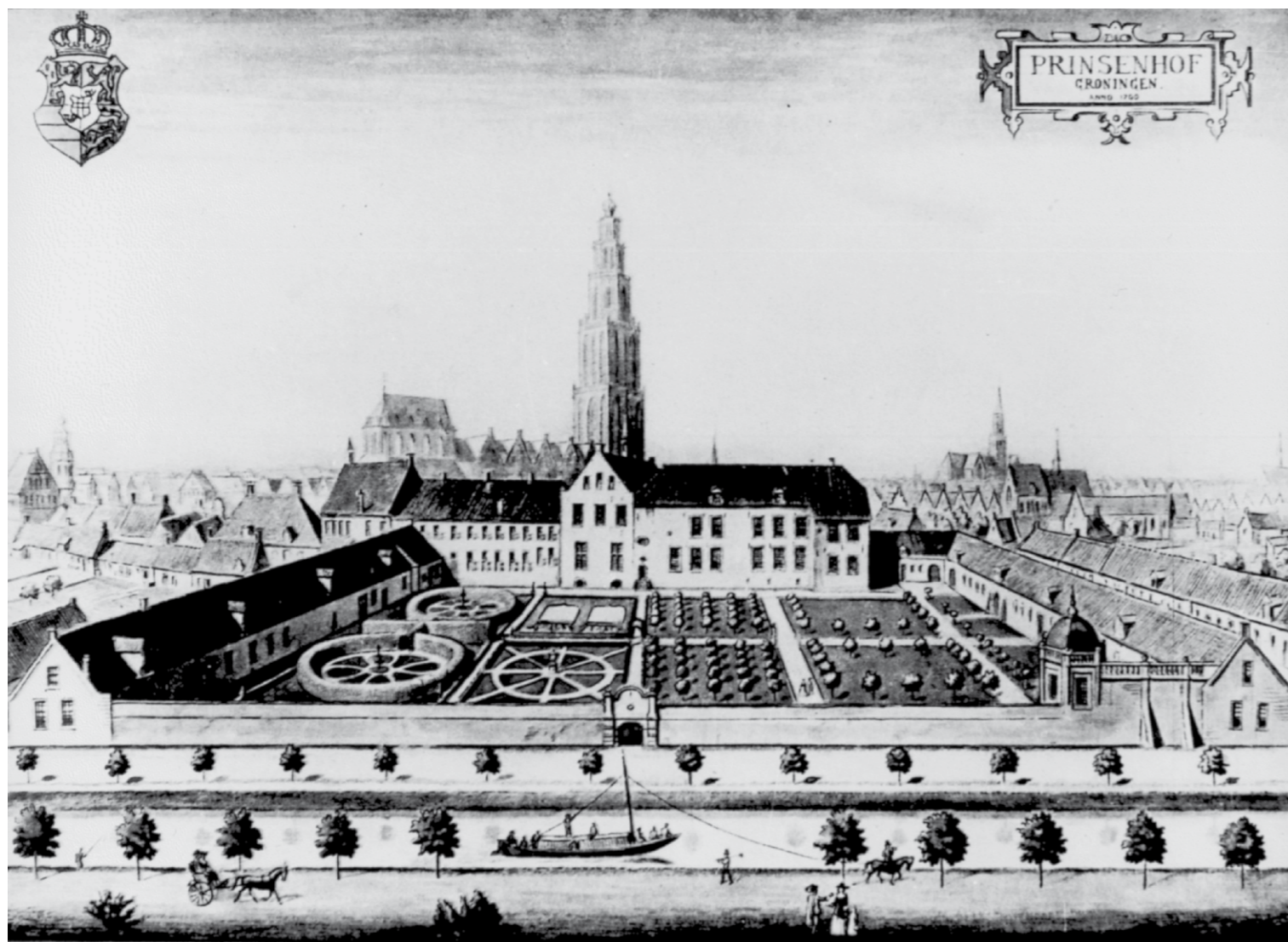
BESCHERMING **RIJKSMONUMENT**

HERBESTEMD IN **2011**

OPDRACHTGEVER **NV GRONINGER MONUMENTENFONDS, WESSEL ZIJP, JOHANNES JACOBS, FRANK VERBEEK EN JACQUES MÜLLER**

ARCHITECT OF ADVISEUR **DE ZWARTE HOND I.S.M. ARCHITECTUURSTUDIO SKETS**

HUIDIGE BESTEMMING **IN ONTWIKKELING: HOTEL**

Van alle monumentale bouwwerken in de stad Groningen is het eeuwenoude Prinsenhofcomplex zonder twijfel het meest 'herbestemd'. Het gebouw kende vele tientallen en meest uiteenlopende bestemmingen. Soms hield een bestemming lang stand maar er waren ook perioden van snel wisselende activiteiten. Het oudste deel van het Prinsenhofcomplex werd in de 15e eeuw als Fraterhuis met kerk voor de Broeders des Gemeenen Levens gebouwd. Deze religieuze beweging van broeders die een 'gemeen' (gemeenschappelijk) leven leidden, streefden naar zuivere vroomheid en verwierpen het wereldse. In het oudste bouwdeel zijn onder andere delen van spitsboogvensters bewaard gebleven die eens de kerkzaal verlicht-

ten. Wanneer Groningen in 1568 een bisschop krijgt, wordt het complex verbouwd tot een prachtige woning voor de kerkvorst, die er tot zijn vroege overlijden in 1576 heeft gewoond. Hierna bood het complex enige jaren onderdak aan twee achtereenvolgende stadhouders: de Staatse stadhouder Rennenberg die in 1580 overstapte naar het Spaanse kamp en vanaf 1584 aan zijn opvolger Verdugo. Met de Reductie van Groningen kwam hier snel een einde aan. Het complex werd in

het begin van de 17e eeuw verbouwd en uitgebreid tot een echt Prinsenhof, waarbij onder andere de kerkzaal met een verdieping werd verhoogd en de bekende Prinsenhof tuin werd aangelegd. In 1727 volgde een omvangrijke verbouwing en vernieuwing waarbij de vleugel rechts van het voorplein opnieuw werd opgetrokken. Na de Franse revolutie in 1795 diende het complex ruim een eeuw lang als militair hospitaal voor vierhonderd en later zelfs voor wel zeshonderd zieken.

Nog voordat het hospitaal helemaal uit het complex verdwenen was, werd het een soort kazerne voor de Marechaussee en een bataljoninfanterie. In een ander deel werd, van 1906 tot 1912, na de verwoestende brand van het Academiegebouw, het laboratorium voor Anorganische Chemie gehuisvest. In 1925 werd het door de gemeente overgenomen en vonden er uiteenlopende activiteiten plaats, variërend van tentoonstellingen, vergaderingen, oefeningen door diverse

muziekverenigingen tot gasmasker-/gifgasonderzoek en voedselvoorziening door het 'bureau voor noodevacuaties en paniekluchten' (1945). Ondertussen raakte het complex steeds verder in verval en vanaf 1935-1936 werden enkele onderdelen, zoals de toegangspoort en de grote tuin, gerestaureerd. De regionale omroep RTV Noord was van 1945 tot 2005 in het Prinsenhof gehuisvest en daarmee de laatste 'bewoner'. Tijdens die periode, van 1968 tot 1978, vond een

ingrijpende restauratie en verbouwing plaats waarbij het exterieur werd teruggebracht naar de 17e en 18e eeuwse situatie. Met weinig respect voor de geschiedenis van het gebouw werden ten behoeve van RTV Noord in het interieur echter moderne kantoorruimtes en studio's toegevoegd. Na vertrek van de omroep werd op aandringen van de gemeente onderzoek gedaan naar de mogelijkheid er een luxe hotel te stichten. Drie gerenommeerde Groningse

horeca-ondernemers zagen heil in het project en gaan er op korte termijn een viersterrenhotel met 34 unieke kamers exploiteren, naar een ontwerp van architectenbureau De Zwarte Hond en Architectuurstudio SKETS. Ook komt er een café-restaurant met een terras aan de zijde van de Prinsentuin.

HOOFDPOSTKANTOOR

ADRES **MUNNEKEHOLM 1**

BOUWJAAR **1909**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **POSTKANTOOR**

ARCHITECT **C.H. PETERS**

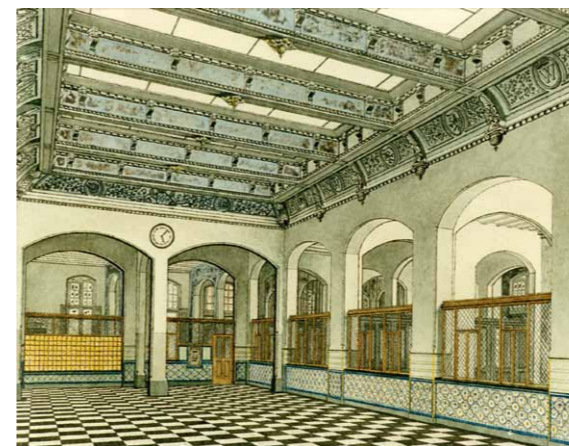
BESCHERMING **RIJKSMONUMENT**

HERBESTEMD IN **2007**

OPDRACHTGEVER **LEFIER**

ARCHITECT OF ADVISEUR **OVING ARCHITEKTEN**

HUIDIGE BESTEMMING **STUDENTENHUISVESTING, APPARTEMENTEN, DEELS LEEGSTAAND**

In 1903 liet Rijksbouwmeester C.H. Peters weten 'het aan den Staat der Nederlanden behorend gedeelte van het voormalig Academisch Ziekenhuis' te willen afbreken om er een 'post- en telegraafkantoor' te stichten. Op deze locatie stond het vroegere West-Indische Huis dat, sinds de opheffing van de West-Indische Compagnie in 1791, in 1800 als ziekenhuis in gebruik werd genomen. De gemeente wilde het hoekpand, dat in haar bezit was en gediend had voor de verpleging van prostituees, ook graag in het plan betrekken maar de minister wilde dit alleen als hij het voor niks zou krijgen. Met tegenzin ging de gemeente akkoord en Peters, die ook al het Groningsch Museum op zijn naam had staan, kon aan de slag. Op 15 april 1909 werd het

in Neogotische stijl gebouwde hoofdpostkantoor voor het publiek geopend. Het gebouw is ontworpen op een rechthoekige plattegrond. De ingang is gericht op het A-Kerkhof en bevindt zich op de hoek. De dakvlakken boven de sterk verticaal gelede gevels zijn verlevendigd met reeksen gemetselde dakkapellen. De gevels van het hoekgedeelte eindigen in twee topgevels. Door zware muurdammen tussen de ramen aan te brengen, zijn deze wat terug in de gevels komen te

liggen en is er een strak gevelritme ontstaan. Het oog van de ontwerper voor detail is duidelijk te herkennen; diverse metselverbanden, verschillende kleuren baksteen en kleine sculpturen verlevendigen het gebouw. Op de begane grond bevindt zich de grote publiekshal. Hier bevonden zich de publieksloketten, zoals 'Postwissels', 'Frankering', 'Telefooncellen', 'Verzekeringspaarbank'. Door de ontwikkeling van de telefonie en telegrafie werd het noodzakelijk

het telefoonverkeer te automatiseren. In 1937 leidde dit tot een forse uitbreiding van het gebouw aan de Schuitemakersstraat. Het hoofdgebouw werd meerdere malen verbouwd en gemoderniseerd. In 1957 kwam er aan de Reitemakersrijke een geheel nieuw kantoorgebouw als gevolg van het steeds verder toenemende telefoonverkeer. In de jaren '90 werd het interieur van de hal van het postkantoor gerenoveerd en gerestaureerd. Hierbij kwa-

men de veelkleurige ornamenten en stijlvolle bogen weer terug in het zicht. Na sloop van de verlaagde plafonds kwam het rijk versierde cassetteplafond weer in alle glorie tevoorschijn. Ook de lichtkoepel werd hersteld. Eind 2004 kocht 'Wonen boven Winkels' (een ontwikkelmaatschappij van de gemeente Groningen en Woningcorporatie IN, het huidige Lefier) het hoofdpostkantoor van de onroerend goed maatschappij KPN Telecom. De begane grond werd nog een aantal

jaren verhuurd aan Postkantoren B.V., die er een aantal loketten exploiteert. Woningcorporatie Lefier renoveerde in 2008 de ruimtes boven het postkantoor tot zelfstandige wooneenheden voor studenten. Sinds postbedrijf TNT in 2009 alle zelfstandige postkantoren en daarmee ook haar vestiging aan de Munnekeholm sloot, staan de begane grond en de kantoren van het gebouw leeg. Tot op heden is er nog geen passende bestemming voor dit deel van het gebouw gevonden.

HOOFDSTATION

ADRES STATIONSPLEIN 4

BOUWJAAR 1896

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE TREINSTATION

ARCHITECT I. GOSSCHALK

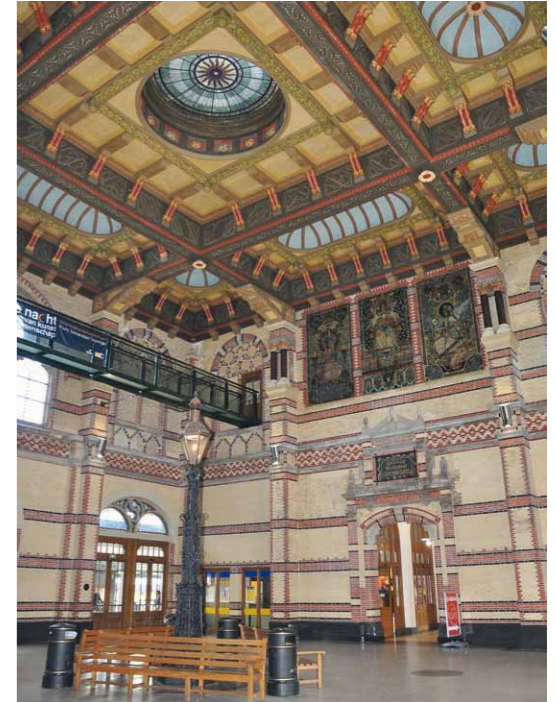
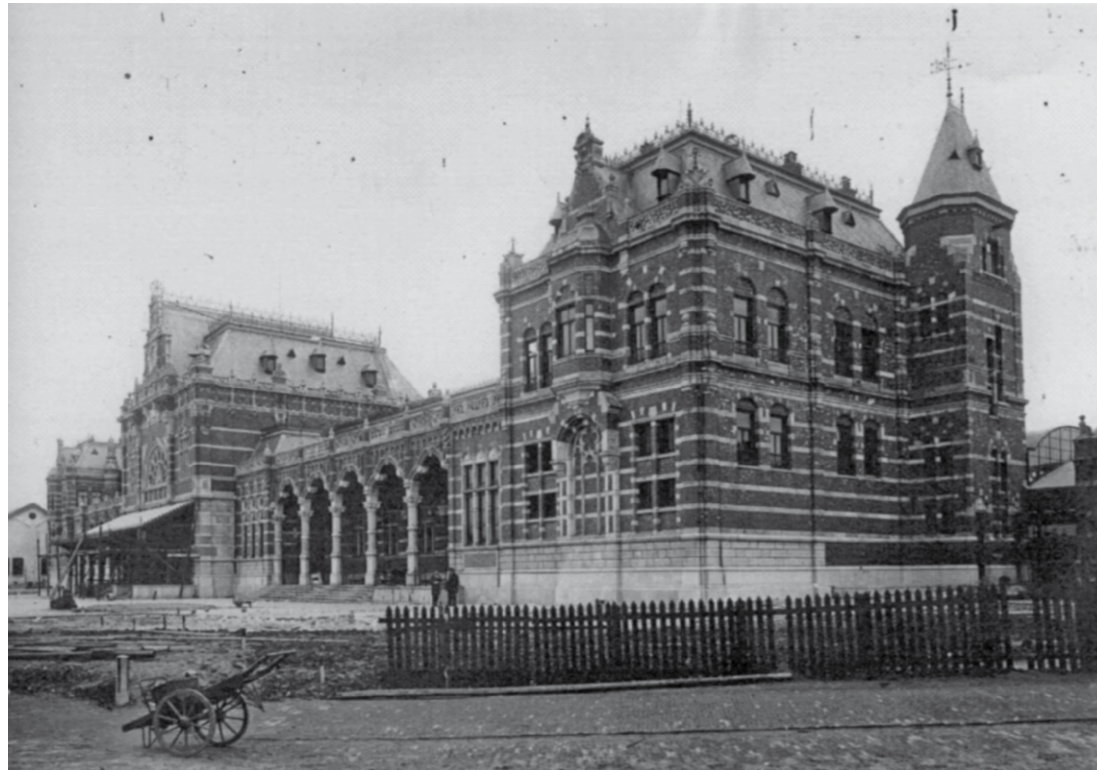
BESCHERMING RIJKSMONUMENT EN GEMEENTELIJK MONUMENT (OVERKAPPINGEN)

HERBESTEMD IN 2000

OPDRACHTGEVER NEDERLANDSE SPOORWEGEN

ARCHITECT OF ADVISEUR TAK ARCHITECTEN, ROB STEENHUIS

HUIDIGE BESTEMMING TREINSTATION

Het eerste, houten treinstation in Groningen werd in 1866 gebouwd. Op dat moment liep er nog maar één lijn, die naar Leeuwarden. In de daaropvolgende jaren volgden de spoorlijnen naar Winschoten/Nieuweschans, naar Meppel/Zwolle en naar Delfzijl. Na het slechten van de vestingwallen in 1876 en de aankomende groei van de stad werd een groter gebouw noodzakelijk. Het hoofdstation werd tussen 1891 en 1893 gebouwd, naar ontwerp van de Amsterdamse architect Isaac Gosschalk, in een mix van Hollandse Renaissance-stijl en Neogotiek.

Het station bestaat uit een centraal hoofdgebouw en zijvleugels waarin zich de oorspronkelijk wachtruimtes, een restauratie en bedrijfsruimtes bevinden. De zijvleugels

zijn vanuit de hal te bereiken maar ook vanuit de open galerijen langs de voorzijde. Hoogtepunt van het station is de stationshal in het hoofdgebouw; deze is rijk gedecoreerd met een cassetteplafond van papierstuc, heeft kleurrijk sjabloonwerk, gebrandschilderde vensters en grote tegeltableaus met symbolische voorstellingen van de Groninger kunstenaar F.H. Bach. Na een ingrijpende verbouwing in 1968 verloor de stationshal haar grandeur omdat er halverwege de ruimte

een tussenvloer werd geplaatst ten behoeve van een kantine voor spoorwegpersoneel, ook wel de 'pretzolder' genoemd. Delen van het oude plafond dreigden naar beneden te vallen. In de hal kwamen allerlei inbouw-winkeltjes en allerhande voorzieningen. Deze ingreep werd eind jaren '90 weer tenietgedaan toen de stationshal werd gerestaureerd. Maar dit ging niet bepaald zonder slag of stoot. In 1994 opperde NS-business manager Rob Staal om de vroegere grandeur van

de hal weer in ere te herstellen. Dit vergde het nodige lobbywerk binnen de Nederlandse Spoorwegen. Een restauratie kost immers alleen maar geld en een lege, gerestaureerde hal levert niets op. Bovendien moesten de verhuurde vierkante meters aan de winkeltjes, die veel geld opleverden, nu naar elders verplaatst worden. Desondanks werd het plan doorgezet. Stichting Restauratiefonds NS Station Groningen Centraal bracht de benodigde 16 miljoen gulden bij elkaar.

Dit bedrag kwam voort uit Europese subsidies en bijdragen van de gemeente, de provincie, de NS en het bedrijfsleven, alsmede uit giften van particulieren. De nieuwe toevoeging in de hal, de glazen luchtbrug, werd ontworpen door NS architect Rob Steenhuis. Deze luchtbrug was op last van de brandweer aangebracht om, in geval van brand in een van de vleugels, de gebruikers van de verdiepingen te kunnen laten vluchten. De restauratie

werd uitgevoerd onder leiding van Kees Tak Architectenbureau. In 1999 werd het hoofdstation officieel heropend door koningin Beatrix. Sindsdien staat de hal er weer prachtig, maar vrij leeg bij. Steeds vaker laten reizigers de monumentale hal links liggen en gebruiken zij een van de andere ingangen om de perronnen te bereiken. Een ontwikkeling die direct te maken heeft met de vestiging van diverse (fastfood)winkeltjes in de nabijheid van de drukste perrons en de

automatisering van de kaartverkoop. In verband met de mogelijke komst van een (regio)tram en de verplaatsing van het busstation naar de zuidkant, blijft voorlopig onzeker hoe de verdere planontwikkeling rondom het stationsgebied zal verlopen.

GRAND THEATRE

ADRES GROTE MARKT 35

BOUWJAAR 1929

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE BIOSCOOP

ARCHITECT G. SAVILLE

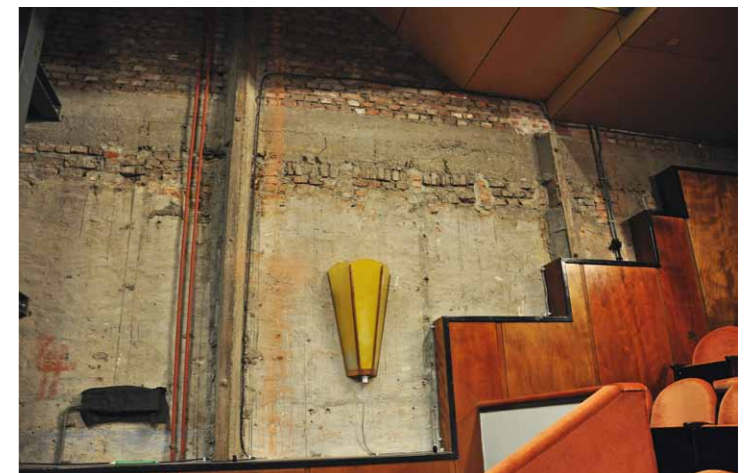
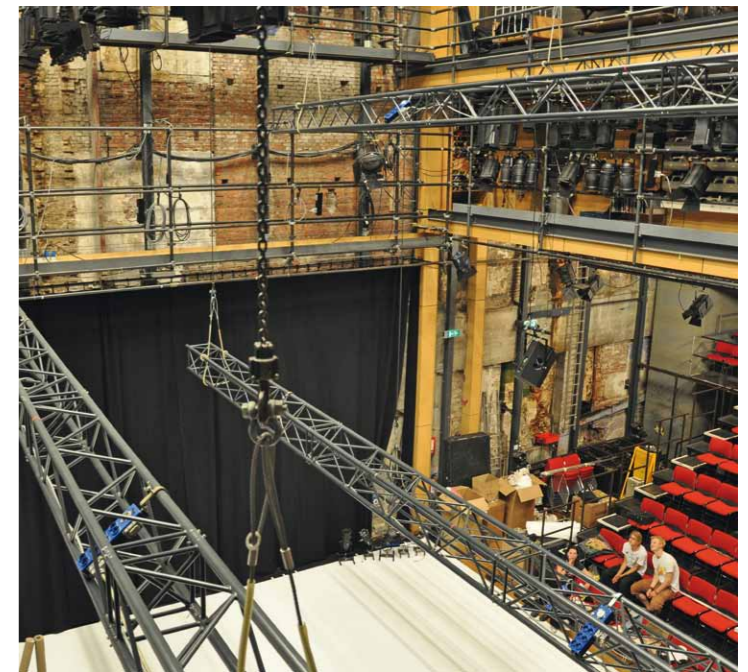
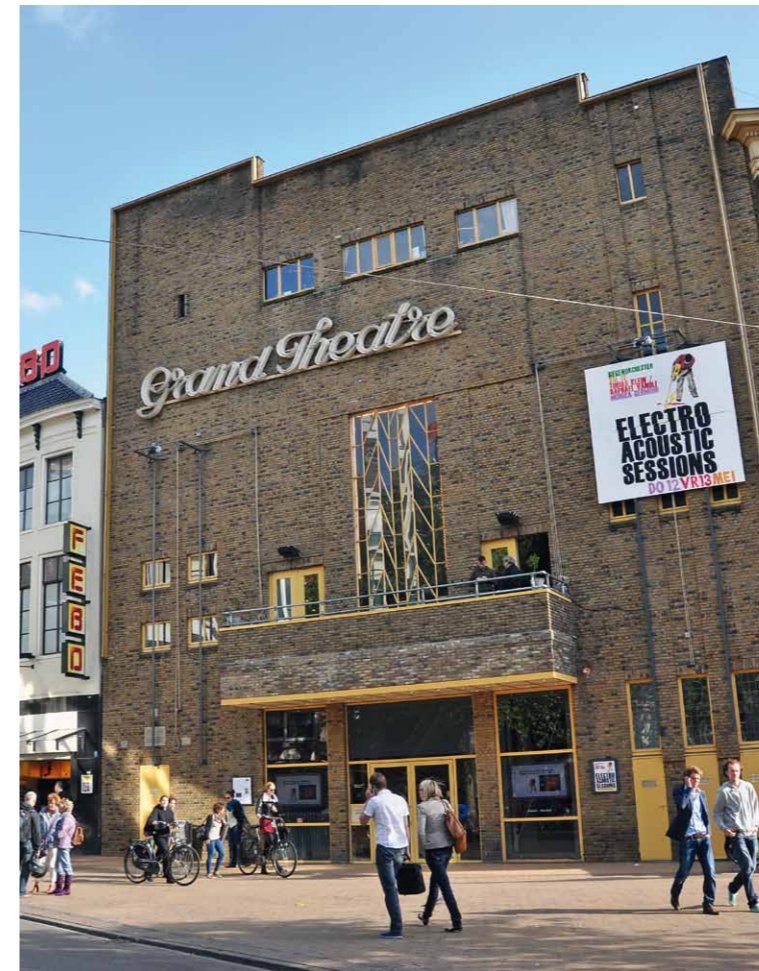
BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 1994

OPDRACHTGEVER STICHTING GROTE MARKT 35

ARCHITECT OF ADVISEUR DE ZWARTE HOND

HUIDIGE BESTEMMING THEATER

De voormalige bioscoop ligt in de aaneengesloten zuidelijke gevelwand van de Grote Markt en werd in 1929 op de plaats van twee historische panden gebouwd. De zijgevels van het theater worden gevormd door de oude buitengevels van deze huizen. De opdrachtgevers J. Oostenrijk, B.H. Mekel en de erfgenaam Bronda lieten de bioscoop door de Groninger architect G. Saville in Art Deco-stijl ontwerpen. Het theater werd in 1994 aangewezen als rijksmonument, mede vanwege de typische vormgeving van de voorgevel in Art Deco-stijl en vanwege zijn betekenis voor de Groninger cultuurschiedenis.

Het gebouw is opgetrokken vanuit een rechthoekige plattegrond en telt drie bouwlagen onder een plat dak.

Een zeventredige, inpandige trap leidde naar een brede portiek met hierboven een rechthoekig bakstenen balkon.

De bioscoop dat een familiebedrijf was heeft tot 1977 gedraaid. Na sluiting stond het gebouw drie jaar leeg tot het in mei 1980, als een reactie op het toenmalige cultuurbeleid in de gemeente Groningen, werd gekraakt. Grote delen van het interieur waren toen al verdwenen, maar het exterieur is gedurende al die jaren tot op heden

nauwelijks veranderd. De omtrek van de gevel in neonverlichting - in 1928 door Saville ontworpen - werd in 2000, na vele jaren weg te zijn geweest, op initiatief van de Stichting Grote Markt teruggeplaatst. Een aantal jaren daarvoor had architectenbureau De Zwarte Hond de letters geschonken. Zij waren verantwoordelijk voor de verbouw van de bioscoop in de jaren '90. Bij de verbouwing werd veel waarde gehecht aan het behoud van de oorspronkelijke sfeer. Daarbij bleven

de van rijkswege beschermde voorgevel en zijgevels gehandhaafd terwijl de vloeren werden vervangen. Ook werd het gebouw van een nieuwe achtergevel en een nieuw dak voorzien, waardoor het zijn stabiliteit terugkreeg, zonder dat de aanblik zou worden verstoord. De ruwe bakstenen zijmuren met tal van oude bouwsporen van de gesloopte panden - geliefde decorstukken voor de theatermakers - bleven ongedeed. Er werden enkele functies aan het

gebouw toegevoegd. Zo bood het nieuwe dak ruimte voor een volwaardige repetitiestudio met daklicht, een kantine en enkele kantoren. Ook is er tussen de grote zaal en de bovenzaal een extra verdieping toegevoegd met twee kleedkamers en opslagruimte voor techniek. In de grote zaal is door technici van het Grand Theatre langs de zijmuren en het plafond een systeem van stalen staanders en leggers aangebracht die het mogelijk maken om op elke gewenste hoogte

een brug of looppad aan te brengen of doeken/decorstukken aan op te hangen. Door het ontbreken van een vaste stoelopstelling en bekabeling is de flexibiliteit van deze zaal erg groot. De entree van het theater werd bij de verbouwing tot op straatniveau verlaagd, waardoor een ruime, hoge hal is ontstaan die uitnodigend werkt op het publiek.

ADRES **MODDERMANLAAN 40**

BOUWJAAR **1925**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **OVERDEKT ZWEMBAD**

ARCHITECT **M.G. EELKEMA**

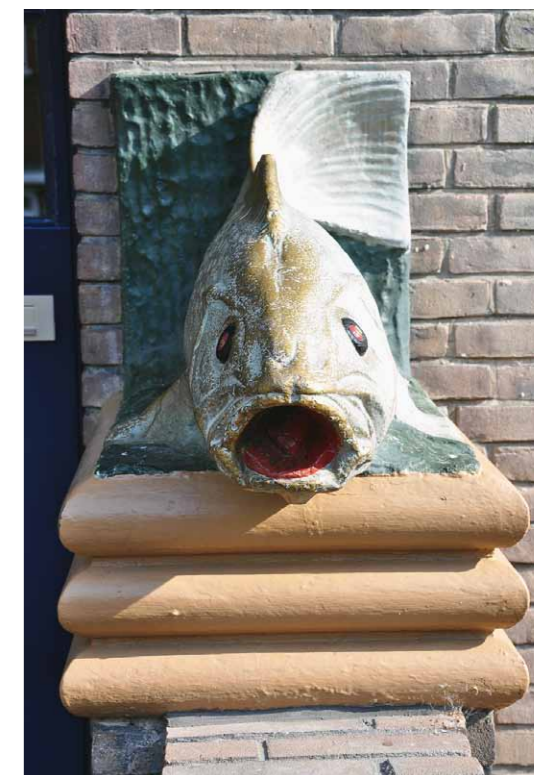
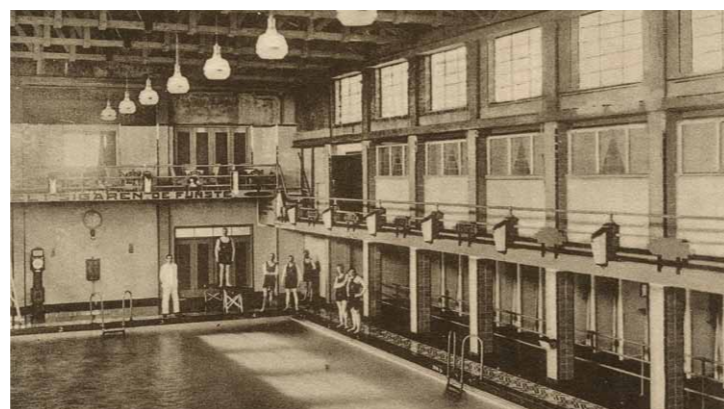
BESCHERMING -

HERBESTEMD IN **2010**

OPDRACHTGEVER **GEMEENTE GRONINGEN**

ARCHITECT OF ADVISEUR **HOLSTEIN RESTAURATIE ARCHITECTUUR**

HUIDIGE BESTEMMING **OVERDEKT ZWEMBAD**

In juli 1924 deed architect M.G. Eelkema, namens de N.V. Helperzwembad en Warmtecentrale Groningen, een aanvraag bij de gemeente om een 'gebouw op te richten, bevattende een overdekt zwembassin met twee wonings'. De financiële haalbaarheid lost Eelkema zelf op door het verwarmde badwater te gebruiken voor de verwarming van tevens door hem ontworpen woningen in de directe omgeving. Hij werkt met welwater en schakelt een wichelroedeloper in om te kijken waar het grondwater zo dicht mogelijk bij het maaiveld komt. Exact op die plek en iets meer dan een jaar later, in september 1925 om precies te zijn, wordt het zwembad opgeleverd. Een revolutionaire oplossing voor die tijd; op deze manier werd het warme

water voor de radiatoren van de woningen aan onder andere de Moddermanlaan, van het zwembad betrokken. In totaal werden 120 huizen van Eelkema's 'Bouwmaatschappij Helpman' op deze wijze verwarmd. Bij hevige sneeuwval bleven delen van de wegen waaronder de transportbuisen lagen, daardoor zelfs sneeuwvrij. Het Helperzwembad was toen, naast het Noorderbad in de Korrewegwijk, het tweede overdekte zwembad in de stad Groningen. In de jaren '20 van de

vorige eeuw bestond er een groeiende behoefte aan ontspanning en meer hygiëne, in de hoop zo de gezondheid te verbeteren. Voor het Helperbad ontwierp Eelkema een symmetrisch bakstenen gebouw met een zeer bijzondere en toepasselijke golvende dakrand. Ook de gebelhoude vissen aan weerszijden van de entreetrap refereren aan de functie van het gebouw. Het middendeel is aan de zijkanten omsloten door twee hogere zijvleugels. De witte 'speklagen'

(banden) die over het hele gebouw lopen, benadrukken de horizontale en functionele geleding van het gebouw. Achter het voorgebouw is de zwemhal gesitueerd. Sinds 1971 zijn de twee woningen, die onderdeel van het gebouw uitmaakten, in gebruik als kantoren. Het Helperbad blijft al die tijd in gebruik als zwembad. Door diverse modernisering en ver- en aanbouwwerkzaamheden waren de oorspronkelijke kwaliteiten van het gebouw in de loop

der tijd deels verloren gegaan. Zo was de open houten kapconstructie boven de oude zwemzaal door middel van een systeemplafond aan het zicht van de zwemmers onttrokken en ook de stalen roedenramen zijn op een gegeven moment vervangen. In het begin van de 21ste eeuw werd dit bad in verband met de slechte staat van de funderingen zelfs met sluiting bedreigd. Na onderzoek bleek het echter mee te vallen en vooral een kwestie van achterstallig onderhoud te zijn.

Bij de laatste renovatie en restauratie zijn de oorspronkelijke details en ornamentiek weer teruggebracht en hersteld. De originele overkapping is weer in alle glorie hersteld en na kleurenonderzoek ter plaatse in een rode kleur geschilderd. De toiletten en kleedkamers zijn verplaatst en gemoderniseerd, en de buitentrap en tegels hersteld. Het Helperbad - het als enige nog in gebruik zijnde Groningse zwembad van vóór de Tweede Wereldoorlog - wordt nog steeds volop gebruikt door

recreanten, maar ook door (zwem)klassen, zwemverenigingen, duikers en kanopoloërs.

ADRES OOSTERHAMRIKKADE 66

BOUWJAAR 1933

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE OVERDEKT ZWEMBAD

ARCHITECT J.A. BOER

BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 1999

OPDRACHTGEVER SIG REAL ESTATE

ARCHITECT OF ADVISEUR DAAD ARCHITECTEN

HUIDIGE BESTEMMING KINDEROPVANG, PRAKTIJKRUIMTE, DEELS LEEGSTAAND

Het Noorderbad werd in 1933 als overdekt openbaar zwembad gebouwd, naar een ontwerp van de Groninger architect J.A. Boer. Het gebouw heeft een functionele en Expressionistische bouwstijl. De stedenbouwkundige ligging van het Noorderbad - op de grens tussen de nieuwe stadswijken Korrewegwijk en Oosterparkwijk - is bijzonder. In het uitbreidingsplan van 1932 voor de gemeente Groningen had H.P. Berlage op deze locatie namelijk een opvallend ontworpen openbaar (kerk)gebouw bedacht, een stedenbouwkundig markant en hoog accent te midden van overwegend gesloten lagere woningbouwblokken. Ook in het ontwerp van het Noorderbad komt dit verticale accent duidelijk naar voren.

Het gebouw is opgetrokken uit rode perssteen op een in hoofdvorm rechthoekige plattegrond en telt twee bouwlagen. De onderdelen zijn met platte daken en een flauw zadeldak (de voormalige zwemzaal) afgedekt. Op de zuidoosthoek is een uitnodigende toegang met entreetrap gesitueerd. Een strakke en dunne betonluifel sluit een diepe portiek af. Aan de zuidkant is de portiek afgeschermd met een palissade van betonstroken met daartussen een iets verdiept geplaatste borstwering

van baksteen met bovenlichten. In 1956 kwam er bij de Burgemeester en Wethouders een verzoek binnen van de afdeling Sport en Recreatie voor de bouw van een instructiebad voor schoolkinderen op het open terrein achter het Noorderbad. In 1961 kwam de gemeente pas met een reactie, na eerst onderzoek te hebben gedaan naar de zwemcapaciteit van de bestaande zwembaden in de stad. Uiteindelijk werd in 1967 begonnen met de bouw van het nieuwe instructiebad

en de verbouwing van het Noorderbad. Van de laatste bleken met name de stalen ramen en de gepleisterde gevels in slechte staat. De stalen sponningen werden daarom door aluminium sponningen vervangen. Ook vond er eind jaren '70 van de vorige eeuw nog een aantal kleine uitbreidingen plaats voor extra kleedaccommodatie. Door de komst van sportcentrum Karding in 1993, raakte het Noorderbad zijn functie kwijt en moest het in datzelfde jaar sluiten. Het jaar erop,

in 1994, werd het als rijksmonument aangewezen. Het bad stond nog altijd leeg toen het in 1996 in het gemeentelijke Kanjerplan werd opgenomen. Doel van het plan was om te proberen met behulp van een (eenmalige) subsidie de voor de buurt, wijk of stad belangrijke monumentale gebouwen die hun functie dreigden te verliezen in stand te houden en een passende nieuwe functie te geven. In die tijd was het gebruikelijk om in eerste instantie te zoeken naar een herbestemming tot

wonen. Zowel door woningcorporaties, particulieren als de gemeente werd onderzoek gedaan naar de haalbaarheid daarvan, maar het Noorderbad bleek hiervoor niet geschikt. Dit had vooral te maken met het feit dat de ruimtelijkheid van het interieur volkomen verloren zou gaan. Daarnaast zouden de relatief hoge woningbouw-eisen in het proces hoogstwaarschijnlijk overheersen, waardoor de kans groot was dat het monumentale karakter van het gebouw aangetast

zou worden. Er werd vervolgens naar een functie gezocht die beter bij het gebouw zou passen; een meer openbare functie die tegelijkertijd een bijdrage zou leveren aan de leefbaarheid in de wijk. Uiteindelijk werd een bestemming gevonden in de vorm van een filiaal van de Openbare Bibliotheek, waarbij de bestaande vestigingen uit de Oosterpark- en Korrewegwijk samengevoegd zouden worden. Daarnaast zou een deel van de ruimtes worden verhuurd aan startende bedrij-

ven en worden gebruikt voor wijkgebonden cultuurfuncties. Ontwikkelaar SIG Real Estate, (tegenwoordig onderdeel van TCN) gaf DAAD architecten - destijds nog architectenbureau Cor Kalfsbeek geheten - de opdracht hiervoor een ontwerp te maken.

De functionele opgave voor DAAD bestond uit het transformeren van het zwembad tot een verzamelgebouw waarin nevenvestigingen van de Openbare Bibliotheek, diverse culturele (wijk)functies en een aantal verhuurbare kantoorruimtes konden worden gehuisvest. De introductie van een architectonische route die al deze verschillende functies zou ontsluiten en verbinden vormde de meest prominente ontwerpogave.

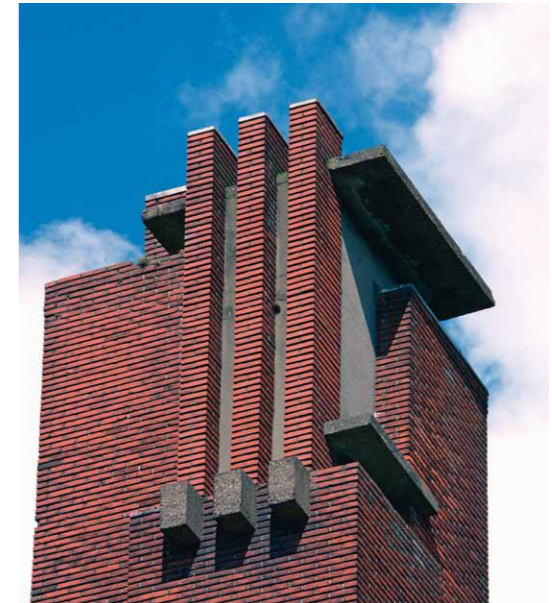
Het beschikbare budget vroeg om een ruimtelijk plan, waarbij met minimale middelen een zo groot mogelijk effect zou worden bereikt. De bibliotheek vervulde een centrale rol en werd gesitueerd in de voormalige zwemzaal op de eerste verdieping: een mooie, dubbelhoge ruimte. Eronder, op de begane grond, werden andere functies gehuisvest, terwijl de kantoorruimtes een plaats kregen in de voormalige nevenruimtes van het gebouw. Een houten wand, die zich

over alle verdiepingen uitstrekte, was het eerste nieuwe architectonische element dat alle ruimtes met elkaar verbond. De ingrepen aan de buitenkant van het gebouw beperkten zich tot het plaatselijk slopen van storende, later aangebrachte aanpassingen en de toevoeging van een aantal nieuwe functionele elementen, zoals een hellingbaan en een entree. Deze elementen hebben een geheel eigen vorm gekregen: onmiskenbaar eigentijds,

maar passend bij het gebouw. Van 1998 tot 2006 functioneerde het Noorderbad als bibliotheek. Helaas werd vanwege bezuinigingen besloten om het filiaal van de Openbare Bibliotheek te sluiten. Daarmee verdween een belangrijke financiële pijler onder de exploitatie van het gebouw. Grote delen van het gebouw staan als gevolg daarvan alweer enkele jaren leeg of worden slechts tijdelijk gebruikt. Sinds lange tijd wordt er geen onderhoud meer gepleegd en heeft het gebouw

opnieuw te lijden van achterstal- lig onderhoud. De belangrijkste en meest karakteristieke ruimte van het gebouw, de zwembadhal, kon in het vorige plan nog behouden blijven. Nu zal opnieuw naar een functie moeten worden gezocht die deze grote ruimte ongedeeld laat.

ADRES PAPIERMOLENLAAN 3

BOUWJAAR 1955

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE OPENLUCHTZWEMBAD

ARCHITECT JAC. KOOLHAAS

BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 1997

OPDRACHTGEVER GEMEENTE GRONINGEN

ARCHITECT OF ADVISEUR MAD ARCHITEKTEN

HUIDIGE BESTEMMING OPENLUCHTZWEMBAD, ATELIERS, KANTOREN

Op de plek van een oude buurtschap, die ten zuiden van de stad rondom een oude papiermolen (1734-1843) was ontstaan, werd in 1949 begonnen met de aanleg van een groot openluchtzwembad voor de stad Groningen. In die tijd zag men de bouw van openluchtbaden als een van de meest prangende sociale bouwopgaven. Men had hoge verwachtingen van de recreërende werking van de openluchtbaden als stimulans voor de volksgezondheid. Openluchtbaden werden als essentiële behoefte van de moderne mens beschouwd en zouden bijdragen aan diens geestelijke en lichamelijke welzijn. Het prachtige buitenbad, dat beschouwd kan worden als één van de eerste 'moderne' openluchtzwembaden van

Nederland, is het resultaat van een intensieve samenwerking tussen de gemeente, het toenmalige waterleidingbedrijf, de Geneeskundige- en Gezondheidsdienst, de Stichting voor Bad- en Zweminrichtingen en de Commissie voor Lichamelijke Volksopvoeding. Het gebouw markeert de opkomst van het massatoerisme dat in de jaren '50 van de vorige eeuw op gang kwam. Bovendien laat het zien hoe er tijdens de vroeg naoorlogse idealen over de opvoedkundige en

vormende waarden van het zwemmen werd gedacht. Voor de aanleg en het ontwerp van dit gemeentelijke paradepaardje werden kosten nog moeite gespaard: de totale kosten bedroegen bijna anderhalf miljoen gulden (inclusief de aankoop van de grond, het gebouw, de inventaris, het meubilair, de speelwerkhuizen, de bassins, grondwerken en het voorbereidings- en advieswerk). Een - ook voor die tijd - astronomisch bedrag. Het ontwerp is van Jac. Koolhaas,

een architect van de dienst Openbare Werken in Groningen. Ter inspiratie reisde Koolhaas onder meer naar Helsinki, Finland, en bracht daar een bezoek aan het Olympisch Zwembad. Ook werd de Nederlandse Zwembond geraadpleegd om informatie te verkrijgen over de minimale sportaccommodatie-eisen. Ook openluchtzwembaden in Zwitserland hebben ter inspiratie gediend voor onderdelen in het uiteindelijke ontwerp. Het complex bestaat uit een hoofd-

kleedgebouw met betonnen hellingbanen, vijf bassins, een tribune, een speel- en zonneweide en een kleuterafdeling. Het totale terrein is 3 ha groot. Opvallend is de ringvormige groepering van de vijf bassins: van bovenaf gezien vormen de bassins samen met het hoofdgebouw een bijna aaneengesloten vijfhoek. Deze opzet is ingegeven door de nog aanwezige restanten van de Helperlinie, een historisch verdedigingswerk, ten zuiden van het zwembad. Het hoofd-

gebouw fungeert als windscherm en afscheiding van de later aangelegde Laan der Verenigde Naties (1965-1971). Het is uitgevoerd als betonskelet met uitkragende vloeren. De zijanten zijn bekleed met cementen golfplaten. In het souterrain zijn de technische installaties ondergebracht. Op de verdiepingen bevonden zich de kleedruimtes; de 1e verdieping was voor de dames, de 2e voor de heren. Iedere verdieping bevatte 76 zeshoekige wisselcabines, die in

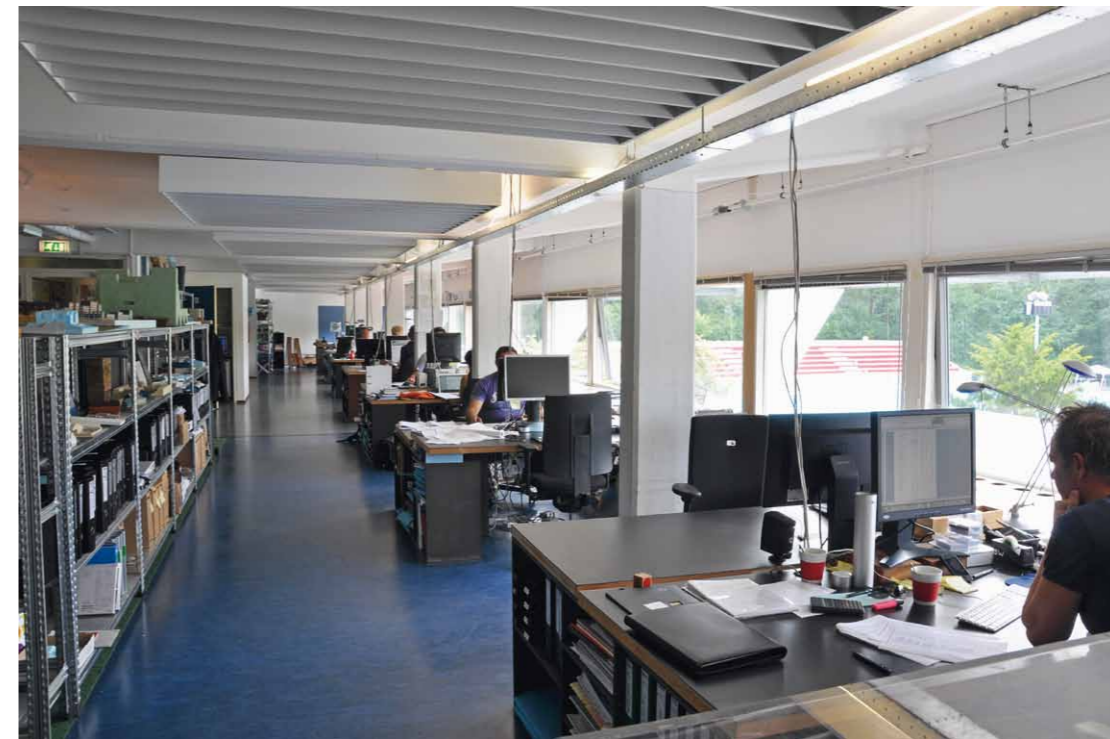
honingraatverband en in groepen van tien waren geplaatst. Na het verkleeden en afgeven van de kleren hangers aan de garderobe passeerden de zwimmers de douches en toiletten om via een open hellingbaan van beton aan de westzijde (het zogenaamde 'slakkenhuis') en een waadgoot, de perrons langs de zwembassins te bereiken. Aan de zuidkant werd een groot, hooggelegen terras aangelegd van waaruit de bezoekers zowel de grote zittribune met 900 zitplaatsen als de

kleuterafdeling konden bereiken. Het diepe bad, dat tevens wedstrijdbad is (50 x 20 meter), had een instructiebaan, waarlangs een verdiept perron liep zodat een instructeur op gelijke hoogte met de zwemmer kon staan en via patrijspoorten zelfs de zwem-bewegingen onder water kon volgen. Ook het ondiepe bad was voorzien van patrijspoorten. Tussen het diepe en ondiepe bad ligt het halfdiepe bad. De scheiding tussen deze drie baden is duidelijk aangegeven door twee betonnen boogbruggen. Aan de andere kant liggen, afgesloten door twee bruggen, het instructiebad en de kleutervijver. Op het middenterrein bevindt zich de kiosk met vlaggenmast en de klok voor de badmeester(s). Aan de kant van de kleuterafdeling ligt de grote zonneweide,

omzoomd met dichte beplanting en onderverdeeld in 'groene kamers'. Het terrein is bewust glooiend aangelegd om de intimiteit ervan te bevorderen. Er is ook een veld voor balspelen. In 1955 werd het zwembad opgeleverd en sindsdien is er aan de baden weinig veranderd. Een ingrijpende verandering vond in de jaren '90 van de vorige eeuw plaats; doordat het zijn oorspronkelijke functie als kleedgebouw verloor, werd het hoofgebouw afgestoten. Op het middenterrein,

dat letterlijk 'omringd' wordt door de vijf bassins, werd een nieuwe kleedaccommodatie gebouwd. In het hoofgebouw werden de originele honingraatvormige kleedhokjes verwijderd en de verdiepingen omgevormd tot kantoor- en atelierruimtes. Op de bovenste twee verdiepingen werden dertig kunstenaarsateliers gebouwd. Het oorspronkelijke gebouw had een gesloten noordgevel en een open zuidgevel. Een groot deel van de betonnen galerijen in de zuidgevel

zijn dichtgezet en van glas voorzien. De nieuwe ateliers op de noordgevel eisten voldoende lichttoetreding, maar de uitstraling van het gebouw moest zo min mogelijk worden aangetast, dus zijn aan de noordzijde driehoekige erkers toegevoegd die het karakteristieke gevelritme in tact laten. In 1995 kreeg het bad een fikse opknappbeurt, waarbij onder andere het beton werd gezandstraald en van een nieuwe coating voorzien. Sinds 2010 is het gehele complex rijksmonument en

staat het in de landelijke top 100 van naoorlogse gebouwen.

Werken aan de rand van het zwembad

Ik ben uitgenodigd voor de lunch bij architectenbureau Onix in de oude gebouwen van openluchtzwembad De Papiermolen. Om half een schuiven de architecten en medewerkers van het bureau gezamenlijk bij elkaar aan tafel op een plek waar zich vroeger de kleedhokjes van het openluchtzwembad bevonden.

Ik deel een hoek van de tafel met de oprichters van Onix, Alex van de Beld en Haiko Meijer. Een eindje verderop zit Allart Vogelzang te praten over zijn billen-en-borstenweek-end. Allart is net vader geworden. Ik vraag aan Alex of al het vrouwelijk schoon in het zwembad geen problemen oplevert voor de concentratie. 'Het kan warm worden in de zomer, dat klopt,' geeft Van de Beld toe, 'maar daar is dat zwembad juist uitermate geschikt voor, want je neemt een duik en daarna kun je er weer even tegenaan.' Alex moet na de lunch alweer een vliegtuig halen naar Zweden. Het architecten-bureau dat hier al ruim dertien jaar zit, heeft inmiddels ook een dependance in Helsingborg, Zweden. 'Nu gaat het goed, maar dat is altijd maar afwachten,' zegt Haiko Meijer. Van de Beld verontschuldigt zich alvast, hij moet nu echt weg. 'Hier zitten twintig man, maar we zijn ook wel eens met tien man geweest,' zegt Meijer die me, ondanks de drukte, te woord wil staan. Na de lunch leidt hij me rond door het opengewerkte gebouw. 'Vroeger was dit helemaal open en kon het soms nogal waaien, vandaar dat ze een andere oplossing hebben bedacht.' Meijer vertelt dat er op deze verdieping eerst verschillende kleine bedrijfjes zaten, dat is op de verdieping erboven nog steeds zo, maar dat ze er, telkens wanneer er een bedrijfje wegging, een studio bij kochten en uiteindelijk de tussenwandjes eruit hebben gesloopt om de ruimtelijkheid terug te brengen. Het kantoor van Onix zweeft bijna letterlijk boven het zwembad en doet soms denken aan beelden uit films over Los Angeles. De badgasten lopen onder het kantoor door langs de kassa. Het seizoen is alweer begonnen. Er staan een stuk of vijftien bureaus dwars langs de ramen opgesteld met uitzicht op

het zwembad. Haiko nodigt me uit om even te gaan zitten. 'Pas als je gaat zitten, ervaar je de parkachtige omgeving waarin het zwembad is ingepakt.' Hij heeft gelijk; het water glinstert nog wat in je ooghoek, maar het groen heeft de overhand. Naast mij zit Joost Maatkamp die vertelt dat het zwembad eigenlijk heel slim ontworpen is. 'Via de hellingbaan vanaf dit gebouw kwam je vroeger bij het pierenbadje uit en via dat pierenbadje kon je naar het diepe zwemmen. Het lage water was dan al opgewarmd en zo kon je via het warme gedeelte rustig naar het koudere gedeelte zwemmen, dat hele systeem werkt nu niet meer.' Ik vraag of Maatkamp ook zwemt. 'Helaas, mijn trommelvliezen zijn geperforeerd.'

'Kom, ik laat je de hellingbaan zien,' zegt Meijer. Tussen de stellingkasten is een groepje jonge architecten in de weer met een tafelhoedertafel. 'Het mooiste gedeelte van het pand, dat vinden wij althans, daar is niks mee gebeurd omdat het een beetje moeilijk is om er iets voor te verzinnen.' We lopen een gang in en aan het einde gaan we door een deur naar buiten. 'Kijk, dit is de hellingbaan waarover de badgasten vroeger naar het zwembad liepen. We denken erover om hier een artist in residence-achtige plek van te maken. Een demontabel nest voor mensen die de snelweg willen bestuderen en voor ons om in te vergaderen. Het is er nog niet van gekomen en ik vind het zo ook wel mooi, nu is het een opgeschilderd monument.'

Ooit had Onix het plan om een dakopbouw te maken waarin een bibliotheek zou worden ondergebracht. 'Die plannen waren al helemaal goedgekeurd en ook door de welstandscommissie gekomen, maar toen kwam de crisis na 9/11. Wij gingen ook net naar Zweden en dat werd toch allemaal een beetje teveel.'

We kijken even naar de ringweg van Groningen die inderdaad vlak langs het gebouw loopt, misschien op dertig meter afstand. 'We zitten hier natuurlijk ideaal, vlakbij de stad en we zijn er ook zo uit.' De kanttekening die Meijer plaatst bij dit stukje Groningen is dat het een enigszins geïsoleerd hoekje is. 'Er is geen doorstroom. Als je hier 's avonds weggaat dan voel je je niet op je gemak. Je laat hier ook niet zo snel je auto staan, wat dat betreft is het een eiland.' Hij pleit dan ook voor een meer integrale aanpak van het hele gebied. 'Als je hier stad van wilt maken, moet je het breder trekken dan alleen het zwembad. Het is van belang om ook 's avonds hier de verkeersstroom op gang te houden door het openluchtbad te combineren met appartementen en kantoorruimtes.'

Architecten zijn gewend om ruimtelijke oplossingen te verzinnen voor stedelijke processen, dat denken gaat constant voort, vooral als het gaat om knelpunten. 'Binnenkort schuift die ringweg ook nog eens zeven meter deze kant uit, misschien dat dit kansen oplevert om iets met de ruimte te doen.'

OUDE GRONINGER MUSEUM

ADRES **PRÆDINIUSSINGEL 59**
BOUWJAAR **1894 | 1907**
OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **MUSEUM**
ARCHITECT **C.H. PETERS**
BESCHERMING **RIJKSMONUMENT**

HERBESTEMD IN **2011**
OPDRACHTGEVER **HANZEHOGESCHOOL GRONINGEN**
ARCHITECT OF ADVISEUR **ARCHITECTUURSTUDIO SKETS**
HUIDIGE BESTEMMING **DEPENDANCE KUNSTACADEMIE**

Terwijl de Friezen en Drenten in 1853 en 1854 al een provinciaal museum kregen, bezat Groningen toen slechts een losse verzameling gevonden voorwerpen. Pas in 1874 besloten de Groninger Provinciale Staten deze verzameling onder te brengen in een 'Kabinet van Oudheden'. Weggestopt in een vertrek van het Provinciehuis kreeg de snel groeiende collectie echter niet de belangstelling die zij verdiende. Rijksarchivaris J.A. Feith nam het initiatief om een 'Commissie tot oprichting van een Museum van Oudheden' te vormen. Uiteindelijk kreeg Groningen in 1894 haar eigen 'Groninger Museum van Oudheden'. Het gebouw bestond toen alleen nog uit de huidige westvleugel en aangrenzende

ingangspartij. Voor z'n ontwerp had de Groninger architect C.H. Peters de Neogotische stijl gekozen, met diepliggende ramen en figuratieve symbolen. Al gauw bleek het gebouw te klein en werd het in 1902 en 1907 met een zuid- en noordvleugel uitgebreid. Tot in de jaren '50 van de vorige eeuw vormden bodemvondsten, curiosa, kunstnijverheid en Oosterse keramiek de hoofdmoot van de collectie. Daarna ging de moderne kunst een steeds belangrijker plaats innemen en werd

de behoefte aan een nieuw onderkomen ook groter. In 1994 verrees het nieuwe Groninger Museum in het Verbindingskanaal tegenover het hoofdstation. Een schenking van de jubilerende Gasunie van maar liefst 25 miljoen gulden maakte de spectaculaire nieuwbouw mogelijk. Na het vertrek van het Groninger Museum was het gebouw aan de Praediniussingel van 1995 tot 2007 het onderkomen van het Natuurmuseum. Toen ook dit museum was vertrokken,

werd door de gemeente een prijsvraag uitgeschreven voor herbestemming van het gebouw. Een van de gegadigden, de Hanzehogeschool, liet door Architectuurstudio SKETS onderzoeken of en op welke wijze het pand geschikt gemaakt zou kunnen worden voor hun specifieke wensen. Het gebouw zou niet alleen een onderwijsfunctie krijgen; er zouden ook werkruimtes moeten komen en tegelijkertijd zou het geschikt gemaakt moeten worden voor de organisatie van allerhande pu-

bliksactiviteiten. Na de aankoop werd het gebouw hiertoe grondig verbouwd en gerenoveerd. Daarbij is een aantal originele monumentale onderdelen weer in het zicht gekomen. De oorspronkelijke buitengevel in het middengebied is na verwijdering van voorzetwanden op de begane grond en in goede staat tevoorschijn gekomen. In de nu weer zichtbare vensters van de noordgevel van de Groene Zaal zijn de teruggevonden originele glas-in-

loodramen herplaatst. Verder is de verdiepingsvloer visueel los van de noordgevel gehouden, zodat deze weer in zijn geheel te bewonderen valt. Achter verlaagde plafonds zijn monumentale troggewelven, moerbalken en versierde consoles tevoorschijn gekomen en waar nodig gerestaureerd. Ook is kleurhistorisch onderzoek uitgevoerd, waarbij laagje voor laagje een aantal verflagen werd weggekrabd, waarbij een groot aantal originele kleuren is teruggevonden.

Zo bleek bijvoorbeeld dat de Groene Zaal oorspronkelijk niet volledig groen was, maar juist veel rode accenten had. Deze accenten zijn dan ook weer opnieuw aangebracht.

DE KERK NIET LANGER IN HET MIDDEN

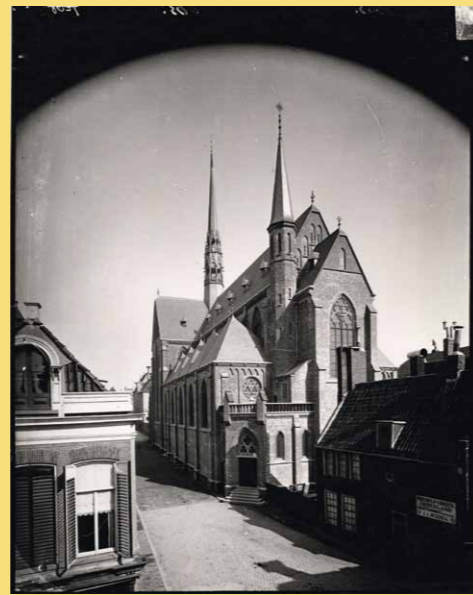
OMGAAN MET RELIGIEUS ERFGOED IN GRONINGEN

Kerken behoren tot de groep monumenten waarbij het functieverlies zich al vroeg en op grote schaal manifesteerde. Als instituut verloor de kerk na de Tweede Wereldoorlog veel invloed. Een enorme terugloop van het kerkbezoek was het gevolg. Het aantal leden van de gezamenlijke kerkgenootschappen is sinds de jaren '60 van de vorige eeuw meer dan gehalveerd. Dit proces zal zich volgens het Sociaal Cultureel Planbureau ook de komende jaren verder doorzetten.

Als gevolg van de ontkerkelijking drukte het onderhoud van de gebouwen steeds zwaarder op de krimpende geloofsgemeenschappen. In de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw konden in Groningen drie oude grote binnenstadkerken met forse overheidssteun volledig worden gerestaureerd: de Martinikerker, de Der Aa-kerk en de Nieuwe Kerk. In de jaren '90 volgde ook de vierde grote kerk: de rooms-katholieke Sint Jozefkerk. Eerder al hadden de katholieken in 1956 de Paterskerk in de Gelkingestraat, in 1976 de Sint Martinuskerk aan de Broerstraat en in 1994 de Heilig Hartkerk aan de Moesstraat gesloten. De hervormde Oosterkerk en de Sionskerk volgden in 1984. De in de gevelwand van de Stationsstraat opgenomen gereformeerde

Zuiderkerk werd in diezelfde tijd verbouwd tot wooneenheden. De Parklaankerk werd in 1989 gesloopt. Ook de gereformeerde Westkerk aan de Kraneweg werd, na sluiting in 1986, na diverse pogingen om er een andere functie in onder te brengen, uiteindelijk halverwege de jaren '90 gesloopt. De kolossale Noorderkerk in de Akkerstraat uit 1920 staat nog op de nominatie voor afbraak.

De oude, merendeels middeleeuwse, kerken in de stad waren sinds de jaren '60 reeds beschermd op grond van de Monumentenwet, waardoor afbraak niet aan de orde was. De gemeentelijke nota Binnenstadkerken gaf sturing aan herstel en herbesteding van de kerkgebouwen. Hierdoor zouden de kerken na restauratie financieel weer (deels) op eigen benen kunnen staan. Tot op de dag van vandaag dragen rijk en gemeente echter nog financieel bij. Niet voor niets, want deze gebouwen worden door velen als bepalend in het stadsbeeld ervaren. Eigendom en onderhoud van torens liggen overigens sinds de Franse tijd al bij de burgerlijke gemeente.

Beheer en onderhoud van de Martinikerk en de Der Aa-kerk zijn ondergebracht in verschillende stichtingen. Hierdoor is het gebruik van de gebouwen voor andere doeleinden, zoals concerten, lezingen, tentoonstellingen, manifestaties, en zelfs feesten, sterk uitgebreid en kunnen de gebouwen inmiddels redelijk in hun onderhoud voorzien. Vergelijkbaar is de situatie voor inmiddels meer dan vijftig, veelal middeleeuwse dorpskerkjes rond de stad Groningen en op het Groninger Hogeland. Het eigendom, het bouwkundig beheer en onderhoud zijn ondergebracht bij de Stichting Oude Groninger Kerken. Locale comités met enthousiaste vrijwilligers dragen zorg voor het - merendeels - culturele gebruik.

De jongere kerken in de stad hebben het minder goed getroffen. Hoewel een aantal inmiddels gemeentelijk monument is geworden, moeten de meeste het op eigen kracht zien te redden. Met de bescherming van rijks- of gemeentewege is in zekere zin bepaald welke kerken behouden

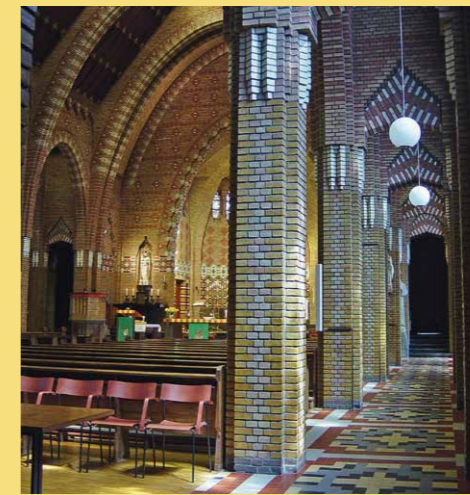
blijven en welke uiteindelijk op korte of langere termijn gesloopt zullen gaan worden. Helemaal op eigen benen kan in deze tijd eigenlijk geen enkel ouder onderhoudsgevoelig kerkgebouw meer staan. Betrof de oude rijksaanwijzing uit de jaren '60 van de vorige eeuw met name protestantse kerken, bij de aanwijzing van de gemeentelijke monumenten ging het om kerkgebouwen van alle gezindten. Daar waar het om een stroming met meerdere kerkgebouwen ging, werd net als bij de selectie van de te beschermen schoolgebouwen overleg met de eigenaar gevoerd. De gemeente Groningen drong er bijvoorbeeld bij het Bisdom Groningen op aan niet alleen de kathedraal Sint Jozef, maar ook de Sint Franciscuskerk aan de Zaagmuldersweg als tweede kerkgebouw te behouden. Ondanks zijn voor de meeste parochianen ongunstige ligging, stemde het bisdom er uiteindelijk mee in om het gebouw als gemeentelijk monument te beschermen. Deze bescherming kwam er niet voor niets, want de uit 1934 daterende Sint Franciscuskerk is in zijn soort heel bijzonder. Zowel het exterieur als het interieur zijn vormgegeven in de zeer decoratieve en veelkleurige baksteenstijl van de Franse Benedictijner monnik-architect Dom Paul Bellot.

Voor monumentale kerkgebouwen waarvoor de betreffende gezindte geen empooi meer had, kon in een enkel geval een ander kerkgenoot-

schap als nieuwe gebruiker gevonden worden. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de uit 1958 daterende katholieke kerk Maria ten Hoorn, waar sinds begin jaren '90 gereformeerden terkerke gaan. De kerk is omgedoopt tot Magnalia Dei. Het monumentale glas-in-loodraam met katholieke voorstelling van Maria moest daarbij wel het veld ruimen. Het Bisdom Groningen heeft het raam bij een glazenier in Martenshoek opgeslagen. Een ander voorbeeld is de functieloos geworden voormalige Hervormde Kerk in Helpman die eind vorige eeuw werd overgenomen door de Evangelische Gemeente Helperkerk.

Een aantal religieuze gebouwen dat slachtoffer van de ontkerkelijking werd en waarvan in-

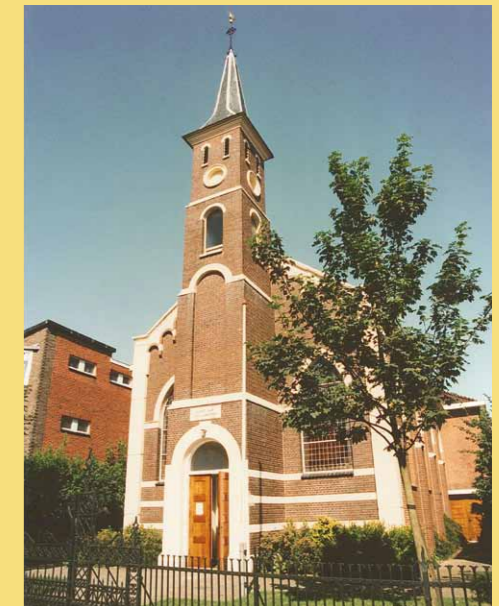
standhouding om dikwijls monumentale en stedenbouwkundige redenen wenselijk was, is verbouwd tot woningen. Dit was onder meer het geval met de eerder genoemde, uit 1900 daterende, Gereformeerde Zuiderkerk. Het kerkfront met zijn twee verschillende torens is stedenbouwkundig prachtig ingepast in de oostelijke gevelwand van de Stationsstraat. In het interieur is één segment van het kerkgebouw op volle hoogte bewaard gebleven. De overige delen van het gebouw zijn in 1983-1985 ingevuld met woningen. Daarnaast is ook veel ander religieus erfgoed inmiddels van functie veranderd. Zo zijn nagenoeg alle gasthuizen en hofjes in de stad - zo'n zestig in totaal - tot afzonderlijke woningen verbouwd. Ook het uit 1957 daterende en als jong gemeentelijk monument beschermd voormalige klooster Mariënholm aan de Merwedestraat wordt waarschijnlijk binnenkort tot jongereneenheden verbouwd.

Een zeer bijzondere herbesteding betreft de Remonstrantse Kerk aan de Coehoornsingel. Het front en het torentje vormen een markant, iets terugliggend element in de licht gebogen zuidelijke gevelwand van de straat. Architectonisch, maar ook vanuit stedenbouwkundig oogpunt, was handhaving van het aanvankelijk tot afbraak gedoemde gebouw belangrijk. In de geest van de remonstranten is het interieur van

het uit 1883 daterende kerkgebouw drie keer volledig over de kop gegaan. De laatste keer ten behoeve van de inbouw van het kantoor van de Stichting Oude Groninger Kerken die het

gebouw hiertoe van de remonstrantse gemeente overnam. In de vernieuwde en inmiddels multifunctionele kerkzaal zijn remonstranten op zondagmorgen nog tot in lengte van jaren welkom. Daarnaast functioneert de ruimte als zaal voor ontvangsten en concerten, in combinatie met de kleinere verhuurbare ontvangsten- en vergaderruimtes in de aangebouwde

kosterswoning. Een dubbele herbesteding dus; enerzijds als kantoor, anderzijds ten behoeve van verhuurbare ruimtes.

Tot slot nog een kleinood op het gebied van herbesteding: de transformatie van de oude aula van begraafplaats Selwerderhof uit 1949 tot theehuis. Nadat de grote nieuwe aula in 1964 was opgeleverd, raakte de oude aula vanwege haar situering op de uitgestrekte begraafplaats uit beeld en in de vergetelheid. Jarenlang functioneerde het gebouw als opslag voor kruiwagens en tuingereedschap van de onderhoudsploeg. Daardoor bleef het bijna ronde, maar veelhoekige gebouwtje in bijzonder gave toestand bewaard. Toen een groep vrijwilligers met het voorstel kwam om er een theehuis in onder te brengen, was het besluit daartoe snel genomen. Met geringe middelen werd het voor deze

nieuwe functie geschikt gemaakt en voorziet het in een behoefte; niet alleen voor mensen die het graf van een familielid of vriend bezoeken, maar ook voor mensen die rust zoeken.

KAPEL ROODE WEESHUIS

ADRES **RODE WEESHUISSTRAAT 13/101**

BOUWJAAR **MIDDELEEUWS**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **KAPEL**

ARCHITECT **ONBEKEND**

BESCHERMING **RIJKSMONUMENT**

HERBESTEMD IN **1992**

OPDRACHTGEVER **VOLKSHUISVESTING**

ARCHITECT OF ADVISEUR **VAN DE VEEN & BOS, CEES NAGELKERKE**

HUIDIGE BESTEMMING **APPARTEMENTEN**

Dat herbestemming van alle tijden is, blijkt wel uit de lange geschiedenis van het Roode Weeshuis. Op een bepaald moment - wanneer precies is niet bekend - werd door de begijnen of 'Geestelijke Maagden' een klooster opgericht, op een terrein achter de Grote Markt, ten noorden van de huidige Rode Weeshuisstraat. De nonnengemeenschap, die in 1386 voor het eerst als 'Olde Convent' genoemd werd, ging in 1401 over tot de Derde Orde van Sint Franciscus. Na de Reductie van Groningen in 1594, kreeg het kloostercomplex in 1599 een bestemming als burgerweeshuis. Twintig kinderen, waarvan de vaders ooit het lidmaatschap van de hervormde kerk én het burgerrecht moesten hebben verworven, konden er een plaatsje krijgen. Omdat spoedig

bleek dat veel meer wezen zo'n vader hadden gehad, moesten in 1621 ook de laatste nonnen plaatsmaken. De minderbedeelde wezen konden vanaf dat jaar terecht in een eigen weeshuis in de Oude Ebbingestraat. Vanwege de kleur van de kleding der wezen kreeg het complex de naam 'Roode Weeshuis'. In 1627 werd, als geschenk van alle gilden van de stad, een rijk gebeeldhouwde poort met twee weeskinderen geplaatst. De kloosterkapel werd in 1860 gedeel-

telijk afgebroken. Tot 1956 behield het complex de functie van weeshuis. In 1961 werd Stichting Het Poortje opgericht, een opvangcentrum voor criminele jongeren van twaalf tot achttien jaar, die in het complex werden gehuisvest. In 2010 raakte de poort zwaar beschadigd door een ongeluk met een hoogwerker. Deze is vervolgens grondig gerestaureerd. Tijdens de restauratie werd duidelijk dat de bekroning uit maar liefst drie soorten zandsteen bleek te bestaan. Dat wijst

op vele herstellingen in het verleden. Het complex is door de jaren heen regelmatig ingrijpend veranderd om aan de wensen van de tijd te voldoen. Zowel in het interieur als aan de buitenkant zijn talloze verbouwingssporen te vinden. Zo zit het westelijke deel van de vroegere kapel (gewijd vóór 1436; het oostelijk gedeelte werd in 1860 gesloopt) nog in de middeleeuwse bouwmassa verstoppt. Dit deel is herkenbaar aan de spitsboogramen en de met Laatgotische ribgewelven

overdekte hal die toegang geeft tot de vierkante binnenplaats. Deze gewelven rusten op achtzijdige gemetselde kolommen en vormden ooit de nonnengalerij van het kerkgebouw. Toen Het Poortje naar elders buiten de stad verhuisde, kwam het complex, met uitzondering van de oude voogdenkamer, in 1989 in eigendom van de gemeente. Vervolgens realiseerde de toenmalige Woningstichting Volkshuisvesting Groningen in 1991 nieuwbouwwoningen voor senioren

rondom de hof op het achterterrein en werden de historische gebouwen aan de straat gerestaureerd.

ZUIDERKERK

ADRES STATIONSSTRAAT 12

BOUWJAAR 1901

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE GEREFORMEERDE KERK

ARCHITECT T. KUIPERS I.S.M. Y. VAN DER VEEN

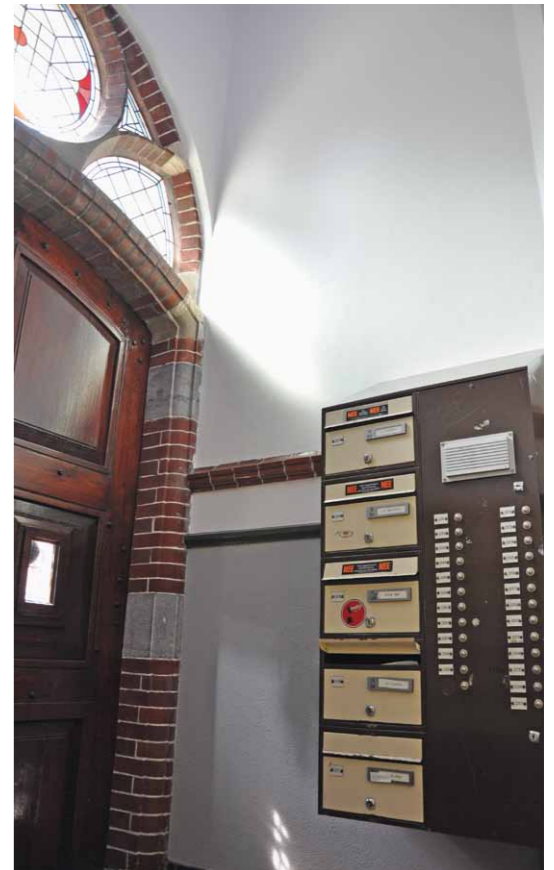
BESCHERMING RIJKSMONUMENT

HERBESTEMD IN 1985

OPDRACHTGEVER CHRISTELIJKE WONINGSTICHTING PATRIMONIUM

ARCHITECT OF ADVISEUR ARCHITECTENBUREAU SIJKES & OVING

HUIDIGE BESTEMMING APPARTEMENTEN

De Zuiderkerk werd in 1901 in opdracht van de gereformeerde gemeente door de bekende Amsterdamse architect Tjeerd Kuipers gebouwd. Hij werd hierin bijgestaan door de Groninger bouwkundige Y. van der Veen. De kerk werd gebouwd op de plaats van een oudere voorganger (1888). Deze was echter zo slecht gebouwd dat er al snel behoefte ontstond aan een nieuw en beter gebouw. De Zuiderkerk is onder meer bijzonder omdat hij zo goed herkenbaar is als kerk, ondanks het feit dat het gebouw stedenbouwkundig bijzonder knap is ingepast in de bestaande, overwegend gesloten gevelwand. De twee torens, de ene hoger dan de andere, zorgden ervoor dat de kerk al vanaf grote afstand opviel. Door het terug liggende front is de

kerk bovendien van dichtbij, op straatniveau, goed herkenbaar. De voormalige kerk heeft versieringen en andere toevoegingen, maar er is geen stucwerk toegepast, zoals dat in de 19e eeuw in de huizenbouw te doen gebruikelijk was. Daarin, en in de vormgeving, is de invloed van de bekende architect en stedenbouwkundige H.J.P. Berlage te herkennen. De opzet van de kerk komt overeen met die van andere gereformeerde kerken van rond de eeuwwisseling.

Met een Latijns kruis als plattegrond, was deze kerk één van de eerste nieuwe grote binnenstadskerken van de gereformeerden in Nederland. Toen de kerk in het begin van de jaren '80 van de vorige eeuw haar functie verloor, werd het in 1985 door het Groninger architectenbureau Oving Architecten (destijds Sijkes & Oving geheten) getransformeerd tot wooneenheden. In opdracht van de christelijke woningstichting Patrimonium kwamen er 21 appartementen voor

één- en tweepersoons huishoudens en vier iets grotere woningen. De monumentale voorgevel van de kerk met de twee ingangsportalen en het glas-in-loodraam behield zijn originele staat, maar binnen herinnert nog maar weinig aan de oorspronkelijke functie. Voor het silhouet van de Stationsstraat en de stedenbouwkundige situatie ter plaatse is er niets veranderd, maar in het interieur is fors ingegrepen. Tijdens het gehele proces is weinig regie door de gemeente

gevoerd. De kerk is eerst bijna casco gesloopt en daarna volgebouwd met wooneenheden. Het voorschip bleef daarbij gespaard. In het interieur zijn de nog in het zicht gebleven oorspronkelijke zijgevels, de glas-in-loodramen, galerijen, de houten orgeltribune met balustrade en het houten tongewelf, dat is beschilderd met Jugendstilmotieven, de enige elementen die nog herinneren aan de vroegere kerkfunctie.

REMONSTRANTSE KERK

ADRES COEHOORNSINGEL 14, 14-1

BOUWJAAR 1883 | 1906

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE REMONSTRANTSE KERK, KOSTERSWONING

ARCHITECT H. RAAMAKER | G. NIJHUIS

BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2005

OPDRACHTGEVER STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN

ARCHITECT OF ADVISEUR MORIKO KIRA ARCHITECT

HUIDIGE BESTEMMING KANTOREN, KERK

Omdat zij een 'in waarheid' vrijzinnige gemeente' wilden vormen, verlieten predikant B.C.J. Mosselmans en een paar honderd geestverwanten in 1878 de hervormde kerk. Zij hadden genoeg van het 'dogmatisch gekibbel en gehaspel' in hun kerk en vroegen om toelating tot de verdraagzame, in 1619 ontstane en oudste vrijzinnige groepering van ons land, de Remonstrantse Broederschap. Aanvankelijk vonden hun diensten plaats in het Concerthuis en in de Pelstergasthuiskerk, maar spoedig verlangde de snel groeiende gemeente een eigen gebouw. De algemene ledenvergadering machtigde de kerkenraad al op 10 oktober 1878 om hiertoe de 'nodige stappen te doen'. Vele terreinen en huizen met grote tuinen werden door leden van de ge-

meente bij de kerkenraad voorgesteld, maar alle werden 'te duur, te klein of te afgelegen' bevonden. In het najaar van 1882 viel echter het oog op een 'perceel domeingrond tussen de Here- en Apoort'. Een gedeelte daarvan, aan de Zuiderbinnensingel - nu Coehoornsingel geheten - werd aangekocht en architect H. Raamaker maakte een ontwerp. Op deze plek was ruimte vrijgekomen door de sloop van de Groninger vestingwallen. Raamaker koos voor de toen populaire Eclectische

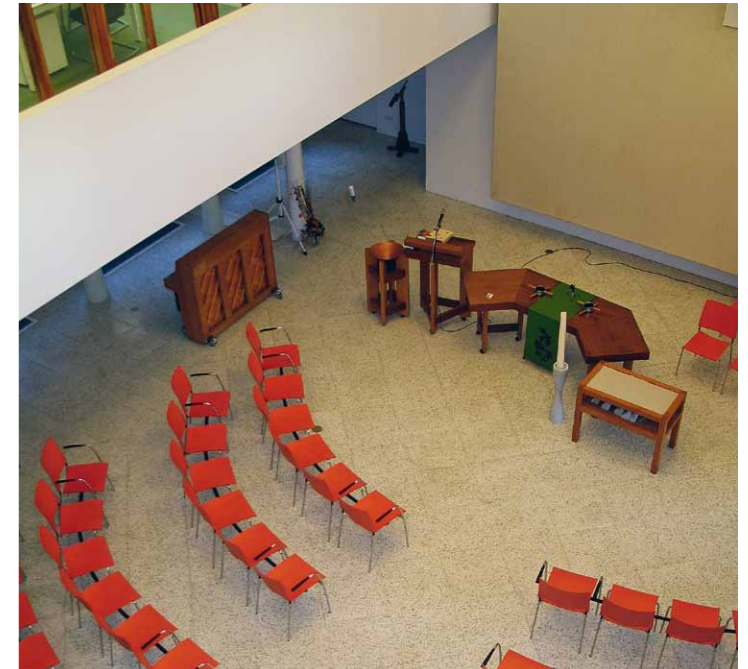
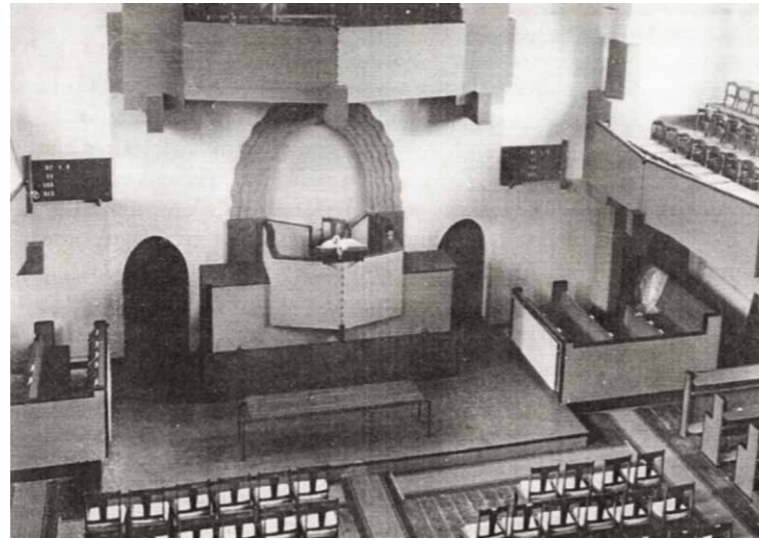
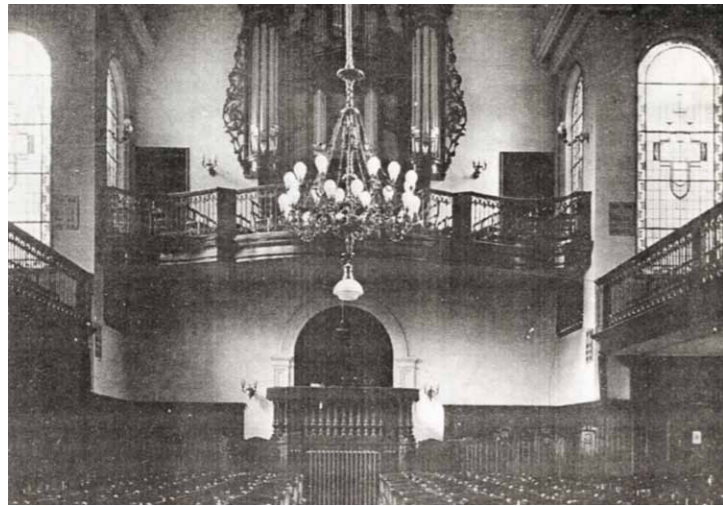
stijl, een combinatie van verschillende bouwstijlen. De hoofdopzet van de kerk, met aangebouwde kerkenraadskamer en kosterswoning, was Classicistisch terwijl de vormen van de ramen Romaans waren en de toren en de 'wimbergen' (driehoekige gevel-elementen boven de deuren) Gotisch. Vierkante pilaren of 'pilasters' deelden de voorgevel in drieën en Raamaker kroonde de ingangen met 'timpanen'. Aanvankelijk moest de kerk ruimte bieden aan 1000 gelovigen; de kosten

hiervoor bleken 75.000 gulden te bedragen. Dit bedrag werd niet opgehaald onder leningen bij de leden, dus werd het ontwerp ingekrompen naar 750 zitplaatsen. Uiteindelijk werden 571 zitplaatsen verhuurd. Op 11 november 1883 werd de kerk door dominee Mosselmans ingewijd. In de periode vanaf de bouw tot 2006/2007 werd het interieur maar liefst viermaal drastisch aangepast. In de periode 1927-1928 van de vorige eeuw werd het gebouw grondig opge-

kapt en het interieur ingrijpend gewijzigd door architectenbureau Kuiler & Drewes. De ranke gietijzeren zuilen werden ingepakt in zware pijlers in Art Deco-stijl. Ook werden gedeelten van de binnenmuren weggebroken om meer zitplaatsen te verkrijgen. In 1936 werd de scheidingswand tussen de consistorie en de wachtkamer vervangen door een harmonica wand. Tijdens de Tweede Wereldoorlog liep de kerk glasschade en schade aan de toren op. In 1963 en 1967 werd het interieur

opnieuw aangepast aan de eisen van de tijd: het werd nog verder versoberd, onder leiding van architect A. Grit. In opdracht van de Stichting Oude Groninger Kerken, die het gebouw in 2004 overnam, werd de Remonstrantse Kerk in 2005 en 2006 grondig verbouwd en uitgebreid naar een ontwerp van de architect Moriko Kira. Bijzonder is dat de kerk er een nieuwe functie bij kreeg, namelijk als kantoor- en conferentiecentrum. Het 'samenwonen van religieuze en seculiere functies', noemde

Moriko Kira dat. Het gevoel van saamhorigheid vormde, als essentie van de kerkzaal, het uitgangspunt van haar ontwerp. Dit komt tot uiting door het transparante materiaalgebruik en het benadrukken van de verbinding tussen de diverse ruimtes. De kerkzaal, die na eerdere ingrepen haar oorspronkelijke karakter was kwijtgeraakt, is teruggebracht tot een serene witte ruimte. Boven de zaal cirkelt de galerij van de kantoorruimtes. In deze galerij, gedetailleerd met een witte balustrade

en een glazen scheidingswand, komen de religieuze en seculiere functies bij elkaar. Aan de buitenkant springt vooral het nieuwe entreepaviljoen, dat de verschillende ruimtes ontsluit, erg in het oog. In dit ovaalvormige matglazen gebouw, dat is afgewerkt met verticale houten stijlen, zijn de nieuwe trap, de lift en de toiletten ondergebracht. De nog in originele staat verkerende voorgevel van de kerk is volledig gerestaureerd, inclusief het schilderwerk (de kleuren) en het hek langs de straatzijde. De kosterswoning is in de oorspronkelijke staat teruggebracht. Deze in 1906 aangebouwde woning is op basis van de oorspronkelijke bouwtekeningen van architect H. Nijhuis gerestaureerd. Nijhuis was overigens ook verantwoordelijk

voor het ontwerp van het Jugendstilgebouw van het Nieuwsblad van het Noorden aan het Zuiderdiep. Niet alleen werden de kozijnen en de ramen in originele staat teruggebracht, ook werd de oorspronkelijke kleurstelling van elke kamer uitgezocht en opnieuw aangebracht. Alle ruimtes in de kosterswoning, zoals het catechisatielokaal, de kerkenraadskamer, woonkamer en visitiekamer, zijn met de toenmalige bestemming en sfeer in het achterhoofd, gerestaureerd.

Hierdoor is de oorspronkelijke uitstraling van het gebouw weer zichtbaar geworden. De Remonstrantse Kerk is iedere zondag in gebruik bij de remonstrantse gemeente, maar op alle overige dagen te huur voor passende activiteiten. Ook de ruimtes in de kosterswoning kunnen als vergaderzalen worden gebruikt.

De open kerk

Kerken hebben het moeilijk. Overal in Nederland wordt gezocht naar manieren om de kerkgebouwen te behouden. De opgave is vaak ingewikkeld, want als er meerdere gebruikers onder één dak komen, zal het gebouw naast de functie van kerk ook aan een breder functiepakket moeten voldoen. Bij iedere verbouwing komt het specifieke karakter van het gebouw vervolgens in gevaar. De kunst is dan om een evenwicht te vinden tussen behoud en noodzakelijke ingrepen.

Dat er ook een andere mogelijkheid is, namelijk toegevoegde waarde creëren, heeft architect Moriko Kira wel bewezen bij de herinrichting van de Remonstrantse Kerk in Groningen. De noodzakelijke toevoegingen, zoals trappenhuis, lift en sanitair, heeft zij niet in het kerkgebouw ondergebracht maar erbuiten geplaatst in een lichte kapel-achtige ruimte die tegelijkertijd dienst doet als entree. Het gebouw van Moriko Kira is letterlijk op te vatten als een prothese waar de kerk op leunt. De monumentale façade van de kerk wordt niet alleen gespaard doordat de vormtaal van dit bijgebouw veel ronder en lichter is, maar deze wordt zelfs door de contrastwerking versterkt. Het glazen gebouwtje dat de verticale lijnen in de gevel van de stenen kerk vertaalt naar dunne houten verticale spanten - waar glas in zit - functioneert 's avonds, als de lampen in het trappenhuis worden ontstoken, als een reusachtige lantaarn. Ik word ontvangen door Monique Kremer van Bijzondere Locaties Groningen die de verhuur van de kerk voor haar rekening neemt. Zij is van begin af aan bij de laatste verbouwing betrokken geweest en daardoor zeer goed op de hoogte van het herbestemmingsproces. Kremer vertelt dat de remonstranten in het verleden wel vaker radicale verbouwingen op hun gebouw hebben toegepast. 'Ze kijken met een open blik naar de maatschappij en zijn zeer vooruitstrevend,' zegt ze hierover en laat me foto's zien van het Art Deco en Jugendstil interieur dat de kerk in 1927 heeft laten maken. 'Zeer modern in die tijd en de omgeving van de kerk toen.' De vergaderzaal in de voormalige kosterwoning waar ik met Monique koffie drink, is in een zacht soort grijs-beige gekleurd. 'Een modderkleur noemde Moriko Kira dit eerst', zegt Kremer, 'maar ze is zó blij met het resultaat dat ze het nu ook toepast in andere gebouwen.'

Als ik Moriko Kira later opbel zegt ze dat de kleuren haar inderdaad eerst tegenstonden. 'We krijgen op de moderne architectuuropleiding niks te horen over kleur, dat leer je gewoon niet, het moet wit zijn en dan als variatie kun je er fel groen of geel uit laten knallen. Dat is het leuke aan herbestemmingsprojecten, je leert dan letterlijk van je voorgangers. In de kosterwoning kwamen prachtige plafonds en wanden tevoorschijn en we hebben toen besloten die te gaan restaureren. Jugendstil vond ik toch een beetje burgerlijk en modderig met al die sobere kleurstellingen. Maar als je ermee aan de slag gaat en je de taal van deze stijl eigen maakt dan begin je het te begrijpen en te waarderen. Die kleuren grijs-beige en grijs-groen knallen dan wel niet van de muren, maar geven wel een bepaalde stemming. Ze zijn erg rustgevend. Dat soort inzichten neem je weer mee naar nieuwbouwprojecten.'

In zo'n sober gekleurde wand knalt een lichtgele eikenhouten deur de ruimte in. Maar het blijkt niet om echt eikenhout te gaan. 'Dat is gehout eiken, een schildertechniek om goedkoper hout er duur uit te laten zien. Dat hebben we ook opnieuw laten doen,' licht Kremer toe. Ze zegt dat er niet veel mensen meer zijn die deze techniek beheersen. We krijgen koffie van Hossein Nafisinia, de koster van de remonstrantse gemeente en ook huismeester bij Bijzondere Locaties Groningen. Tijdens een rondleiding komen we opnieuw een voorbeeld tegen van deze houttechniek. Dit keer is het een trap die van de bibliotheek naar de kerkzaal voert. De grote zaal werkt als een middenplein waar de kantoren die in de zijbeuken zijn gebouwd, uit een houten frame van hout en glas bestaan en daardoor verwant zijn aan de trappenhuisprothese. Omdat de kantoren een meter van de gestucte balustrade af liggen, kun je ze vanuit de kerkzaal niet zien. Het zijn dit soort details en oplossingen die van het kerkgebouw een ingenieuze puzzel maken waarbinnen het gemengde gebruik mogelijk wordt. Aan het altaar hangt iets wat ik nog nooit in een kerk heb gezien en wel wat weg heeft van een autowrak. 'Dat is het aandachtsstuk van kunstenaar Edu Waskowsky,' zegt Kremer. 'Het is in de jaren '60 in de kerk gekomen en was zelfs voor sommige remonstranten een punt van discussie, het ging velen toch te ver. Maar toen we het tijdens de verbouwing hadden weggehaald, waren zij juist degenen die het hardst riepen dat het weer terug moest komen,' zegt Kremer. In de stilistische omgeving van de opgeknapte gerestaureerde kerk misstaat dit loodzware ijzeren gevaarte geheel niet. Ook het lelijke, grove en ongepolijste heeft een plek in deze wereld. En een ding is zeker, je raakt er tijdens de preek of congress niet snel op uitgekeken.

HET FEITHHUIS

RELIGIEUZE GEBOUWEN

ADRES **MARTINIKERHOF 10**

BOUWJAAR **DIVERSE PERIODES**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **PASTORIE MARTINIKERK**

ARCHITECT **ONBEKEND**

BESCHERMING **RIJKSMONUMENT**

HERBESTEMD IN **1994**

OPDRACHTGEVER **WESSEL ZIJP**

ARCHITECT OF ADVISEUR **DE ZWARTE HOND**

HUIDIGE BESTEMMING **RESTAURANT**

Het Feithhuis, genoemd naar de laatste bewoner - Rijksarchivaris J.A. Feith -, dateert al uit 1325. Althans, het perceel. Het stond bekend als de 'Bisschopshof' en werd door de bisschop van Utrecht aan de kerk van de heilige Martinus geschenken, met als voorwaarde dat de nieuwe eigenaar er een priesterhuis op zou bouwen. Zo had de bisschop een logeeradres, voor het geval hij zin had om een bezoek aan Groningen te brengen. Deze pastorie werd St. Maartensweem genoemd. 'Weem' is een term die vaker werd gebruikt voor 'pastorie' of priesterhuis'. De oudst bewaarde kern van het huidige Feithhuis stamt uit het midden van de 15e eeuw: de eerste pastorie werd dus vrij snel volledig vervangen door een nieuwe, wellicht omdat

de Martinikerk destijds fors werd uitgebreid. Het 'nieuwe' pand, evenwijdig aan de straat, was opgebouwd uit een vijf meter hoge begane grond en een drie meter hoge verdieping, plus een zolder met borstwering. Een eikenhouten gebintkap overdekte dat alles. Deze kap is nog grotendeels aanwezig. Al vrij snel na de bouw werd het pand aan de oostkant uitgebreid, zodat een L-vormig complex ontstond. Van deze uitbreiding is nog een zijmuur terug te vinden.

In de 16e eeuw werd de balklaag in de kelder door vier kruisgewelven op een pijler vervangen. Deze kelder is bewaard gebleven. Na de Hervorming werd het pand niet langer door geestelijken, maar door goeude burgers bewoond. Het voldeed kennelijk niet aan hun woonwensen, want in het eerste deel van de 17e eeuw werd er wederom flink uitgebreid: de hof die voor de weem had gelegen, werd tot aan de rooilijn volgebouwd en er kwamen groene plavuizen in de ver-

diepingsvloer van het oude bouwdeel. Deze zitten er deels nog steeds. Het pand wisselde regelmatig van eigenaar en was zodoende vaak onderhevig aan aanpassingen. De invloedrijke Hendrik Trip, een in Indië rijk geworden commissaris, deed daar in de eerste helft van de 18e eeuw nog een flinke schep bovenop. Hij liet een nieuwe voorgevel met een zandstenen beeldhouwwerk aanbrengen. Er ontstonden twee achter en aan elkaar gelegen bouwdelen:

een 'dubbel dwars' huis, waarover één omlopend schilddak rustte. Een andere grote verbouwer was jonkheer meester W.J. Quintus, die in 1864 op het achterterrein een opmerkelijk pand liet bouwen met een Zwitsers aandoende gevel in Chaletstijl, en vijf jaar later onder meer twee koetshuizen toevoegde: één links en één rechts van de bestaande kern. Voor het linker exemplaar werd het bouwdeel uit de 15e eeuw opgeofferd. In 1916 verkocht de familie Feith het

pand aan de gemeente, zonder het prachtige interieur: dat werd apart te koop aangeboden en ging zo als geheel verloren. Eén schouw werd overigens geschenken aan het Groninger Museum. De gemeente gaf het pand vervolgens vele bestemmingen. Het diende als arbeidsbeurs, conservatorium, kantoor en zelfs studentenhuis. Het gebouw werd behoorlijk verwaarloosd, tot het in 1994 weer zo goed als mogelijk in oude glorie werd hersteld en gerestaureerd. Momenteel huisvest

het pand een café-restaurant. Om de bestemming van het café-restaurant werkbaar te maken, werd er door architectenbureau De Zwarte Hond uit Groningen een plan gemaakt waarbij het 19e eeuwse karakter als uitgangspunt is genomen. Door op diverse plaatsen doorbraken en uitsneden in de wanden te maken, zijn de oorspronkelijke woonvertrekken ruimtelijk aan elkaar verbonden en zichtlijnen ontstaan. Met de uitsneden is getracht de oorspronkelijke struc-

tuur niet verloren te laten gaan, maar te zorgen voor een nieuwe toevoeging die toch herkenbaar is. Zonder deze wijzigingen zou de indeling van het gebouw uit dichte vertrekken bestaan, die afgesloten van elkaar zouden hebben moeten functioneren.

Nog bestaande interieuronderdelen en -afwerkingen, zoals stucwanden en plafonds, schouwen, marmeren vloeren, de lambrisering in de hal, de vensters met vensterbanken en panelen/luiken werden gerestaureerd. Deze vormen nu een mooi contrast met de vormgeving van de aanvullende nieuwe interieuronderdelen. Er zijn materialen gebruikt als onafgewerkt beton, staal, hardsteen en glas.

Voor de monumentale hoofdentree is een glazen volume

met schuifdeuren geplaatst. Dit is in de hal herhaald, waardoor er een tochtportaal ontstaat en de prachtige, rijk gesneden 18e eeuwse houten voordeur open kan blijven staan.

Andere monumentale deuren in het huis zijn bewaard gebleven; doordat ze doormidden zijn gezaagd en als een soort kamerscherm fungeren, zijn ze wezenlijk onderdeel van het interieur geworden, maar kunnen toch flexibel worden gebruikt.

Het was de bedoeling dat de monu-

mentale bakstenen wand in de kleine keuken aan de kant van het Zwitsers Chalet in zijn originele staat behouden zou blijven en geïntegreerd zou worden in het ontwerp. Dit was door de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg bepaald. De Voedsel en Waren Autoriteit wilde echter dat de muur omwille van de hygiëne zou worden betegeld. Dit zou een grote aantasting van de muur betekenen en uiteindelijk is er als tussenoplossing een donkere transparante laag op

siliconenbasis op aangebracht. Zo werd aan de eisen van hygiëne voldaan, maar met behoud van de monumentale muur.

Op de kolossale muur achter de betonnen bar op de begane grond is een grote wandschildering aangebracht. Hierop zijn alle namen terug te vinden van diegenen die bij de herbestemming betrokken zijn geweest. Daarnaast is een aantal elementen van de constructie opengewerkt, waardoor de gelaagdheid van het gebouw op

speelse wijze is blootgelegd en de vele bestemmingen van het Feithuis zichtbaar zijn geworden.

MAGNALIA DEI KERK

ADRES **LANDSTEINERLAAN 2**

BOUWJAAR **1960**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **KATHOLIEKE KERK**

ARCHITECT **C. BEKINK**

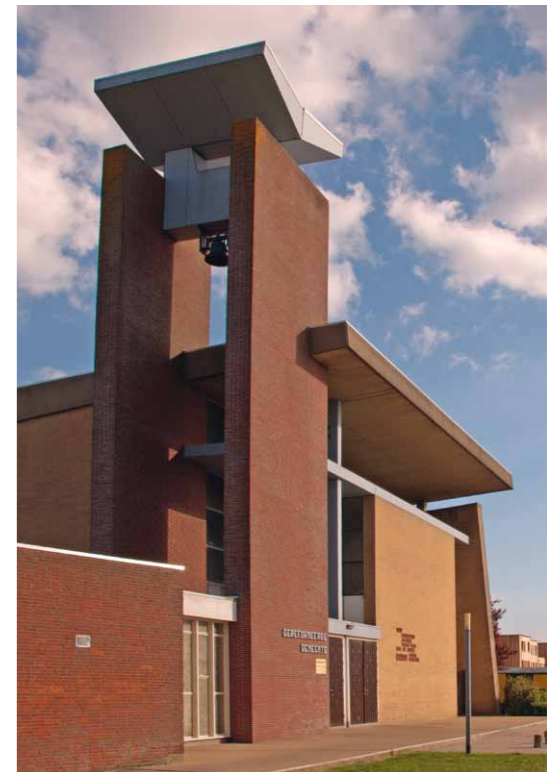
BESCHERMING **GEMEENTELIJK MONUMENT**

HERBESTEMD IN **1992**

OPDRACHTGEVER **KERKERAAD VAN DE GEREFORMEERDE GEMEENTE**

ARCHITECT OF ADVISEUR **VALK ARCHITECTEN BV**

HUIDIGE BESTEMMING **GEREFORMEERDE KERK**

In 1956 startte de bouw van Corpus den Hoorn: de allereerste echt naoorlogse wijk van Groningen. De wijk moest woonruimte gaan bieden aan zo'n 17.000 mensen. Het bisdom Groningen verwachtte dat daaronder zo'n 1200 katholieken zouden zijn. En voor hen was natuurlijk ook een nieuwe kerk nodig. De jonge katholieke architect Coen H. Bekink (1922-1996) maakte een ontwerp en in 1960 werd de Maria ten Hoornkerk plechtig in gebruik genomen. Het gebouw wordt wel gezien als de eerste moderne uiting van katholieke kerkbouw in Groningen. De kerk had in tegenstelling tot veel andere kerken uit die tijd - die meestal in de meer traditionele Delftse- of Bossche School werden gebouwd - een zeer

eigentijdse uitstraling en lijkt te zijn beïnvloed door de architectuuropvattingen van Le Corbusier. Bekink wilde dat de kerk een herkenningspunt zou zijn in de wijk: eigentijds vormgegeven, maar wel sober en bescheiden. Niet te pretentius. Het gebouw bestaat uit een betonskelet met metselwerk en heeft een rechthoekige plattegrond. De ingang, met twee grote houten deuren, bevindt zich aan de westkant. Bij de ingang zit een De Stijl-achtig patroon

van horizontale en verticale betonnen platen die op een kruissymbool lijken. In het platte dak bevindt zich een flauwe knik waardoor een V-vorm is ontstaan. Dezelfde vorm is ook terug te vinden in de klokkentoren. Opvallend element is een groot rechthoekig vlak van gele baksteen dat zich aan de westgevel bevindt. De zuidgevel bevat smalle ramen van glas-in-beton, ontworpen door de Rotterdamse kunstenaar Hans van der Plas. De noordgevel is ingedeeld met verticale

raamstroken. De achtermuur kent, zowel aan de binnen- als buitenkant, verticale, in baksteen uitgevoerde ribben waardoor een reliëf is ontstaan. Binnen is het koor minder geaccentueerd dan tot dan toe gebruikelijk was. Hetzelfde geldt voor het, overigens onverhoogde, altaar dat dicht bij het schip is geplaatst. Dit paste bij de nieuwe opvattingen die na de oorlog binnen de katholieke kerk golden. Na een periode van leegstand, waarbij zelfs sloop op de loer lag, werd de

kerk begin jaren '90 door het bisdom aan de gereformeerde gemeente van de Magnalia Dei Kerk verkocht. Deze wisseling in gebruik door verschillende geloofsgemeenschappen komt niet zo vaak voor. Om de kerkzaal geschikt te maken voor de gereformeerde geloofsbeleving werd deze verkort door er twee vergaderlokalen in te bouwen met daarop een nieuw orgel. De oorspronkelijke centrale opstelling van de stoelen werd vervangen door een diagonale, met het spreekgestoelte in een

hoek, dicht bij de kerkgangers. Het oude orgel verdween naar de dagkerk, waar nu een kinderopvang te vinden is. Ook werd het natuurstenen altaar verwijderd en kreeg de doopruimte een nieuwe functie als vergaderzaal. Het glas-in-betonraam met een afbeelding van de heilige Maria was ongepast in een gereformeerd kerkgebouw en werd daarom zorgvuldig verwijderd en veilig door het bisdom opgeslagen bij een glazenier in Martenshoek. De overige wanden van de kerkzaal behielden

hun prachtige glas-in-loodramen van kunstenaar Max Reneman. Het gebouw kreeg na de restauratie en verbouwing haar nieuwe naam.

WIJKVERENIGING BETHLEHEM

RELIGIEUZE GEBOUWEN

ADRES **MEEUWERDERWEG 63**

BOUWJAAR **1901**

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE **WIJKGEBOUW HERVORMDE GEMEENTE**

ARCHITECT **ONBEKEND**

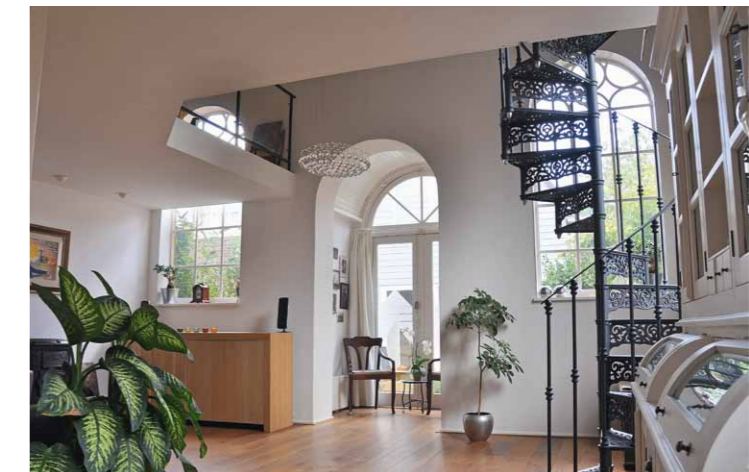
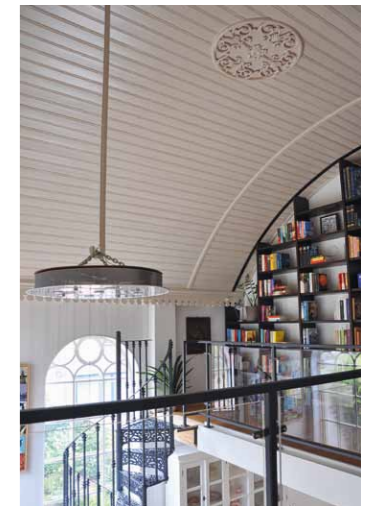
BESCHERMING -

HERBESTEMD IN **1986**

OPDRACHTGEVER **PARTICULIER**

ARCHITECT OF ADVISEUR **ONBEKEND**

HUIDIGE BESTEMMING **WONINGEN**

Dominee Jan Jakob Knap besloot in 1901 om aan de westzijde van de Meeuwerderweg in de Oosterpoortwijk een wijkvereniging voor de hervormde gemeenschap op te richten. Onder de naam 'Bethlehem' kocht de vereniging een huis aan de Meeuwerderweg. Nog in datzelfde jaar werd achter het huis een wijkgebouw gebouwd, 'ten doel het houden van zondagsschool-, knapen-, jongeling- en jongedochtersvereniging, brei- en naaivereniging, bijbeloefening, eerlang ook wijkverpleging waarvoor de spreek- en badkamer zal gebruikt worden en overigens alles wat tot den wijkarbeid behoort'. Het charmante gebouwtje heeft met zijn gietijzeren boogramen en sierlijk gemetselde voorgevel in rode en gele baksteen het uiterlijk van een klein dorpskerkje, maar

dan zonder toren. In het huis aan de straat, dat de naam 'Wijkvereniging Bethlehem' droeg, woonde de conciërge. Pas in 1924 kregen de hervormden hun eigen kerk in de Oosterpoort, aan de Oosterweg. De hervormde gemeente kende een grote bloei, maar de laatste decennia van de vorige eeuw liet een snelle ontkerkelijking veel sporen na in de stad. In 1986 zag de hervormde gemeente zich gedwongen om de gebouwen aan Meeuwerderweg 59, 61 en 63 te

verköpen. Inmiddels is de kerk grondig verbouwd tot wooneenheden. Particulieren hebben van het wijkgebouwtje twee afzonderlijke woningen gemaakt. De scheiding kwam precies in het midden van de rechthoekige zaalruimte. Elke woning heeft daardoor twee originele gietijzeren boogramen in de zijgevel van het woongedeelte. Aan de noordzijde is de zijgevel deels uitgebroken en van een lage aanbouw voorzien voor de noodzakelijke voorzieningen als CV, een badkamer en extra

(berg)ruimte. In de woning die zich aan de voorkant van het kerkje bevindt, is prachtig gebruik gemaakt van de aanwezige raampartijen en zijn dichtgemetselde ramen opengewerkt en in het interieur verwerkt. Door plaatsing van een vide is het een riante woning geworden. Ook het originele houten tongewelf is goed bewaard gebleven. Het oude ingangsportaal fungeert als zithoekje. De woningen bezitten een gezamenlijke, binnentuin achter de bestaande bebouwing.

THEEHUIS SELWERDERHOF

RELIGIEUZE GEBOUWEN

ADRES IEPENLAAN 204

BOUWJAAR 1951

OORSPRONKELIJKE FUNCTIE AULA

ARCHITECT J.H.M. WILHELM

BESCHERMING GEMEENTELIJK MONUMENT

HERBESTEMD IN 2003

OPDRACHTGEVER GEMEENTE GRONINGEN

ARCHITECT OF ADVISEUR ARTÉS BUREAU VOOR ARCHITECTUUR EN INTERIEUR

HUIDIGE BESTEMMING THEEHUIS

Omdat begraafplaats Esserveld aan de zuidkant van de stad vol begon te raken, gaf de gemeente in 1939 opdracht om ten noorden van de stad een nieuwe begraafplaats, Selwerderhof, aan te leggen. Door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog kon de begraafplaats echter pas in 1949 gerealiseerd worden, wel naar het oorspronkelijke ontwerp van L.W. Copijn uit 1939, met aanvullingen van J. Vroom jr. uit 1946. De nieuwe begraafplaats lag toen nog ver van de stad: de na oorlogse uitbreidingswijken Selwerd (1963) en Paddepoel (1965) waren er nog niet. Begraafplaats Selwerderhof heeft een oppervlak van 24 hectare en bestaat uit een aantal 'velden', gegroepeerd langs een centrale hoofdas en een aantal zij-assen.

Op het terrein staan twee aula's, beide ontworpen door J.H.M. Wilhelm, die destijds als architect werkzaam was bij de dienst Gemeentewerken. De eerste aula werd tussen 1949-1951 gebouwd en was eigenlijk als tijdelijke oplossing bedoeld. De financiële middelen voor een grotere aula ontbraken eind jaren '40 nog. De aula kon onderdak bieden aan rouwdiensten tot slechts veertig personen. In 1964 was de tweede, grotere aula klaar. Met het

gereedkomen van de grote aula, werd de eerste buiten werking gesteld en jarenlang als opslagruimte gebruikt. Kenmerkend voor het gebouwtje is de 15-zijdige, geometrische, bijna cirkelvormige, plattegrond. Wie erom heen loopt, ziet verschillende slanke, holle kolommen van gewapend beton die samen de constructie vormen. De gevel-vlakken zijn opgemetseld uit gele baksteen. Aan de achterzijde bevindt zich een hoekige uitbouw die voorheen als opbaar ruimte diende.

Aan weerszijden hiervan bevinden zich de toiletten, die alleen van buitenaf toegankelijk zijn. Het gebouw is afgedekt met een betonplaat waarin een bijzonder vijfhoekig raam met glazen bouwstenen is verwerkt. Het vijfde hoekpunt staat symbool voor de hemel. Tijdens renovatiewerkzaamheden bleek de oude aula nog in zeer goede staat. Slechts enkele herstelwerkzaamheden hoefden te worden uitgevoerd, zoals de reparatie van de betonlaag

en het vervangen van de dakbedekking. Al snel kreeg het gebouw een nieuwe bestemming: het werd een theehuis. Bijzonder om te vermelden is dat het een van de eerste herbestemmings-/renovatieprojecten van na oorlogs cultureel erfgoed in Groningen is. Uiterlijk veranderde het gebouw alleen van kleurstelling en kregen de nog aanwezige stalen kozijnen hun oorspronkelijke rozerode kleur terug. Ook van binnen is er weinig veranderd. In plaats van kruiwagens en schoppen

staat er nu een buffet met zithoekjes. In het interieur, zoals de tafel, de vloer en het dakraam, is geprobeerd de oorspronkelijke plattegrond zo veel mogelijk terug te laten keren. In het theehuis zijn momenteel zo'n 50 vrijwilligers actief. Zij schenken zeven dagen per week tussen 10:30 en 17:30 uur thee, en dragen er tegelijkertijd zorg voor dat Selwerderhof een plek is waar mensen zich kunnen bezinnen, kunnen ontsnappen aan de hectiek van alledag en genieten van het mo-

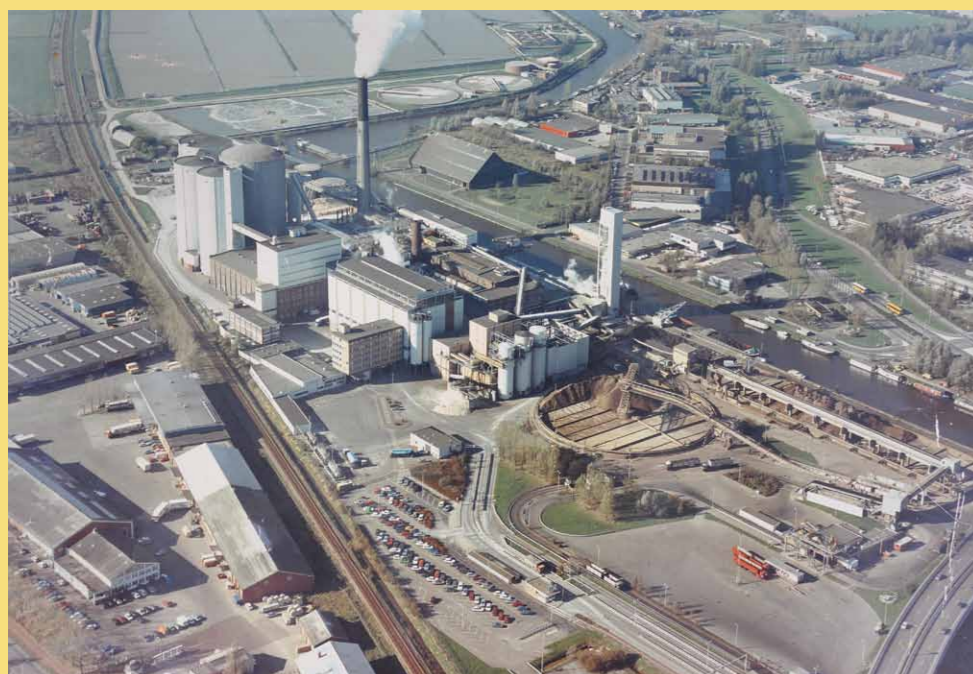
numentale groen om zich heen. Daarnaast is het theehuis een geliefde plek voor nabestaanden voor het verkrijgen van informatie en het ontmoeten van lotgenoten. Een prachtig voorbeeld van succesvolle herbestemming op kleine schaal.

HERBESTEMMING EN DE TOEKOMSTIGE OPGAVE

DE SUIKERUNIE

Herbestemming is geen doel op zich. Hooguit is het een middel om een te behouden gebouw weer van een stevige economische drager te voorzien. Dit geconstateerd hebbende, lijkt het vervolg eenvoudig: een karakteristiek oud gebouw, een eigenaar die ervan af wil en een

potentiële nieuwe eigenaar die wel wat in het pand ziet. Bij gelijkgerichte belangen gaat herbestemming soms verrassend eenvoudig en snel. Maar meestal is dit niet het geval. Omvang en complexiteit kunnen vertraging veroorzaken en tot een stroperig proces leiden, terwijl de bouw-

kundige staat van het object in de tussentijd snel achteruit gaat, met verlies van vertrouwen en het uiteindelijk afhaken van enthousiaste partners als gevolg. Ook externe factoren zoals bodemvervuiling kunnen een groot obstakel vormen, zozeer zelfs dat soms onconventionele oplossingen moeten worden gezocht. Zo werd in Groningen op het CiBoGa-terrein een her te bestemmen gebouw zelfs in zijn geheel verplaatst.

Met de revitalisering van de in dit boek gepresenteerde gebouwen is aangetoond dat herbestemming niet eenvoudig is, maar dat het wel kan en vaak tot mooie resultaten leidt. Herbestemming is daarmee een goede mogelijkheid om dierbare en waardevolle oude gebouwen langer onder ons te houden. Ook vormt het een alternatief antwoord op de pragmatische dagelijkse praktijk van sloop en goedkope nieuwbouw. Voor de initiatiefnemer levert dat laatste meestal kortstondig financieel gewin op, maar de samenleving kijkt er op langere termijn met gemengde gevoelens op terug. Herhaling van sloop en nieuwbouw lijkt dan de enige oplossing om de gewenste verbetering in de ruimtelijke kwaliteit te realiseren. De levensduur van gebouwen loopt daarmee snel terug. Het natuurlijke recyclingproces in de stad slaat daardoor als het ware op hol, met erosie van de karakteristieke, geleidelijk gegroeide en zich vernieuwende ruimtelijke en stedelijke kwaliteit als gevolg. Herbestemming van bijzondere gebouwen in plaats van sloop, draagt zodoende bij aan de breed gewaardeerde ruimtelijke kwaliteit van de bestaande stad.

Met de oogst van de afgelopen jaren is Groningen er natuurlijk nog niet. Er resteren niet alleen nog gebouwen uit het Kanjerplan, maar ook blijkt één gebouw - het Noorderbad - alweer opnieuw aan herbestemming toe te zijn. Dit laat zien dat verlies van functie geen eenmalig probleem is, maar zich bij herhaling kan voordoen. Sterker nog: het laat zich aanzien dat herbestemming als gevolg van onze steeds sneller veranderende samenleving ook in een hogere frequentie nodig zal zijn. Bovendien speelt functieverlies bij behoudenswaardige gebouwen sinds de vaststelling van het Groningse Kanjerplan inmiddels bij nog veel meer gebouwen, waaronder ook veel naorlogs erfgoed.

Voor Groningen is één van de grote herbestemmingsopgaven voor de nabije toekomst die van de suikerfabriek, of beter gezegd, wat daar nog van rest. In 2008 besloot de SuikerUnie zeer onverwacht de suikerfabriek in Groningen te sluiten. In ruil voor een vorstelijke subsidie werd hiermee gehoor gegeven aan het Europese beleid om de bietsuikerproductie te reduceren ten gunste van die van rietsuikerproducenten elders in de wereld. De wens van velen en vervolgens ook van de gemeente om in ieder geval de gebouwen te mogen behouden, werd door Europese regelgeving onmogelijk gemaakt. Op deze plaats mocht nooit meer suiker gemaakt worden en daarom moesten alle productiegebouwen, op haast middeleeuwse wijze, tot de grond toe worden afgebroken.

Net als graan, is suiker onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis van Groningen. Vanaf de late 19e eeuw was Groningen een van de grootste suikerproducenten van Europa. Het silhouet van de suikerfabriek aan het Hoendiep domineerde bijna een eeuw lang de skyline van de stad. De weë geur en rookpluimen uit de bijna honderd meter hoge schoorsteen waren onlosmakelijk met de stad verbonden. Het bericht dat de 'wolkenfabriek' zou verdwijnen, trof de inwoners van Groningen dan ook als een donderslag bij heldere hemel.

Mede vanwege het nieuwe rijksbeleid ten aanzien van herbestemming werd de Rijksadviseur voor het Cultureel Erfgoed ingelicht over de gang van zaken. Vervolgens werd op ministerieel niveau in Brussel overleg gepleegd. Het mocht niet baten: in ruil voor vijftwintig miljoen euro subsidie moest en zou de fabriek van de aardbodem verdwijnen. Kon het niet meer voor suikerproductie gebruiken van de gebouwen anno 2008 niet met een schriftelijke overeen-

komst geregeld worden? Ook dat bleek niet mogelijk. Schrale troost is dat na veel overleg uiteindelijk werd toegestaan dat het depotgebouw en het al decennia niet meer gebruikte restant van de oude schoorsteen op het meer dan 133 ha grote terrein mochten blijven staan. Vanaf de westelijke ringweg zijn ze te zien, als ontheemde relictten op het immense, verlaten terrein met daarachter de vloeivelden, zover als het oog reikt.

In essentie was de oorspronkelijke fabriek uit 1914 met zijn vooroorlogse uitbreidingen nog volledig in het inmiddels gesloopte complex aanwezig. De opzet en aaneenschakeling van de gebouwen was bepaald door het productieproces, van het wassen en snijden van de bieten tot het verpakken van de suiker. De vooroorlogse uitbreidingen, en zelfs ook die van kort na de oorlog, waren allemaal uitgevoerd in de vormtaal van het oorspronkelijke ontwerp van architect G. Nijhuis. De vernieuwingen betroffen bij

herhaling de modernisering en uitbreiding van alle installaties, hetgeen keer op keer ook grote aanpassingen in de draagconstructies met zich mee bracht. Uiterlijk werden de meeste gebouwen in dezelfde stijl verlengd en verhoogd, maar dan in een iets soberder vorm. Vanaf de jaren '50 van de vorige eeuw vond een vrijwel aaneengesloten reeks verbouwingen plaats waarbij opnieuw alle installaties werden vernieuwd en een aanzienlijke schaalvergroting werd gerealiseerd. In die tijd is afscheid genomen van de traditionele architectuur. Uitbreidingen van bestaande gebouwen en toevoegingen van nieuwe werden vanaf die tijd in moderne materialen als staal, beton en glas uitgevoerd. Uit 1977 dateerde onder meer de nieuwe betonnen, bijna honderd meter hoge, schoorsteen.

De buitengebruikstelling en de ontmanteling van de fabriek waren al volop gaande toen de sloopaanvraag werd ingediend. De sloper had meer dan een jaar tijd nodig om de enorme klus te klaren. Vertraging zou tot hoge boetes van de Europese Unie leiden. Als gevolg hiervan hielden alle partijen elkaar in de tang en was er geen tijd voor uitstel van sloopwerkzaamheden ten behoeve van overleg. In die situatie kreeg de afdeling Monumenten van de gemeente in het voorjaar van 2009 toestemming om het complex te onderzoeken en de nog in het complex aanwezige cultuurhistorische waarden te documenteren.

Herbestemming van de restanten van de fabriek is niet eenvoudig. Het gebied ligt weliswaar op korte afstand van de binnenstad achter de laat 19e eeuwse schil en aan de ringweg, maar het terrein is zo groot en omvangrijk dat je er het liefst een zware functie als een ziekenhuis, de Rijksuniversiteit of de Hanzehogeschool zou willen onderbrengen. Echter, bij hen bestaat daaraan momenteel geen behoefte. Gezien het huidige overschot aan bouwlocaties en de crisis op de woningmarkt is woningbouw op korte termijn ook geen optie. Voor de komende vijftien jaar wordt daarom eerst naar een tijdelijke invulling gezocht. Hiervoor is een prijsvraag uitgeschreven. Dat de suikerfabriek onder de bevolking 'leeft', moge blijken uit het feit dat vooruitlopend op de prijsvraag al 60 ideeën zijn ingediend. Op Open Monumentendag, in september 2011, gaat de prijsvraag officieel van start. Naar verwachting zal de jury in december van dat jaar de winnende ideeën bekendmaken.

REGISTERS

ZOEKEN OP NAAM

NAAM	PAGINA
A Albion	50
B Bewaarschool De Krekels	82
Bezoekerscentrum De Buitenplaats	56
D De Faun	36
De Groninger silo	34
De Nijverheid	54
De Ommelanden	32
De Papiermolen	118
De Vooruitgang	44
Dubbele loods	22
E Elevator Maatschappij	52
Engeland	48
F Feithuis	138
G Grafisch Museum	86
Grand Theatre	110
H Helperbad	112
Helperpark 300	20
Het Kasteel	74
Het Paleis	92
Hoofdpostkantoor	106
Hoofdstation	108
I Insulinde	40
J Jan Evert Scholtenschool	70
K Kapel Roode Weeshuis	128
Korenbeurs	28
M Magazijn Waterborg	42
Magnalia Dei Kerk	142
Mediacentrale	16
N Nassauschool	84
Noorderbad	114
Noorderpoortcollege	78
O Oude Groninger Museum	124
Overijssel en Friesland	58
P Pakhuis Lage der A 21	46
Prinsenhof	104
Prinses Juliana school	68
R Regulateurshuis	24
Remonstrantse Kerk	132
Rijks HBS	98
S Scheepstra- en Van Starckenborghschool	72
Simplon	30

NAAM	PAGINA
T Theehuis Selwerderhof	146
V Van Elmpthuis	38
Verloskunde Academie	66
W Wassenberghschool	80
Watertoren Noord	10
Wiebengacomplex	88
Wijkvereniging Bethlehem	144
Z Zuiderbewaarschool	100
Zuiderkerk	130

ZOEKEN OP STRAAT

STRAAT	PAGINA
A Akerkhof	16
Aweg	20
B Bloemsingel	22
Boterdiep	24
C Coehoorsingel	28
D Dirk Huizingastraat	30
F Friesestraatweg	32
G Graaf Adolfstraat	34
Griffestraat	36
Grote Markt	38
H Helperpark	40, 42
Herestraat	44, 46
Hoendiepskade	48
Huygensstraat	50
I Iepenlaan	52
J J.H. Jansenstraat	54
K Kamerlingheplein	56
Kolendrift	10
L Lage der A	58, 66, 68
Landsteinerlaan	70
Langestraat	10, 72
M Martinikerkhof	74, 78
Meeuwerderweg	80
Melkweg	82
Moddermanlaan	84
Munnekeholm	86

STRAAT	PAGINA
N Nieuwstad	88
Noorderbinnensingel	92
Noorderhaven	98, 100
O Oosterhamrikkade	104
Oosterkade	106
Oosterstraat	108
P Papiermolenlaan	110
Petrus Driessenstraat	112
Praediniussingel	114
R Rabenhauptstraat	118
Rode Weeshuisstraat	124
S Stationsplein	128
Stationsstraat	130
T 't Klooster	132
V Verlengde Visserstraat	138
W Wassenberghstraat	142
Wolddijk	144
Z Zwarteweg	146

ZOEKEN OP ARCHITECT OF ADVISEUR

NAAM	PAGINA
# 0/80 Adviesburo Bouw	70
A Adviesburo van der Plas BV	22
Arcadis - Luc Veeger	10
Artès bureau voor architectuur en interieur	146
B Bekink, C.	142
Beusekom, J.G. van	28
Boer, J.A.	114
Bos, D.H.	100
Bouma, S.J.	72, 84, 86
C Ciriani, Henri	74, 78
D DAAD architecten	34, 92, 114
De Zwarte Hond	16, 22, 110, 138, 104
E Eelkema, M.G.	48, 112
Exel Bouwmanagement en ontwikkeling	54
F Francke, C.	10
G Gemeente Groningen	24, 86
Gosschalk, I.	108

NAAM	PAGINA	NAAM	PAGINA	FUNCTIE	PAGINA	FUNCTIE	PAGINA	NAAM	PAGINA
H Hazeu, J.P.W.	54	V Valk architecten bv	142	M Melkfabriek	32	K Kantoren	16, 20, 30, 32, 34, 38, 58, 68, 118, 132	J Jacob van Ringen	58
Hoekzema, G. Kzn.	66	Van de Veen & Bos	128	Mts en ambachtsschool	88	Kerk	132	Jacques Müller	104
Holstein Restauratie Architectuur	74, 112	Y. van der Veen	130	Museum	124	Kinderopvang	100, 114	Johannes Jacobs	104
Holthuis, K.H.	24, 58	Van Elmpt, A.Th.	38, 36	N Natuurkundig Laboratorium	78	Kunstacademie	124	K Karelse, Thon	82
Holthuis, T.	58	Van Ringen Architecten	58	Rijksuniversiteit		L Lagere school	84	Kerkeraad van de Gereformeerde gemeente	142
J Jaap Stobbe Vormgevers in- en exterieur	38	Vogel, Wim	50	O Openbare lagere school	80, 86	M Museum	86	Keulen, H.	46
JUK Bouwkundig Bureau	46	Vries, Luc de	40	Openluchtzwembad	118	N Naschoolse opvang	70	Kuiper, W. en Niessen. E.	40
K Kalfsbeek, Cor. Architectenbureau (nu DAAD architecten)	28	Vrijman, J.A.	92	Overdekt zwembad	112, 114	O Openluchtzwembad	118	L Lefier	106
Karelse, Thon	82	Wittop Koning, A.R.	36	P Pakhuizen	58	Opleiding voor vroedvrouwen	66	M m2o5 Real Estate	20
KAW architecten en adviseurs	42, 44			Pastorie Martinikerk	138	Overdekt zwembad	112	N Nederlandse Spoorwegen	108
Kazemier & Tonkens, Architectenbureau	34, 42			Postkantoor	106			Nijestee	50, 52, 92
Kira, Moriko	132			R Regulateurshuis gasfabriek	24			NV Groninger Monumentenfonds	10, 22, 24, 104
KLAMER, Architectenburo, bna	32			Remonstrantse Kerk	132			P Particulier	32, 80, 144
Koolhaas, Jac.	118			Restaurant	36			S Stichting Beroepsonderwijs	74, 78
Kuiler & Drewes, Architectenbureau	30, 68			S Sigarenfabriek	40			SIG Real Estate (TCN)	16, 68, 114
Kuipers, T.	130			T Tabakspakhuis	54			SKSG Kinderopvang	70, 72, 100
L Lokhorst, J. van	74, 78			Theefabriek	40			Slim, K.	46
M MAD architecten	118			Treinstation	108			Stichting COB10	92
Mulock Houwer, J.A.	22, 80			V Verzekeringskantoor	36			Stichting Het Groninger Landschap	56
N Nagelkerke, Cees	128			Vleesconservenfabriek	30			Stichting Oude Groninger Kerken	132
Nijhuis, G.	132			W Watertoren	10			V Verbeek, Frank	104
O Onbekend	22, 32, 44, 46, 48, 50, 52, 56, 58, 104, 128, 138, 144			Wijkgebouw hervormde gemeente	144			VCOG - Vereniging voor Christelijk onderwijs Groningen	84
Oom en Kuipers, Architectenbureau	32							Vereniging tot behoud van Grafische Machines	86
Oving Architecten	48, 50, 98, 106, 130							Volkshuisvesting	128
P Peters, C.H.	106, 124							W Walsema ontwikkeling	48
R Raamaker, H.	98, 132							Woningbouwvereniging Groningen, tegenwoordig Nijestee	52
Rood, van, A.H.	16, 20							Woningbouwvereniging Gruno, tegenwoordig Nijestee	44
Rots, H.	82							Z ZARA Nederland	36
S Saville, G.	110							Zijp, Wessel	104, 138
Scheepers, J.F.	40								
Signatuur Architecten	72, 80								
Sijpkens, Architectenbureau	130								
SKETS Architectuurstudio	30, 36, 56, 66, 68, 84, 88, 104, 124								
Sommer & Arends architecten en interieurarchitecten	100								
Stremmer	52								
T Tak architecten, Rob Steenhuis	108								
Team 4 Architecten	20, 74, 78								
Thomas Müller	50								
Ivan Reimann Architekten									

BEGRIPPENLIJST

A AFGEKNOT afknotten is een term die gebruikt wordt wanneer bijvoorbeeld een dakpartij aan de bovenzijde wordt afgeplat.

AMBACHTELIJK-TRADITIONEEL verzamelnaam, bouwstijl zonder nadrukkelijk Klassisistische of Neogotische verwijzingen maar met duidelijk traditionele kenmerken die op ambachtelijke wijze een plek hebben gekregen.

AMSTERDAMSE SCHOOL een expressieve baksteen-architectuur die zich kenmerkt door sculpturale vormtaal en rijk kleurgebruik. In de jaren '10 en '20 van de twintigste eeuw veelvuldig in Amsterdam toegepast, evenals in andere delen van Nederland.

ART DECO een populaire stijlbevinging binnen de architectuur en toegepaste kunst in de jaren '10, '20 en '30 van de vorige eeuw. Een mengelmoes van vele verschillende stijl- en kunststromingen. Sobere en meer hoekige voortzetting van de Jugendstil.

B BALKLAAG een rij houten balken die dient voor de ondersteuning van de vloer.

BASALT een vulkanisch gesteente, ontstaan na stolling van lava.

BASEMENT het onderste deel van een zuil, pilaster of pijler. Soms ook gebruikt ter duiding van de onderkant van een gevel.

BETONSKOLETBOUW bouwmethode waarbij het skelet van het gebouw is opgetrokken uit beton. Dit skelet vormt de draagconstructie van het gebouw.

BOOGFRIES een rij kleine, even hoge bogen die in een horizontale rij met elkaar verbonden zijn. Een boogfries kan als stilistisch element toegepast zijn, maar deze kan ook dienen als praktische oplossing om de bovenliggende muur die uitspringt op te vangen. De boogjes leiden dan het gewicht af naar de in de muur opgenomen kraagstenen.

BORSTWERING het gedeelte van een (kamer)muur dat zich tussen de vloer en de onderkant van het kozijn bevindt.

C CASCO de nog niet met bijvoorbeeld tussenwanden ingevulde romp of het skelet van een gebouw.

CHALET-STIJL een romantiserende bouwstijl met veel houten vakwerkelementen (verwijzingen naar vakwerk) die eigenlijk vooral werd toegepast bij villa's.

CIBOGA-TERREIN Circus-, Boden- en Gasterrein: een ontwikkelingsgebied in de stad Groningen dat voorheen grotendeels een industriële bestemming had. Gelegen op een deel van de voormalige vestingwerken van de stad.

CLASSICISTISCH beweging in de architectuur die vanaf de late 17e eeuw teruggrijpt op klassieke Griekse en Romeinse voorbeelden.

D DAKLEER een dakbedekking op basis van bitumen (een stof die van nature voorkomt in aardolie) en teer.

DELFTSE SCHOOL een reactie op de Amsterdamse School met veel aandacht voor traditionele elementen. Ontstaan rondom de Delftse hoogleraar ir. Marinus Jan Granpré Molière.

DEURTRAVEE bouwdeel dat zich in hoofdzaak kenmerkt door de aanwezigheid van een deur of meerdere deuren.

E ELEVATORTOREN bouwwerk dat een rol speelt bij het transport van het graan naar de silo.

F FRANS BALKON een veelal ijzeren hekwerk voor een naar binnen draaiend deel. Dit draaiende deel loopt tot de vloer zoals bijvoorbeeld een deur. Een Frans balkon stulpt dus niet uit de gevel.

FRIES PANNENDAK dak gelegd met platte of vlakke Friese pannen, vervaardigd in Friesland en vaak daar ook toegepast. De Friese dakpan kan voorzien zijn van een paar ribben en komt geglazuurd voor (blauw/zwart gesmoord).

G GEBINT een portaalvormige houten draagconstructie in een boerderij, die bestaat uit twee of meer stijlen of staanders die met elkaar verbonden zijn door één of twee horizontale gebintbalken.

GEBINTENKAP de kap boven een gebint.

GETEERD met teer bestreken.

GEWAPEND BETONSKOLET een bouwconstructie op basis van beton die 'gewapend' is met stalen staven voor de stevigheid.

GOTIEK naam van een Laatmiddeleeuwse bouwstijl met een nadruk op verticale elementen zoals spitsbogen en hoge glasramen. Decoratief van aard. Wordt wel gezien als de eerste volwaardige nieuwe bouwstijl na de klassieke Griekse en Romeinse stijlen.

GUIRLANDES een festoen of guirlande is een versiering met fruit, bladeren en/of bloemen in de vorm van een slinger die aan de uiteinden omhoog worden gehouden door linten of medaillons.

H HANENKAM tapsvormig metselwerk dat boven muuropeningen wordt toegepast. De hanenkam vormt een sterke constructie om het bovenliggende gewicht van de bouwdelen op te nemen.

HARDSTEEN harde kalksteen met een blauwgrijze tint.

HAT EENHEID: een HAT-eenheid, voorheen Van Dam-eenheid, is met HAT-subsidie gecreëerde woonruimte voor huishoudens van een of twee personen. De afkorting HAT staat voor Huisvesting Alleenstaanden en Tweepersoons-huishoudens.

HIJSBALK een balk waaraan goederen omhoog of omlaag kunnen worden getransporteerd.

HIJSDEUR veelal hoge deuren waarlangs goederen, getransporteerd met een hijsbalk, binnengebracht kunnen worden.

HIJSTRAVEE dat deel in de gevel waarlangs 'gehesen' wordt. Doorgaans goed herkenbaar door de aanwezigheid van hijsdeuren, een hijsbalk en een trijshuisje.

K KAPITEEL een bekroning van een zuil, pilaster of pijler, veelal voorzien van een beeldhouwwerk volgens een van de klassieke orden (Toscaans, Dorisch, Ionisch, Korinthisch, Compositet), de Romaanse stijl (teerlingkapitelen) of de Gotische stijl (bladkapitelen).

KOP-HALS-ROMP TYPE een boerderijtype dat veel voorkomt in Friesland en in het westen en noorden van Groningen. De boerderij heeft deze benaming gekregen omdat de vorm doet denken aan een liggende koe. Hierbij is het woonhuis-gedeelte de kop, het middengedeelte de hals en de schuur de romp.

KOP-ROMPTYPE een boerderijtype zonder verbindend middelgedeelte (de hals) waarbij woonhuis (kop) en schuur (romp) direct op elkaar aansluiten.

KROONLIJST een horizontale band aan een bouwwerk, meestal uitspringend en geprofileerd of van versieringen voorzien.

KRUISGEWELF een gewelfvorm van het type graatgewelf die in de Romeinse bouwkunst voor het eerst werd toegepast en daarna op grotere schaal werd gebruikt in Romaanse kerken. Het kruisgewelf ontstaat als twee gelijke tongewelven elkaar snijden. De lijnen van de twee halve cilinders treffen elkaar in het midden, zodat een kruisvorm ontstaat.

KRUISVENSTER een raamkozijn dat in vieren wordt gedeeld door een middenstijl (verticaal) en een tussendorpel (horizontaal).

KUBISTISCH EXPRESSIONISME expressieve bouwstijl gekenmerkt door hoekige, uitspringende delen. Onder meer het werk van architect W.M. Dudok wordt wel onder deze stijl geschaard.

LICHTHOF gebouwdeel waar daglicht binnenkomt.

LISEEN verticale, iets uit de muur springende stroken zonder voetstuk of bekroning. Ze hebben een decoratieve functie: door het gebruik van lisenen wordt een muur in vlakken verdeeld.

LOOIKELDER kelder waarin leer gelooïd wordt.

MANSARDEDAK een dakvorm met gebroken, naar buiten geknikte vlakken.

METSELVERBAND het verband of de rangschikking waarin stenen, bijna altijd bakstenen, worden gemetseld.

MEZZANINE tussenvloer, ook wel mezzanine (Italiaans 'mezzano' = midden) genoemd, is in de architectuur een zelfdragende constructie die geplaatst wordt tussen twee etagevloeren.

MIDDENSCHIP een langgerekte ruimte die in het geval van een kerk wordt gevolgd door het koor.

MUURANKER een smeedijzeren staaf om balken en stijlen aan muren te bevestigen en deze tegen uitwijken te vrijwaren.

NEGBLOK een iets grotere steen te midden van kleinere stenen in de omlijsting van het kozijn. Deze steen zorgt voor een groter verbindingsoppervlak waardoor de omlijsting van een venster steviger verbonden is met de omringende muur. Vaak worden negblokken op regelmatige afstanden van elkaar geplaatst.

NEOCLASSICISME een stroming in de kunst en architectuur, ontstaan aan het eind van de 18e eeuw die de klassieke Griekse en Romeinse bouwvormen nieuw leven inblies.

NEOGOTISCH een 19e eeuwse stroming in de bouwkunst die zich geheel heeft laten inspireren door de middeleeuwse Gotiek.

NIEUWE ZAKELIJKHEID een stilistische reactie binnen de kunsten op het eraan voorafgaande Expressionisme. Een van de belangrijkste principes die centraal staan binnen de Nieuwe Zakelijkheid is de ideologie van het Functionalisme, het idee dat de vorm van voorwerpen voor alles in overeenstemming dient te zijn met het beoogde gebruik.

ONDERDORPEL de bovenkant en de onderkant van de omranding van een raam of raampartij wordt dorpel genoemd. De bovenste heet bovendorpel en de onderste onderdorpel of gewoon dorpel.

ONTLASTINGSBOGEN een boog gemetseld boven een deur of raam met het doel het gewicht van het erboven liggende metselwerk op de muren over te brengen.

PADDESTOELKOLOM kolommen die bovenaan uitwaaieren en naadloos overgaan in het plafond.

PILASTER een iets uitspringende 'halve' pilaar tegen een muur of grotere zuil. Evenals een klassieke zuil is de pilaster voorzien van een basement en een kapiteel. Pilasters werden vooral in de gevelarchitectuur van de Renaissance en de Barok toegepast, op de hoeken van een gebouw maar ook als visuele onderbreking van een grotere gevel. De pilaster heeft vaak geen constructieve functie, hoewel de pilaster toegepast werd om een boog of hoofdgestel te dragen.

PLINT een op vloerhoogte tegen een wand aangebrachte lijst, die de overgang tussen vloer en wand moet vormen. Wordt ook gebruikt om het onderste deel of zelfs de begane grond van een (groot) gebouw te duiden.

RAAMTRAVEE een travee met (hoofdzakelijk) ramen.

ROEDENVENSTER een venster opgedeeld uit roeden.

ROEVEVERDELING een verdeling in de ramen door middel van houten latjes of andere materialen.

RONDBOOG boog waarvan de binnenwelflijn de vorm van een halve cirkel heeft. Toegepast boven deuren en vensters ter ontlasting. Diverse vormen komen voor, naar gelang de architectonische stijl of het toegepaste materiaal.

RONDBOOGVENSTER een venster onder een rondboog die aan de bovenzijde ook half rond is bekrond.

ROOILIJN de vastgestelde grens tussen openbaar en privégebied.

ROZETVENSTER cirkelvormig siervenster in gevel.

SCHIJNVOEG ofwel een imitatievoeg: een smalle gleuf in een materiaal waardoor er een voeg lijkt te zijn.

SCHILDDAK een daktype dat wordt gevormd door twee driehoekige schilden of dakvlakken aan de korte kant en twee trapeziumvormige schilden aan de lange kant van een gebouw.

SEGMENTBOOG een boog die meestal een deel van een cirkel beschrijft. Het trekpunt van de boog ligt onder de lijn die de geboorten met elkaar verbindt. De segmentboog oefent een sterke zijwaartse druk uit en wordt om die reden alleen voor kleine overspanningen gebruikt, zoals raam- of deuropeningen.

SIERANKER een muuranker met een puur esthetische functie of een gecombineerde functionele en esthetische functie.

SLUITSTEEN een vaak zorgvuldig bewerkte steen, aangebracht in de top van een boog of op de ontmoetingsplaats van enkele ribben in de top van een gewelf.

SPEKLAAG een band, spekband of speklaag, is in de bouwkunst een horizontale versiering in een gevel. Vaak is het een doorlopende lichtgekleurde horizontale strook van baksteen of natuursteen, aangebracht tussen de normale lagen baksteen.

SPITSBOOGOPENING een opening in de vorm van een spitsvormige boog.

STAALBETONVLOER een vloer van met staal gewapend beton.

SYSTEEMPLAFOND een plafond waarbij door middel van plafondplaten en plafondprofielen en een ophangstelsel een vrij toegankelijke ruimte tussen de bovenliggende vloer en het plafond wordt gemaakt. Deze ruimte wordt gebruikt voor de aanleg van verschillende systeemleidingen zoals elektriciteit, verwarming/ventilatie en riolering.

TAATSRAAM een raam waarbij de scharnieren aan de onder- en bovendorpel zijn bevestigd. Voordeel van dit type raam is dat de uitslag of uitzwaai geringer is dan bij een raam met scharnieren aan de verticale stijl.

TANDLIJST strook ter versiering van een uitspringende kroonlijst bestaande uit blokjes, veelvuldig toegepast bij klassieke bouwvormen.

TENTDAK een tentdak, paviljoendak of puntdak is een dakvorm die bestaat uit vier of meer driehoekige dakschilden die in één punt samenkomen: het nokpunt. De driehoekige dakschilden hoeven niet allemaal even groot te zijn.

TIMPAAN het driehoekig bovenstuk in een fronton. Ook een halve boog of een boogdeel komt voor als timpaan. Het timpaan behoort tot het hoofdgestel van een klassiek gebouw. Ook de ruimte tussen bovendorpel van een raam of deur en de zich daarboven welfende boog wordt timpaan genoemd.

TONGEWELF een gewelf dat doorgaans over de gehele lengte dezelfde vorm heeft en waarvan de dwarsdoorsnede een halve cirkel vormt, zodat het gewelf een halve cilinder vormt.

TRAVEE een deel van een gebouw dat zich tussen twee verticale elementen bevindt, bijvoorbeeld tussen twee kolommen. Een travee is binnen de gevel als aparte eenheid aanwijsbaar. We spreken alleen van een travee als er meer van die eenheden zijn.

TRIJSHUISJE de kap of afscherming boven de hijsbalk.

UITKRAGEND geleidelijk overstekend uitmetseten van steenlagen om een muurverzanding of uitspringend bouwdeel te ondersteunen. Vaak wordt met uitkragend ook een betrekkelijk kort overstek (een overhangend gedeelte) bedoeld.

VIDE een open verdieping.

ZAELDAK bestaat uit twee tegen elkaar geplaatste hellende dakschilden boven twee evenwijdige muren. De andere muren worden tot onder of even boven de dakschilden opgetrokken. Dit type dak is, vanwege zijn eenvoud, het meest voorkomende type in Nederland en België, met name in de traditionele bouw.

ZIJBEEK een ruimte die evenwijdig loopt aan het middenschip of centrale gedeelte van een bouwwerk.

COLOFON

Initiatief

Gemeente Groningen

Paulien Guibal: pagina 144

Cor van der Veen: pagina's 17, 19, 21, 23, 24, 25, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 43, 47, 48, 49, 53, 57, 64, 67, 69, 73, 75, 87, 89, 91, 99, 115, 117, 147

Samenstelling en redactie

Joris van Haaften, Rita Overbeek, Leonie Wendker, Eva Magnusková

Holstein Restauratie Architectuur: pagina 113

Het Kasteel: pagina's 76, 77

Marcel Verkerk: pagina 56

Auteurs

Joris van Haaften, Rita Overbeek, Leonie Wendker, Peter Michiel Schaap, Gabriël de Graauw

Harold Koopmans, Ventoboreale: pagina 135

A. Lukassen: pagina 127

Van Ringen Architecten: pagina's 60, 61

Interviews

Bram Esser

Openbare Bibliotheek Groningen: pagina 117

Omke Oudeman: pagina 134

Tekstredactie

Petra Pauw, Rita Overbeek, Peter Michiel Schaap

Marcel Overbeek: pagina 148

Beeldredactie

Rita Overbeek

Rita Overbeek: pagina's 52, 74, 83, 112, 117, en 149

Thijs Postma: pagina 29

Grafisch ontwerp

Peter Boersma

RHC collectie Groninger Archieven: pagina's 9 (Fotobedrijf Piet Boonstra, 1785_0286 en 1785_29509), 10 (P.B. Kramer 1785_7408 en 1785_7416), 26 (E. Folkers, 1785_684), 27 (P.B. Kramer, 1785_1337) en P. Beukema (1785_17994), 30 (L. Houttuin, 1785_21990), 44 (E. Folkers, 1785_684, 50 (P.B. Kramer, 1785_689), 66 (Fotobedrijf Piet Boonstra, 1785_30200), 72 (Openbare Werken, 1785_27680), 78 (1785_15204), 80 (inv. 1615-1213), 82 (Fotobedrijf Piet Boonstra, 1785_12155), 86 (Openbare Werken, 1785_27684), 92 (P.B. Kramer, 1785_7273), 100 (inv. 1536-6065), 106 (J.H. Schaefer, 1983_3724), 108 (J.G. Kramer, 1785_7153), 124 (J.G. Kramer, 1785_2954), 126 (P.B. Kramer, 1785_7766), 130 (P.B. Kramer, 1785_7810), 141 (aquarel Louise Feith).

Niet alle rechthebbenden van de gebruikte foto's en illustraties konden worden achterhaald. Belanghebbenden worden verzocht contact op te nemen met de uitgever:

Collage omslag

Peter Boersma

Foto omslag achterkant

Rita Overbeek

Foto's interviews

Harold Koopmans, Ventoboreale

Druk en lithografie

Het Grafisch Huis, Groningen

Uitgever

GRAS Uitgevers

Alice Roggen: pagina 115

Ger Roosjen: pagina 51

Met dank aan

Taco Tel, Cor van der Veen en Berend Raangs

Foto- en illustratieverantwoording

Alrecon: pagina 109

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), Amersfoort: pagina 105

Arthur Blonk: pagina's 89, 90

Suikerunie: pagina 148

Bosma Fotostijl: pagina 99

Gerard Tel: pagina's 34, 58

Dagblad van het Noorden: pagina 116

Jim Ernst: pagina's 22, 73, 81, 85

Taco Tel: pagina's 11, 12, 13, 27, 31, 35, 37, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 47, 51, 53, 54, 55, 57, 59, 67, 71, 73, 75, 77, 79, 83, 85, 93, 94, 95, 101, 102, 103, 105, 107, 109, 110, 111, 113, 119, 121, 125, 126, 129, 131, 133, 139, 141, 143, 145

Facilitair Bedrijf Rijksuniversiteit Groningen: pagina's 9, 28, 36, 42, 84, 100, 110

Gemeente Groningen, dienst RO/EZ: pagina's 9, 16, 18, 24, 26, 27, 22, 27, 29, 32, 38, 42, 44, 46, 48, 51, 53, 54, 58, 65, 68, 70, 76, 85, 88, 98, 100, 102, 103, 104, 107, 108, 114, 115, 118, 120, 126, 127, 128, 130, 132, 138, 140, 142, 146

Team 4 Architecten: pagina 21

Luc Veeger, Remco van der Wal en Jitse de Hoogh: pagina 13 (artist impressie)

Platform GRAS

Bloemsingel 1001
9714 AX Groningen,
050 - 31 23 395
info@platformgras.nl

© 2011 Platform GRAS | Gemeente Groningen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op welke andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1927 het besluit 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

ISBN: 978-90-71903-37-3

www.grasuitgevers.nl
info@grasuitgevers.nl

 stad. GRAS

VERANTWOORDING

Dit boek bevat vijftig voorbeelden van herbestemming van monumentale panden binnen de gemeente Groningen. Het geeft echter geen compleet overzicht. Naast deze vijftig zijn er nog talloze andere (goede) voorbeelden van herbestemming te vinden. De selectie is bewust niet gemaakt op basis van louter kwalitatieve criteria. Het doel van Bestemming bereikt is het vertellen van het verhaal van herbestemming. Zodoende heeft het naast geslaagde voorbeelden ook oog voor de soms iets minder geslaagde projecten. Daardoor is een mooi overzicht ontstaan dat recht doet aan de complexiteit van de herbestemmingsopgave. Alle vijftig projecten hebben een beschrijving gekregen waarin aandacht is besteed aan de oorspronkelijke bouwgeschiedenis en het proces van herbestemming. Binnen de gehanteerde thematische categorieën is een aantal typerende projecten nader uitgediept met extra informatie over de herbestemming en de vaak persoonlijke verhalen die erachter schuilgaan. Wat betreft de projectinformatie heeft de redactie haar uiterste best gedaan de betrokken partijen zo goed mogelijk te achterhalen en te vermelden. Niet in alle gevallen is dit gelukt, als gevolg van nog beperkt aanwezige gegevens en archiefmateriaal. Wat betreft de opdrachtgevers en architecten en adviseurs van de herbestemming zijn in de overzichten de namen vermeld van de meest recente en/of meest ingrijpende dan wel best zichtbare ingreep. De beelden zijn een mix van oud en nieuw. Iedere linkerpagina bevat - soms doorlopend op de aanliggende pagina - foto's van de oude situatie en de situatie van vóór de herbestemming. Rechts bevinden zich foto's van de huidige situatie. Aangezien van de beelden - zeker de historische - in veel gevallen geen exacte datumindicatie kon worden gegeven, is er voor gekozen geen van de foto's te dateren. Achtergrondinformatie is verwerkt in de projectbeschrijvingen. Deze kunnen tevens worden beschouwd als onderschrift bij de afbeeldingen. Meer informatie over gebouwen en monumenten in de stad Groningen - waaronder ook veel herbestemde gebouwen - is onder meer terug te vinden op de website www.staatingroningen.nl en op de site www.groningen.nl/monumenten. Dit boek verscheen in 2011 en ter ere van de 25ste jaarlijkse Open Monumentendag die onder de titel Nieuw gebruik - oud gebouw herbestemming breed onder de aandacht bracht.